

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧЕРНІГІВ

№ 3\107

2024





Літературний ЧЕРНІГІВ

Щоквартальний мистецький журнал
літературної спілки «Чернігів»

№ 3 (107)

липень-вересень 2024

*Заснований
у 1992 р.*

Свідоцтво про державну
реєстрацію: серія ЧГ № 007
від 30 листопада 1993 року.

Головний редактор

Михась ТКАЧ

Редакційна колегія:

Олександр БОБИР

Дмитро ІВАНОВ

Олександр ЗАБАРНИЙ

Володимир КУЗЬМЕНКО
(заст. головного редактора)

Олександр КОВАЛЕНКО

Олена КОНЕЧНА

Станіслав НОВИЦЬКИЙ

Владислав САВЕНОК
(відп. секретар)

Михась ТКАЧ

Віктор ТКАНКО

Журнал отримує фінансову підтримку за рахунок коштів обласного бюджету
Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку
інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2023-2024 роки

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

Микола Славинський. Нічне читання тиші... Поезія	3
Любов Борисенко. Теплі крила літа. Поезія	11
Василь Бондар. Старші курси. Повість	17
Діна Горбенко. Поезія	73
Михась Ткач. Звук сирени. Новела	79
Лариса Душак. Поезія	83

СКАРБИ СВІТОВОЇ ПОЕЗІЇ

Чарльз Кослі. Райський бескид. Поезія (Переклад з англійської і коментар Сергія І. Ткаченка)	90
Ежи Гарасимович. Поезія (Переклад з польської Станіслава Шевченка)	95

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Володимир Кузьменко. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє: слово до 130-річчя з дня народження О. П. Довженка	102
Наталія Коцюбинська. Кримські історії в епістолярії та художній прозі М. Коцюбинського	113

НАРОДОЗНАВСТВО

Микола Ткач. Кобзарювання, мамаювання та юродство в українській духовній традиції	118
--	-----

ЮВІЛЕЇ

Ярослав Савчин. Справжньому українському чарівнику Сергію Дзюбі – лише 60? Та хто повірить?!	126
Анатолій Шкуліпа. Десь аж на дні, аж на самому споді	133

З БЛОКНОТА ПИСЬМЕННИКА

Володимир Сенцовський. А повернувся під рідне небо	141
---	-----

КРИТИКА, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Тадей Карабович. Небесні топоси існування і глина землі	144
Юлія Сільчук (Юля Полісянка). Аби не загубитися в темряві	146
Олександр Забарний. У неперевершених діалогах краси	156
Андрій Конавалок. Книжка свіжого дихання	159
Віктор Божок. Талановите сяйво книжок полісянина	163
Валерій Демченко. Слово борців першої шеренги за Незалежність .	168

ГУМОР

Леонід Кнорозок. Інсайт-інтерв'ю. Гумор	170
--	-----

Микола СЛАВИНСЬКИЙ

Славинський Микола Борисович народився в селі Павлівка Світловодського району Кіровоградської області. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Тривалий час працював у столичних ЗМІ (газети «Молода гвардія», «Літературна Україна», журнали «Київ», «Україна» та «Науковий світ»), був генеральним директором видавничого дому «Книга роду» та директором видавництва «Український письменник». Нині – заступник головного редактора Всеукраїнського науково-популярного журналу «Дивосвіт», голова громадської асоціації «За єдність інтелігенції».

Пише українською мовою. Автор поетичних збірок «Зупини мене, Господи» (1998), «Зачароване коло кохання» (1999), «Срібне диво» (2000), «Світлова вдова» (2007), «Тайнопис миті» (2012), «Янгол милосердний» (2015), «Магічний кристал», «Магічний кристал – 2» (2023) та «Магічний кристал-3» (2024), літературно-критичних книжок «Три романи і все життя Олександра Войтенка» (2008), «Євген Товстуха: двадцять тисяч секретів» (2009), «Колеги: шляхи та роздоріжжя» (2014), «Наш Олесь Гончар» (у співавторстві з Петром Кононенко, 2018), «Освідчення в любові. Тарас Шевченко: для школярів та студентів» (2020), «Віч-на-віч із генієм. Тарас Шевченко: для школярів та студентів» (2024), «Колеги: шляхи до слави» (2024), кримінального роману «Немовлята Сатани» (2008) та оповідей для молодшого шкільного віку «Великі таємниці» (2020).

Член НСПУ з 1988 року.

Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2007), відзначений Подякою прем'єр-міністра України (2013), орденом Святих Кирила і Мефодія (2008) та орденом Святого архістратиґа Михаїла (2013).

Лауреат Міжнародної премії ім. Володимира Винниченка (2013), літературних премій імені Євгена Плужника (2013), Олександра Білецького (2014), Олександра Олеся (2015), «Благовіст» (2015), ім. Леоніда Череватенка (2016) та Павла Тичини (2017).



НІЧНЕ ЧИТАННЯ ТИШІ...

* * *

Тісною не буває рідна хата.

* * *

До книги – наче до ікони:
зоріють очі, молиться душа.

* * *

Розбиті вікна, кришиво стіни,
маленькі скалки скла на тверді
знов ловлять сонце, як і до війни.

* * *

Дитяче слово золоте:
воно сміється, плаче,
мовчить, біжить і скаче,
до зірки тягнеться, росте
і променіє, і цвіте,
радіє, маму бачить,
туге, дзвінке, гаряче,
і кожне – рідне і святе.

* * *

На домовину впала –
в землю доньку не пускала.
Поховали поруч.

* * *

Незбуте, забуте – усе із тобою.
З тобою і вирій, і вірне вертання
лелеки, яка ще приносить дітей.

* * *

Стареньке щастя вперто шкутильгає:
іде, іде, ще й милиці несе
для тих, хто їх шукає й не знаходить.

* * *

Прийти в Бориспіль, за яким – степи,
де вихор ковила ще пам'ятає,
бо цілував її: був молодим
і жив майбутнім світлим небокраєм.
Де край Борисполя, там – рубежі,
Трубіж ще пахне порохом, димами.
Шевченкові освячені ножі
ясніли і яснітимуть із нами.

* * *

Уже свій хрест дитя несе.
Ніхто іще цього не знає.
Побачить хтось – плече підставить?

* * *

Красуня – без рук
і воїн – без ніг
до Всесвіту завше
всміхаються мудро,
а зоряний простір
над їхнім коханням –
безмежний, п'янкий.

* * *

То радість обминає, то надія,
тривога – тут і лихо – упритул
стоїть, а скрізь нещадне пекло зріє:
шрапнелі, блискавиці, грому гул
на тебе ворог підлю сіє, сіє...

* * *

Живе і той, хто помолився Богу,
і той, хто ще вшановує Сварога,
і той, у кого вкрала все війна.
Живе у центрі світу й Сатана,
та я осінньо ставлюся до всього:
зима сумує – вродиться весна.

* * *

На милиці сперся малюк:
без мами кудись шкандибає,
і батька немає, і брата немає –
сестричка услід чеберяє.
Над ними в промінні літає
столітній задуманий крук.

* * *

Непомітне проминання днів минутих.
Понеділок був? Не був? Таки забув.
Та й навіщо пам'ятати ночі темні, суцї?
Думи, спогади і мрії невсипуцї
кличуть під гучні сирени біль, і лють, і сум.

* * *

Летіло світло – і не прилетіло:
з дороги збилося а чи втекло від нас?
Злякалося, що вкрадуть швидко, вміло,
бо вкрали мирний простір, крадуть рідний час?
Живе промінчик у душі тунелю,
дарує нам надію й віру: є він, є!
Співати дружно вміємо: «Ой хмелю...»,
ще б думати про світло – наше як своє.

* * *

Щаслива хатка: вже вікно заклипили,
осколки бомби витягли зі стін.
Один сховався за стару ікону.
Нехай живе: ще внук малий росте.
Побачить – розпитає про війну.

* * *

Немає гільз порожніх.
У них – сухий пісок
і сонця теплий подих,
прощання кулі,
краєчок неба,
куди вона летить.

* * *

Нічне читання тиші, книжки чи небес,
листа прадавнього, нової телеграми,
коли уже не чути жебоніння плес
і шепоту старих вітрів, скрипіння брами,
коли не знаєш, хто помер, а хто воскрес,
коли вслухаєшся у себе, тільки в себе,
коли приходять ще до тебе кіт і пес,
тоді живеш – не маєш іншої потреби.

* * *

Птахам сипнеш зерна,
хлюпнеш водиці квітам,
з Гомером поговориш,
розгорнеш «Кобзаря» –
ракета пролетить
вночі – запалиш свічку.

* * *

Синій звук від річки плине,
чорний з яру – в сизу даль,
білий літньо лине в спину,
срібний тче мою печаль.
Зеленіє лет вітриська,
золотиться небокрай,
а веселка – близько-близько:
самоцвітів набирай!

* * *

Старенька мати любить
стежинку найкоротшу:
від неба у вікні
до неба у відрі
з водою чи сльозами –
спогадом про сина.

* * *

Є твердь прадавня, вічно молода.
Траву посіяти? Прокласти стежку
до тебе – в чисту далеч виднокола?
Набрати в жменю глини і створити
усе, що Бог колись не сотворив?
Є твердь, є сон та ми іще удвох.

* * *

Шепоче щось тобі весна.
Її почуєш – і побачиш,
як брунька на світи війни
зоріє вперше карим оком.

* * *

Обвітрені губи цілують невміло:
не вчилися в школі правічних степів,
обпалене сонцем, дитинне ще тіло
пригорнеться тепло під місячний спів
небесних птахів і земних цвіркунів,
замре у чеканні досвідчених днів.

* * *

Зашторює вікна самотність.
Боїться: побачить Господь,
як сльози тихенько знов пишуть
єдині слова – з далини:
«Чекаю, чекаю, коханий,
Тебе – із війни».

* * *

Літо лагідне, ляне,
літо тепле, бабине,
а для діда – лебедине.
Пір'ячко летить, летить,
ловить дід прощальний лет
оком вічно молодим.

* * *

У жменьці дитячій
пісочок, травинка,
прощальна сльоза.
Ніхто не забрав –
поховали сльозу,
і пісочок біленький,
і вічну травинку.

* * *

Чужі хорони, храми, херувими –
є все, де нас немає, хоч були
і добрими, і чесними, незлими –
такими, що жили і час вели.
Уже давно могли, іще хотіли
і розсували простір до небес.
І не втрачати – здобувати вміли,
хоч ворог не щезав – таки й не щез.

* * *

Веселка перша сяє
між небом і землею.
То знак Господній:
звитяга – з нами.

* * *

Ми на конях спеку обігнали,
залетіли в річку – бризки, сміх.
Течія несе уздовж причалів,
музика дзвінка із них – для всіх.
Пливемо удаль – і коні, й діти,
мокрый місяць радісно ірже.
Щастя перше не украде вітер.
Це – учора. Інший час уже.

* * *

Трипілля зорі бачили тоді,
коли ще звірі говорили,
коли гончарний круг уперше
творив праобраз України.

* * *

Уже в лігах, а постріли далекі чую.
Війна поріг переступила, та буття живе:
ламає для людей окраєць хліба знову,
до столу мудро всіх близьких і всіх далеких зве.
Захочете вина – життя вино скрізь бродить,
іскриться проти сонця, і старе, і молоде,
а жито щедро як родило, так і родить,
із пістолетиком школярик до траншей іде.

* * *

Не зустрічаю, та не забуваю,
не пам'ятаю, хоч усе було.
До стежки голубої повертаю –
під небом інше синьо зацвіло:
чи незабудки, чи моє дитинство,
чи море, де купалися удвох.
Твоє росте до сонця материнство –
рахують дні сусіди, світ і Бог.

* * *

Сумує свічка: знов одна
церковний холод зігріває
і світиться до всіх ікон,
щоб їм було не страшно жити:
і мріяти, і ночувати.

* * *

Ялинки дві – по вуха у снігах.
Принишкли, хвою бережуть од вітру.
Мовчить дзвінка блакить у небесах
і холод обертає все на віру,
що рік новий благословляє мир
і дві ялинки люди не зрубають,
а звірі воду питимуть, де вир
синіє й хвилі молоді вже грають.

* * *

На білому сліди лиш білі
мережив хтось дитинно, тихо.
То янгол в Україну йшов,
і босий, і простоволосий.

* * *

Не тут – і – тепер, а тут – і – завжди
нам хочеться жити, любити,
приховані знаки читати:
віщують вони перемогу і мир.

* * *

Знайшов хатинку відьми і зрадів:
хіба наш ліс без неї жити може?
Та враз вікно розшторила красуня.

* * *

Зваблива слава зраджує підступно:
тоді, коли цілує віддано вуста.

* * *

Небо чисте, як лице дитяче.

ЛЮБОВ БОРИСЕНКО

Народилася 31 липня 1960 року в селі Нехаївка Коропського району Чернігівської області. За фахом – вчителька-філологиня.

Дебютувала зі своїми віршами в літературно-мистецькому альманасі «Поліські первоцвіти», виданому 2017 року. В цьому ж році у видавництві «Десна-Поліграф» побачила світ поетична збірка «Пори душі» та у 2019 році – книжка поезії й прози «Ранкова кава в альтанці». В 2023 році вийшла з друку прозова збірка «Сонячні зайчики».

Переможниця Чернігівського обласного літературного конкурсу «Краща книга року-2017» та «Краща книга року-2019», Всеукраїнського літературного фестивалю «Відродження поезії-2018». Лавреатка Коропської районної літературно-мистецької премії ім. Василя Нікітіна в номінаціях: журналістика, поезія, краєзнавство та Міжнародної літературної премії «Сад божественних тісень» імені Григорія Сковороди.

Художні твори систематично друкуються на сторінках місцевого періодичного видання «Нові горизонти», в літературно-мистецьких альманахах. Також є серед авторів хрестоматії «Література рідного краю. Чернігівщина», яку видав Чернігівський інститут післядипломної освіти імені К. Ушинського та Чернігівська обласна організація Національної спілки письменників України, редакція, загальне впорядкування Ганни Василівни Баран.

**ТЕПЛІ КРИЛА ЛІТА****ЛИНЕ СЕРПЕНЬ**

Лине серпень спілим зорепадом,
Душу поїть зрілими медами...
Коси русі щедрим водоспадом...
Жар очей... Кохання до безтями...
Спів сердець – мелодія в дві ноти,
Та звучить на диво суголосьям.
Я навек втопилась в сині очі,
Ти – в тенетах хвиль мого волосся.

Рятуватись?! Чи отак до скону
Смакувати мед удвох серпневий?!
Думати не в змозі – тону, тону...
Та вже літо зачиняє двері,
А сердець не умовкають дзвони...

ЗОРЕПАД

Зорепад-зорепад вогняний
В мерехтінні сліпучо-білому.
Вечір йде молодий-молодий
У новому кашкеті синьому.

До зірок серпик-місяць старий
Заграє, поміж хмар хороводить,
Вітерець-пустунець забаривсь,
Відпочити приліг, чути подих...

Мчусь на крилах Чумацьким шляхом,
Оповита прозорим серпанком,
У забутий той Рай, де удвох
Ти і я на весь світ – аж до ранку.

Непідвладні роки для душі –
Запалає багаття пригасле
На осінній тоненькій межі.
Не прочахнуть серця... Не прочахнуть...

РОЗКАЖИ

Так ще хочеться літа в душі,
Неба теплого, щоб літати.
Розкажи мені, розкажи,
Як щасливою стати?

Як літати не лише у снах,
Почуватись окрилено й легко,
Щоби в серці горіла весна,
Яку завше приносить лелека.

Щоб побачити в ранній росі
Іще літа невипиту силу,
І шаліти ізнов від краси,
Від твого життєдайного: «Мила...»

В сукні неба вечірній щораз
Перед люстром ріки милуватись,
Жить без болю і бід, і образ –
Я ж прошу небагато.

У цілунках холодних дошу
Хочу смак твоїх вуст відчувати.
Ти ж бо знаєш й мені розкажи,
Як щасливою стати?!

У СЕРПНЯ НА МЕЖІ

З літа серпневого в літо бабине
Ледве вловима межа.
Котяться яблуками переспілими
Одне за одним літа.
Десь, по стежині, висланій травами,
Десь, по колючій стерні.
Било громами, сяяло барвами...
Чи це наснилось мені?
Хмільно всміхалось пахучим ясином,
Душу вмивали дощі...
Вишило небо ключі журавлині
У серпня якраз на межі.

ЛІТО, ДО ПОБАЧЕННЯ!

Літо, літечко! До побачення!
І без слів отак, без руки...
Що не пізнане, те утрачене,
А що пізнане – навіки.
Ти було для нас дивом лагідним,
Травам вислало зелен-шлях,
Очі – вишеньки, губи – ягідки,
Сонцем усмішка на вустах.
В росах ранішніх щедро скупане,
У мелодіях – душу рвуть.
Я ж навек у тебе залюблена,
Я ж не можу тебе забути.
А воно мені: «Ще не втрачено
Мрій, що в сні твої пролились».
Літо, літечко, до побачення!
Повернись іще, повернись!

КВІТИ ПЛАЧУТЬ

А квіти плачуть у моім саду,
Їх сльози випікають душу...
Я заплету їх долю молоду,
Як вітерець плете листочки груші.
Молитиму у неба днів ясних,
Без громовиць та злющих буревіїв.
Для них я загадаю віщі сни
І витру крапельки дощу на віях.
Надіюсь, вірю у потужність слів,
Бо щирість завше чиста, як молитва.
Душа заграє сяйвом кольорів,
Щоб чарувати, мріяти, любити...

ВОГОНЬ

А ні літа, ні спогади, ні болі
В душі моїй не вигасять вогонь,
Як обпікала ніжністю долонь,
Коли в той дощ прощалися з тобою.

Жаріла в серці іскорка надії,
І віра тріпотіла пташеням.
Ти ніжно краплі цілував на віях,
Дощу я вдячна – сльози позмивав.

Хоч дні мої летять, мов птахи в ірій,
Немов листочки мідні восени...
Ми ж бо любили! Правда ж, ми любили?!
Душа горить і досі у вогні...

МІСЯЦЮ, ТИ ЦЕ БАЧИШ...

Дерева гойдають сонно
Місяць, що ліг на віти,
М'ята на підвіконні
Пахне, мо' на пів світу.
Губи твої гарячі
Знову дихнули жаром.
Місяцю, ти це бачиш,
Вдвох нам і ночі мало?!
Нам би ще пити й пити
Щастя з долонь любові.
Ніч ця мине, і літо

Піде ген за діброви.
Дерева осиплють листя –
Бронзово в світі стане.
Та буде, як завше, місяць
Щедро світить коханим.

ПЕРЕДОСІННЄ

Очі в ожини заплакані,
Сиза бринить сльоза.
Зорі у небі маками,
Хоч вчора була гроза.
Була, відійшла, забулася
В натомлену даль доріг.
І знов одиноко вулиці,
Де в'яне цупкий моріг.
Берізка вийшла із гаю.
Мо' в осінь вона спішить?
Хоч літо ще в росах грає
На клавішах споришів.

А ДУШІ ЩЕ Б ЛЕТІТЬ...

Нас цей дощ спокусив,
Заманив в мокру осінь.
Дощ долоні зросив,
А душа танцю просить.
А душі ще б летить,
Де у зорях все небо,
І кохати, любить
Лиш одного, лиш тебе.
Тільки дощ моросить,
Мокнуть мрії і коси,
Нам із літа летить
В необлітану осінь.
Що ж, коханий, летим,
Тільки щоб рука об руку,
У щасливі світи,
Де немає розлуки.

ЛЕТЯТЬ РОКИ

Летять роки – і нам їх не спинить.
Давно дитинство й юність здаленіли.

Та бува, спогад в серці зятрить,
І те минуле знов побачиш зримо.

А там було і цвіту, і плодів,
І радощі стояли на порозі.
Там ти любила, й тебе хтось любив.
Так щедро люблять злотокоосу осінь.

Та ця пора вже виткалась довкруг
Багряно, жовтоквітно, веселково...
І ти вже знаєш, хто є справжній друг,
А хто в житті з'явився випадково.

Вже знаєш, хто, зійшовши на поріг,
Подарував своє немеркне світло,
Від бід житейських тебе оберіг,
Як береже матусина молитва.

Летять літа стрілою вдалечінь.
Лук натягнувся, тятива аж рветься.
Моя любов – одне з моїх болінь,
Що пронесу аж до межі у серці.

МИ ВИСТОЇМ

Моє село не потоптав рашист,
Коли ордою сунув на Чернігів.
О, як життя змінило смисл і зміст!
Про цю війну ми ще напишем книги.
Від вибухів здригається земля,
І на щиті вертаються герої.
Вкраїно, рідна матінко моя,
Ти вистоїш в нерівному двобої.
Тривога виє в місті і в душі,
Серця гарячі лиш єднає лихо.
В краплині поту, в маминій сльозі
Гартується звитяги дужий вихор.
Твої степи і круч дніпрянських вись
Ще березуть мечів міцні булати.
Ти, неависний кате, стережись,
Гряде людський і Божий суд розплати.

Василь БОНДАР

Василь Бондар народився 15 січня 1954 року у селі Теліжинці Тетіївського району на Київщині. Після закінчення факультету журналістики Київського держуніверситету імені Т. Шевченка (у 1977 році практикувався у чернігівській газеті «Комсомольський гарт») живе й працює у Кропивницькому (колишній Кіровоград). Автор книжок прози «Одвідини» (1994, Кіровоград, «Степ»), «Смарагдові китиці у воді» (2001, Кіровоград, Центрально-Українське видавництво), «Камінь від хандри» (2013, Київ, «Ярославів Вал»), «Візит ввічливості» (2016, Біла Церква, «Буква»), «Пекельні гонитви» (2024, Київ, «Ліра-К»), «Блекаут» (2024, Київ, «Ярославів Вал»).

Член Національної спілки письменників України з 1995 року.

**СТАРШІ КУРСИ**

(повість)

1.

«Цвітуть осінні тихі небеса-а, де ти стої-іш блакитна, як роса-а...». Ця ніжна Малишкова мелодія звучить і плавиться в моїй голові від самого Чернігова. Навіть гамірна й суетна столиця, через яку мені треба було перебратись із одного, північного, до другого, південного, автовокзалу не здатна була притлумити її гучання. Звідки вона взялась у мені? Чи то я почув її рано-раненько, одразу після гімну Советського Союзу, з радіобрехунця, який висить у мене над ліжком гуртожитської кімнати тресту «Чернігівміськбуд», куди мене поселила редакція обласної молодіжної газети на період виробничої практики і я при звичаївся до кімнати, як і

до куртожитку, зовсім не студентського із читальними залами й гітарою на коридорі, а з криками немовлят і моторошними лайками та бійками? Чи й самі вересневі небеса, голубі й прохолодні, з яких я очей не спускаю всю дорогу, збудили в душі музику осінньої печалі? Ця печаль і ця голуба тиша небесна пасують моєму пригаслому настрою – я добираюсь поспішно на похорон бабуні Ялини, не он якої рідні, але таки рідні – вона була тещею мого старшого брата Івана.

Була – страшне слово. Це чи не перша смерть з оточення моїх батька-матері-сестри-брата. Батькова мати, бабка Мотря, успішно завершує восьмий десяток і, дай їй Боже здоров'я, досі за обідом на мисник позиркує, поки не наллють бодай у синю крихітну чарочку, що стоїть там же напихваті. Вона єдина, хто з моїх дідів-бабів вижив у 20-30-их. Мама ще в громадянську лишилися круглою сиротою, а батько мій десятирічним хлопчиком хоронив свого вітця сам на цвинтарі у 33-ому: загорнув у якусь рядюжечку, вклав на возика й покотив за село в напрямку Вінниці, де мертвих скидали в загальну яму. Але в нього вистачило глузду самому вирити неглибоку ямку неподалік загальної й заборпати худе задубіле тіло, накрите широкими цвинтарними лопухами. «Радюжку я забрав додому, так мати наказали, бо ж не було чим лежанку застелити, – кажуть батько завше, наче вибачаються, коли ми приходимо на цвинтар у провідну неділю до єдиного на цвинтарі грібочка рідних, сестриноного хлопчика Ігорка, якого забрала механіка у чотирирічному віці. – Осього тут була та обща могила, а деь такого на метрів три від неї я рив кіскою землю й пригорщами виграбував...». Зараз на цьому місці густо заросло безом і щороку в травні розцвітає білими й бузковими кетягами, а пахне до всіх хрестів та металевих пірамідок з червоними, вибляклыми на сонці бляшаними зірками...

Брата Івана я в дитинстві не любив. Він здавався мені якимсь неправильним. І справа не в тому, що був він не високий, як старші брати у інших хлопців, що ходив перехняблено на лівий бік, накульгував на ногу – у юному віці на лижвах звихнув-викривив собі хребет, а потім ще й застудив його в хурделицях, як доправляв кіньми у бідонах колгоспне молоко на маслозавод у райцентрі. Не любив, бо час від часу мені хтось гукав на футбольне поле за школою, коли ми змагались із сусіднім класом: «Он там твій брат за маленькою лавкою валяється – біжи його підведи!..». І я, закусивши губу з образи, кидав футбол та біг повз стареньку (кажуть, ще з дореволюційних часів) хатину-сільраду кам'яною дорогою мимо будівлі з лікарнею і поштою на затиллі, далі високим і забейканим (завжди, навіть у суху пору) містком через вузький струмок, який розділяв людські городи від самого лісу аж до річки Роськи, і

узвозом на вигін, посеред якого стояла невеличка будівля під бляхою, в якій тоді і тривалий час торгувала невисока опасиста продавчиня Катька Тітова. Я біг з образою в душі і сльозами в горлі: яка ганьба мати брата, що валяється п'яним за маленькою лавкою!

До кінця виробничої практики мені лишився тиждень, навіть менше, чотири дні, як прийшла телеграма від брата Івана. Я показав її редакторові, бо на другому місяці практики мене зарахували на посаду кореспондента «Гарту» замість відпускника, вдостовірившись у моїх можливостях за перший місяць. «Ну, що ж, не будеш же ти вертатись на два дні через пів-України... Вважай, що ти склав іспит на профпридатність, – потиснув мені руку редактор Ткаченко, вертаючи усі університетські папери з необхідними печатками та записами-підписами. – Приїжджай наступного літа на переддипломну практику, а потім і на постійну роботу...».

Я вподобав Чернігівщину за цих неповних два місяці. Написав купу репортажів, кореспонденцій, навіть два нариси, побувавши чи в не усіх районах області, насамперед їздив туди, куди ще з Києва задумав: у Сосницю до Довженка, у Ніжин до Гоголя, у Ічнію до Васильченка та Чумака, у Новгород-Сіверський до Ярославни й «Слова про Ігорів похід». А ще гостював три дні і дві ночі на берегах «незайманої дівиці Десни», але про це найменше всього хочеться розказувати...

Вертаючись додому, до батьків у рідне село, я вже знав, що скажу їм про облюбоване місце майбутнього проживання. Чи стішаться вони? Батькові, знаю, все це байдуже, а мама стішаться: як і кожна сільська мати, вони мріють, аби їхня дитина зачепилась у місті. Хай навіть у райцентрі, аби тільки не в рідному селі, де немає іншої місії в людини, як волам хвосту крутити!.. Ні, ну це ж не так, тут працюють і вчителями, й лікарями, і головою колгоспу врешті. Однак про кожного, хто не зумів у той чи інший спосіб рвонуть із села, говорять із співчуттям, якщо не із зневагою. Хоч сам я на позаминулому тижні опублікував у «Гарті» проблемний матеріал «Чи повернуться хлопці в село?», де дуже серйозно, із аргументами й фактами термосував комсомольське керівництво району, чи все вони роблять для того, аби молодь після служби у війську поверталась працювати на тракторний стан та в колгоспний автогараж. Щодо самого себе, то я мав твердий доказ: якби у селі була редакція газети, то... Це на той випадок, коли запитують: а сам же ти чому? А тому. Хоч знаю, що мої аргументи кульгають на обидві ноги.

У Тетієві на автовокзалі я одразу втрапив до гурту сільських хлопців і дівчат, які щодня автобусом їздять працювати в райцентрівські установи та підприємства: на завод «Символ», у «Сільгосптехніку»,

«Сільгоспхімію», на комбікормовий, у швейні майстерні... Ранковий і вечірній автобуси битком набиті юним і працьовитим людом. З часом вони в кращому випадку отримують квартиру в містечку, хтось пристає у прийоми до тетіївської, хтось стягається на власне будівництво – всі вони так само прагнуть спекатись волового хвоста... Я в селі, вважаю, уже шість років (три роки служби на флоті і ось три університетські) буваю найздами – майже чужак, хоч сам так не думаю. Точніше, не хочу думати, а виходить... Ось поздоровкався за руку Володя Миколаєнко, молодший на рік, якому я накидав паси із середньої лінії до воріт із новенькою сіткою і в якого батько чи не кращий у селі баритоніст, що також викликало в мене захват і бажання видобувати ре-дієз третьої октави... Я відчуваю, як мені незвично стало з ним говорити, бо він сходу збив мене з ніг: «О, звичайно, звичайно!» – перекривляє він мене. Може, й не зле, навіть дружньо, а я відчуваю цю стіну, що виросла за роки між нами. Але ж не буду я ломати себе, відповідаючи по-нашому «канешно», в мене вже й язик не повертається так забруднювати мову, поганити її! От і попробуй...

На братовому обійсті мене зустрічає менший брат Миколка. Він виходить із виноградного тунелю, обліпленого на стінах та стелі незрілими гливими бубками (виноград у наших краях кепсько наливається) і я не знаю, як повестись – з журбою, як кажуть, радість обнялась. Ми мовчки пригортаємось один до одного, я чую його лагідну руку на своїй спині й чомусь хочеться заплакати. А тут і Катя, наша невістка, з дверей веранди – у чорній хустині, запнутій по самі брови. «Добрався так швидко, – каже вона, ніби дорікає мені, – а ми на завтра похорон перенесли, бо думали, що ти не поспінеш...». Я невміло виказую їй свої співчуття, губи мої, чую, тремтять і лице стає мокрим. Я нікого з рідні досі не хоронив, хоча маю двадцять чотири роки... На скількох похоронах відіграв у складі шкільного духового оркестру, у своєму й сусідніх селах, і очі не зволожувались, часом тільки перехоплювало горло, коли хтось із родичів покійного жалібно приказував та ще коли молотком забивають віко і ввостаннє звучить похоронний марш... А тут... Ну хто вона мені така, баба Ялина? Ніч-чого про неї не знаю. Хоч пам'ятаю її ще звідтоді, як разом з мамою і батьком приходили до них у низеньку і довгу хатину, в якій жило дві сім'ї, сватати Івана. Молодого, зеленого, геть іще хлопчика – чи й дев'ятнадцять йому виповнилось. Ось мені б сказали зараз про одруження: та ви що?! А то на п'ять років молодшим. Тільки я тоді про це не відав: мені було всього п'ять від роду. Збереглась фотографія з братового весілля: там такий боярин, що ну!.. (Я подав той портрет у етюді «Заким не гупне яблуко» – не

буду повторюватись). А Катя була куди справнішою: старша на шість років, колгоспна передовичка, чорні-очі-чорні-брови – а коса чорна, як воронове крило: як в таку не влюбитися? Тільки ж я не про це... про бабу Ялину. Вона завше була тиха й непомітна, як тінь. На велосипед вона казала «самокатка», на колесо «коліща» і ще багато слів я почув від неї, які рідко хто в селі вживав. Найдужче вона запам'яталась мені у празниковому: в рясній спідниці із фартухом, у вишитій блузці з разками намиста і темною хусткою на голові, вив'язаною короною так, як наче вона вийшла з повістей Нечуя-Левицького... Такою вона була на збільшеній фотографії, що висіла у світлиці над вікном поряд із фотографією ніколи не баченого мною чоловіка, такою тепер лежала в домовині, якщо не брати до уваги змарніле й висушене роками лице, що тепер було наче з воску виліплене.

От про першу смерть я збрехав. Забув, вилетіло з голови. Жила баба Ялина не сама з дочкою, а ще й із рідною сестрою Ониською. Нітрохи на бабу Ялину не схожою – наче й не рідною: висока, худа, світлокоса і дуже зла. Тільки тепер я розумію: вона страх як не любила чоловіків. Чи це в неї від народження, чи тому, що лишилась на все життя старою дівою, але брату моєму Іванові від неї дісталось найбільше. Вона їла його поїдом: і не так зробив, і не туди пішов, і не те сказав... Щодня, щогодини чіплялась і гарикала на єдиного в хаті мужчину, аж не раз і не сто раз доводилось заступатись за нього і Каті, і бабі Ялині. Після весілля свою вродливу жінку Іван покинув уже через тиждень: не можу, каже, жити й бачити оту Ягу – вона мене до казку доведе. Жили ми із нашими свахами на одному кутку, тільки в різних кінцях. І от як забачим здалеку, що Іван веде нашою вузенькою вуличкою на налігачі бичка додому, то вже знаємо – знов посварився з бабою Ониською. Не з тещею, не з жінкою, а з Ягою. У весілля батьки подарували у перепій найстаршому синові бичка і як приймак він мав найбільше право хіба на цю свою власність, яку й водив з одного, тешиного, хліва у другий, батьківський. Вже й сусіди всі на кутку орієнтувались: як веде Іван бичка від батьків – значить помирився із жіночим царством. Мені здається, що водив він того бика, аж поки не вмерла баба Ониська. Хоч, може, я й перебільшую, бо той бичок мав би стати бугаєм, оскільки баба Ониська померла, коли я ходив до шостого класу. Ото була перша смерть у нашому роду. Хоч і зле та вредне, а з роду-племені не викинеш... Серед зими Іван запряг у широкі сани добрих колгоспних коней і ми поїхали у люту хурделицю аж у Росішки за дубиною, до єдиної в довколишніх селах церкви взяти попа, оскільки баба Ониська, виявляється, була віруючою і просила поховати її не з духовою музикою, а з батюшкою. На той час, як і тепер

врешті, хоронити з попом рідко хто зважувався – майже ніхто. Мені було і цікаво, і дивно дивитися на ті похорони, на кадило, яким розмахував батюшка і наповнював хату ледве зримим і пахучим, аж солоденьким димком. Але сам піп мені не сподобався: він був дуже старий, настільки старий і немічний, що не зважував, як у нього на цвинтарі, коли правив і запечатував могилу, на морозі полізли соплі з носа й прямо замерзали на його ризах, а він собі гундосив хоч би що. Звідтоді в мене довго священники асоціювались із зашмарканим росішанським святим отцем, аж тепер я потроху починаю спекуватись того несправедливого стосовно церковних людей думання...

Я постояв трохи в узголів'ї покійної бабуні, потім до мене підійшли мама й спитали, чи я не голодний, хай би перекусив із дороги. І мені ця турбота, ці буденні слова стали такими неприємними, що я аж не повірив, що їх сказали мої мама. Тут ось людина лежить мертва: ще місяць тому вона ходила-чапала по подвір'ю, підмітала хату й виносила сміття на гноярку за сажиком, чистила картоплю з табурета над погнутим відром з лушпайками і та голенька картопля булькала у банячок у ногах, аж вилітали на підлогу бризки – вона жила, як живемо зараз ми, тепер її нема, вона мертва, то хіба можна зараз думати, чи ти голодний, а чи найжаний, тобто ситий? Я вийшов із світлиці через сіни і веранду надвір і наткнувся на кагал чоловіків, що сиділи на причілку за винесеним із світлиці столом і мовчки різалися в карти. «О, браток!» – від гурту відділився низенький чоловік і перехняблено ступив мені назустріч. Він подав мені руку, але вона так і зависла в повітрі. «Ти чо' це? Хтось обідив?» – від нього війнуло перегаром. «Та ні», – відповів я і потиснув йому руку.

До нас підійшло ще кілька душ. Розпитували про дорогу, про навчання («Це ти який год вчишся? Четвертий? Ну то вже не виженуть! – добродушно посміхався Толя Романчук, братів товариш. – Із старших курсів не виганяють»), про Чернівці – зять наш, сестрин чоловік Микола Корнійчук не раз був у цьому місті, то тепер цікавився, помімаєш, чи ще є такі й такі заводи, куди він їздив по запчастини для тракторної... «Є заводи, є! – мовчки волала моя душа – І дорога вдалась благополучна – з автобуса на автобус, навіть години не втратив на пересадках, але хіба можна зараз про це говорити? Хіба можна грати в підкидного, коли ось за стіною свічки горять поминальні?».

Весь наступний день я сердився на себе за свій максималізм і непомірну розчуленість. Це відчув брат Іван і намагався мене розважити, розкутурхати: баба стара, мовляв, прожила дай боже і нам, не треба так переживати, а то он Катя, бачу, менше від тебе хмуриться – якийсь слизняк прямо...

Хоронили бабу Ялину без попа, але й без музик – тихо, лиш півчі тоненькими голосами, серед яких виділявся тенор Яшки Катриного, провели її у вічну дорогу, на вічний спокій... А за поминальним столом проти мене сиділа молодесенька дружина Митька Цимбалюка, яку він рік тому, невдовзі по мобілізації з армійської служби, привіз із Білої Церкви чи то з Таращі. І я боявся підвести від столу голову, бо вже стрівся раз із її очима, якими вона мене обпекла й погладила, як і майже рік тому на братовому дні народження тут же, ось за цим же столом, тільки куди куцішим... «Треба завтра рушати на Київ, – думав я, пробуючи виделкою застиглого карася в драглях (брат мій Іван – неперевершений рибак і сітки-ятері в селі плете найліпші). – Подалі від гріха. Бо він же ось поруч – підведи лиш очі. А нащо? Твоє життя вже не тут. Ти був тут присутній вісімнадцять років, усе тут дороге тобі, але дороге як спогад, як солодкий сон, а тепер ти тут чужий, дорогий гість, не більше...».

І я пішов з батьком додому, хоч брати, менший і старший, вмовляли мене ще побути, посидіти, побалакати з людьми, з кутчанами. «Вам хочеться, то й сидіть», – кортіло мені сказати, бо я знав, що й цього разу менший брат привіз старшому чи не ящик пльзенського пива. А я ніколи Іванові не привозив пива. І не привезу. Не тому, що нема за що чи скупий. А тому, що бридко і принизливо везти як гостинця пиво. Хіба ти, Миколко, не пам'ятаєш, як сільклубівський кіномеханік і касир заодно Василь Копійка гукав у віконце під час трансляції фільму: «Ану заберіть хто з родичів Чижа за клубом – йому там розквасили гемби!». І ми, як пробка, вискочили з клубу, знайшли брата в акацієвих кущах заюшеного на всьому лиці й з розірваною губою – він і язиком не міг повернути. Слава богу, що хоч велосипеда не вкрали чи він не дав їм відібрати, бо тримався за раму мертвою хваткою. Чиж – це прізвисько мого брата Івана, яке йому приліпили чи то за пристрасть до спиртного («випив чарку, випив дві – закрутилось в голові...», – співалося колись малюками), чи за те, що літав, як бистра птаха, колись на велосипеді, а тепер на мотоциклі «Ковровець». Пийте, братове, пийте, та за себе не лийте!.. Чи чув десь, чи сам придумав у риму?

«А ти надовго? – питають мене батько, коли ми правимо навпомацки у темну вуличку, в якій закінчується дрібне каміння, насипане бульдозерником дядьком Василем Дацюком до своєї хати, і треба йти обережно, аби не посковзнутись. – Треба таки побути днів кілька – Микола прийшов у відпустку, ви ж нечасто бачитесь... Диви-но ти, якого тобі чамайданчика справного привіз із чехів. Понаравився тобі?» «Так, сподобався дуже», – кажу я знічев'я і вже чую, як з мене ось-ось почне

виходити зарозумілість і пиха. Справді, на четвертий курс я подався з дипломатом: я їх бачив в університеті два чи три, не більше. А от тепер і мені брат Миколка привіз із Чехії. Він так само під час строкової служив у духовому оркестрі за кордоном, а потім зостався на надстрокову: вступив на заочне навчання в музичне училище на Кавказі, вже й даму серця там назирив: «Глазастая такая – класс! На фортепьянном отделении – лабает с листа, куда твоё дело!..». Молодший від мене, а моторніший. Хай. Я ж тим часом потішусь дипломатом. Чорний, шкіряний, з металевими матового кольору оковками на вуглах, із двома замками й ключиками до них. Чи є такий у декана? Досі я носив усі три роки ранця із свинячої шкури: щось на кшталт ретро-планшета. Кажуть, що цього року нас поселятимуть у гуртожитки з іноземцями підготовчого відділення. От мій дипломат, як на замовлення привезений. Хоч я братові й не заїкався. І взагалі ні в кого ніколи не маю моди просити. Ось такий я хороший.

2.

На ганку університетського гуртожитку №2 найпершим мені попадається найближчий мій товариш Мишко Сизогуб. Він проходив практику на обласному радіо у Вінниці й телефонував мені до Чернігова кілька разів у серпні, поки в редакції не виявили, що хтось багато набалакує по міжміському зв'язку. «Я тебе записав у 42-у кімнату – комендант знає, – каже він весело, поблискуючи окулярами. – Нас підселяють до ангольців!». «Як це: нас підселяють?». «Ну, тобто, поселяють... Вони вже місяць живуть, без нас. От уже до слова чіпляється!.. Я вибрав Анголу, – гордо каже він, наче йому в нагороду за відмінну практику пропонували круїз у африканські країни. – Один чорний, а другий жовтий». Характеристика, як для котів, але я мовчу, бо ще образиться – має такий комплекс. Врешті, хто їх із нас не має? «А звати як – запам'ятав?». «Че Гевару як?». «При чому тут Че Гевара?». «А от так же й жовтого, – по-хлоп'яцьки сміється Мишко. – Тільки йому далеко до Че!.. Добре, я ввечері буду – до брата Степана махну: сказав, що скоро буде женитись...». І задоволений, як слон на коліщатах, збігає по сходиках у тунель плакучих верб, які обступили з обох боків стежку від гуртожитка до тротуару.

Сидіти у вестибюлі першого поверху мені довелося години дві, не менше: хоч і до кабінету вишикувалась чималенька черга, але комендант тинявся бозна-де бозна-скільки. Ним виявився цьогорічний випускник і, як він сам про себе казав, політичний озирач, Кость Пархомчук. Поки його не було, то від студентів я довідався, що його сюди влаштувала вічна деканатська секретарка Неля Петрівна Потрошина, якій він на кожному

екзаміні забезпечував букет троянд, аби часом не трапилось якихось непередбачуваних ексцесів. Власне, для мене це не було якоюсь новиною, бо вже не перший рік я спостерігаю за ажіотажем на останньому курсі: усі хочуть залишитись працювати в Києві. Найперше право мають, зрозуміло, кияни та уродженці столичної області, потім ті, хто за роки навчання встиг себе зарекомендувати у якійсь із столичних газет чи на радіо-телебаченні під час практики й навіть під час навчання, як он Сашко Михайлюк гуляйпільський: ми конспектуємо, аж очі на лоб лізуть, першоджерела з історії партійно-радянської преси (доцент РД – Раїса Дмитрівна Свободянюк), а він взяв відрядження в журналі «Україна» і на тиждень подався до Одеси, аби через місяць у тижневику з'явився нарис на розворот... Це, як мовиться, законне устаткування. Але ж багато хто уже на четвертому курсі шукає за гроші прописку на окраїні Києва чи в поближніх районах. Або й просто влаштовуються на будь-яку роботу, тільки б лиш тут. Як оцей Кость. Ну, та менше з цим, добре й те, що він швидко поселяє, не заставляє читати всілякі «обов'язки та права», а тим більше при співжитті з іноземними студентами...

«Мень-я за-вут Чі-ум-бо!» – каже якомога привітно чорний з ріденькою борідкою співмешканець кімнати і подає руку: вона в нього так само чорна, а долоня біла, як у нас. На останньому складі він не закриває рота, показуючи свої товсті губи, міцні білі зуби й червоного язика. З негром я балакаю, певно, вперше в житті, хоч бачив їх досі перебачив. Я також називаюсь. Він перепитує, як оциряється: «Ба-зі-льо?». Хай буде так, киваю я. «Я прі-є-хал із Ан-го-льа, стра-на Аф-ріка». Я знов киваю, бо не буду ж йому пояснювати хто я і звідки – й так ясно. Тому розмова перетворюється в монолог. «А мой друк за-вут Ер-нес-ту. Он то-же із Ан-го-льа. Сли-хат такой стра-на?». Це вже починається діалог: от би сюди Пархомчука, аби видав кілька урядових прізвищ цієї молоді африканської держави! Але ж і я не ликом шитий: «Агостінью Нето», – кажу йому, і мій щойно надбаний африканський товариш демонструє усі свої тридцять два зуби: «О-о, Агустіню Нету – наш президент і па-е-ет!». Він поспіхом кидається до свого саквояжа під ліжком. Довго порпається в ньому, а потім витягає невеличку за формою і тоненьку книжечку із серії журналу «Огонёк» з портретом на обкладинці чорного з великими окулярами чоловіка. «Можна почитати?» – запитую я його. Чіумбо мить насторожено думає, напруживши брови й ворущачи губами, ніби повторює мої слова, а потім вибухає: «О, канешно, канешно! Наш президент і паєт Агустіню Нету!». Він сідає на ліжко й дивиться, як я гортаю книжку з поезіями його президента. От що йому зараз сказати? Про революційну риторіку, заведену у форму неритмічного верлібру – принаймні так у

перекладі російською. А він ось сидить проти мене й очей не зводить. Я ще гортаю, читаю окремі слова, хоч не дуже тямлю в цілому й не витримую цього психічного пресу: «Патріотична поезія, – кажу чесно, не моргнувши оком. – Треба читати». Він дивиться на мене, аж трохи наче скривився, й мовчить. «Патріот! – кажу я одне слово, яке, сподіваюсь, він зрозуміє, і додаю по-російськи: – Нада читать!». Все. Приязнь мені забезпечена на весь рік нашого проживання: «Патрія! Патрія! – ховає він свою білу долоню в кулак, яким потрясає над головою, й чорне ріденьке волоссячко на його бороді ворухиться, як під вітром: – Нада читат! Ошинь многа нада читат!».

Господи, як же ми будем спілкуватись протягом цього року – це ж з ума можна зійти. На мигах та інтернаціональною лексикою? Бо вони іще російську тільки почали опановувати, а я ні англійської, ні португальської не знаю. Хоча: Мишко ж он уже який рік вивчає еспаньйол, але далі мучача (дівчина) та !асталавіста! (до побачення!), здається, не посунувся. Так роздумую я, заправляючи своє ліжко білою чистою постіллю, отриманою в каштелянки. В цьому гуртожитку, сказали, білизну мінятимуть щотижня, а не тричі на місяць, як у нашому №4 журналістсько-біологічному. І все тут поліпшене: меблі, туалети, вестибюль... Але найголовніше, що нема блощиць, які заїдали нас усі ті роки. Колись брат Миколка переночував у мене раз, то й досі згадує: на другий день все обличчя, руки, груди, навіть голова на маківці були червоні, наче обварені окропом. Мене вони, правда, не діставали – чи то кров моя їм не подобалась, чи частоти радіохвиль від транзистора «Океан», придбаного після торішнього студзагонівського літа, якого я вмикаю щоночі, слухаючи деренчливі й приглушені голоси загниваючого Заходу, їх відганяли, не знаю. Але і Мишко, і Вітяра кучерявий, і Сашко Рябоконт'ючачи ночами чухмарились до сказу, хоч і ретельно відсували свої ліжка від стіни, і воду в консервні банки не забували підливати, в яких купалась і ржавіла кожна ніжка їхніх ліжок... Вночі вони вилазять на стелю і пікірують, як бомбардувальники! Блощиці, зрозуміло, не хлопці.

Мишко від брата (не рідний, двоюрідний) вернувся несподівано рано: ще й сонце не зайшло. «Ідем у Голосіївський! – каже він з порога. – Сьогодні танці! – Він приймає стійку карате й наче править віжками на возі: – Паабадабдуба парарірурарураураа-а!.. Ламбада, слиш, Чіумбо! Данц, мучача – пашлі!». Бере Чіумбо за руку й намагається звести його з ліжка. «Но-о! – впирається з усіх сил анголець. – Ошинь многа пісат! Ошинь многа!».

Ми йдемо на танці в Голосіївський парк. Ми сто років не були на цьому танцмайданчику, може, від першого курсу, і старшокурсники

сюди вже не ходять, не личить старшокурсникам, але ж завтра початок занять і поки що ні семінарів, ні першоджерел... Осьо де справжнє життя – свобода, музика, веселощі...

Якщо про танці, то нам є що з Мишком згадати. На другому році навчання я записався на платні курси бального танцю в клубі заводу «Арсенал». Аби здолати свій комплекс. Його мають багато хлопців, та не наважуються навіть самому собі в цьому признатись. Поприходять на танці й стоять по кутках, підпирають стіни. Бо не вміють танцювати. А вчитись соромляться. В кого – в дівчат? Чи в матері? Отак і я соромився. Поки не пішов на бальні. Там такий дідуганчик сивий і худорлявий давав уроки: і-і раз! і-і два! ніжно й легко підтримуй партнершу, не бійся її, вона не вкусить! ліва нога назад, а правою півколо – прраз! і голову не опускай, дивись прямо – ну!.. Мишка я потягнув на третє заняття, хоч він і впирався, як баран. Не дуже в нього виходило, якщо чесно. Але він тримався стійко і дечого таки навчився, та одного разу навчитель поставив його в пару з красивою дівчиною, яка не знати чого комизилась і все відвертала голову, коли Мишко пробував з нею жартувати. Він що, тобі серце пропонує? Тільки руку! Я спостерігав за ними й трохи заздри товаришеві, але коли пішли по колу, то захопився вальсувати й забувся за них, враз чую: бу-бух! І всі зупинились. А Мишко з тією красунею лежать на блискучій паркетній підлозі, мов снопи... Як йому це вдалося, я й досі не знаю, але на бальні танці звідтоді він перестав ходити. Проте, як кажуть, без наслідків, бо в нього й до того комплексів не було.

«Ти знаєш, я, мабуть, скоро буду женитися», – ошелешує він мене. Оце заявка! Мені давно відомо, та й не тільки мені – пів курсу про це відають, що він закоханий таємно в маленьку, як дюймовочка, й темнооку житомирянку з плаксивим до ніжності голосом Оленку Здобну, але йому нічого там не світить. Вона навчається з Мишком в одній групі й по-дружньому подає йому знаки уваги, а він це сприймає як привід до залицання. Аж хлопці знущаються з нього: коли він захмелить голову (п'яним я його ніколи не бачив) і стає ще добрішим та наївнішим, ніж тверезий, вони посилають його в кімнату до дівчат, де живе й Олена, аби він зізнавався їй у любові... Повертається Мишко з невдалого побачення завше роздратований аж злобливий: це видно з тієї фрази, яку він повторює беззмінно в таких випадках ніжно-плаксивим голосом в тональності а Іа Здобна: «Коли Наташа жила в гурто-ожитку, то ми її буди-или...». Це так колись на комсомольських зборах Олена виправдовувала Наталю Черченко, яка перебралась жити в найману квартиру й тепер постійно запізнюється на заняття. І от тобі на – Миш-

ко жениться? «Хто ж вона та найщасливіша із щасливих?» – питаю я. «А, – відмахується він, – ти її все одно не знаєш». «Ну хоч скажи, де вчиться? як ти з нею познайомився? що – секрет великий?». «Та який там секрет! Проста робоча дівчина, на повара вчилася, а зараз у їдальні працює. Мене Степан з нею познайомив ще весною...». «І оце ти мовчав?» – вдаю я ображеного. «А що розказувати? Ти ж зараз почнеш про спорідненість душ та спільність інтересів тарабанити, а мені наплювать!.. Ось візьми будь-кого з нашої групи, чи вона знає хоч, як зелений борщ чоловікові зварити? А моя знає... І більше нічого мені від неї не треба... Нормальна робоча дівчина, не красуня!..». «Та я нічого проти не маю», – кажу йому заспокійливо, бо бачу, що він зривається на крик. Далі ми якийсь час ідемо мовчки. Я намагаюсь зрозуміти товариша. Це його право, звичайно, з ким єднати свою долю. Але: борщ зварити, не красуня – нічого собі атестація... Не інакше, як Степан підбарахкав. Двометровий такий гевал, що тільки й знає їсти-пити та гуляти, ну й працює теж без принуки – на будівництві кранівником. Розказував якимось, що, нарешті, йому вже тридцять, знайшов собі підходящу пару: «Як полягаєм разом, то мій ніс – проти її носа, а пальцями ноги торкаю її пальці!». Оце тобі й усі достоїнства коханої.

У парку – яблуку ніде впасти. І не вихідний же начеб. Мене після нашої розмови ні на які танці не тягне: походили б вечірнім лісом, взяли б морозива чи сиропу вишневого, та Мишко, бачу, пре до майданчика як танк. Поки я роздивлявся афіші та оголошення на стенді, то він і квитки встиг взяти, і дівчат назирити, аж вони заоглядались на нього та на мене. «Бери оту, що в червоному, чуєш?». У червоному виявилась тернопольянка, точніше, із Заліщиків – сказала, що студентка педінституту, коли я розтелепав їй, як мені хотілось би побувати в її рідних краях, на Дністрі, й почав згадувати Десну сьогорічну, мандрівку катером у верхів'я ріки, десь аж під Мену, про полювання спінінгами на шуку та місячну ніч при багатті... І чим більше я говорив, тим більше вона мовчала. Але й з того, що почув від неї, то дуже швидко зрозумів, що ні в якому вона інституті не вчиться, а найшвидше в ПТУ або нянькою доглядає дітей у дитсадку, але не хотів її розсекречувати, хай собі грається... Вона так манірно кривила на помаджені губки, так грайливо позиркувала на боки, казала «цево» та «коби лиш», а ще танцювала вихиласом, здійнявши вказівного пальчика над головою, що мені аж забавно було спостерігати за нею. Я відчув із першого кроку, що дрімучий для неї, як Кощей, але з чемності провів її до будинку на Васильківській і коли в темряві ненароком, чесно кажу, притулився до її маленьких і пружких, як тенісні м'ячики, грудей, то вона з переляку садонула мене коліном у стегно як

справдешній самбіст, аж мені піт виступив на чолі; а що, якби вона попала трохи вище?.. Он які є дівчата в Заліщиках.

У гуртожиток з побачення (!) я повертався пішки. Мишко з танцмайданчика десь дівся, як у воду канув, навіть не попередивши. Разом із своєю кавалеркою: збирається він женитися, баламут! Від Голосіївської площі, де розвертається трамвай, узвозом по Васильківській, яка нагорі загинає вліво до виставки, а там і наша вулиця – Ломоносова. Із знаменитим усьому студентству 38-им автобусом. Трамвай до нас не ходить. Але ходить чи то жарт, чи й бувальщина про Вітьяру малого, як він одного разу опівночі добирався в напрямку рідного помешкання у трамваї і коли на кінцевій усі вийшли, він підступився до водія, вийняв троячку й каже: «Чуєш, брат, поганяй на Ломоносова!».

Вітьяр на нашому курсі аж три. Найсправжніший Вітьяра – Ратушинський. Бо він не Віктор, а Вітьяра натуральний – черкаський товстун із розважливою ходою. Він хоч і не частий гість у аудиторіях, але все про все знає: красномовнішого, ніж Вітьяра товстий, студента на курсі чи й знайти. Є ще Вітьяра малий – міцний буковинець, якому, кажуть, мати щомісяця присилає із Чернівців сто рублів, так що він не особливо дбає про стипендію; правда, ті сто рублів у нього вивіюються швидше, ніж наші сорок стипендійні; одне слово – компанійський хлопець. А третій Вітьяра (полтавець Кавелін) – як пародія на Вітьяру: невисокий, худющий, плечики вузьенькі, ще й накульгує на ліву, коротшу ногу. Найбільша його гордість – кучері, за які й прозвано – Вітьяра кучерявий. Спершу я думав, що вони в нього штучні – така красива корона довкруг стовбатої голови з гострим і довгим, як у дятла дзьоб, носом. (Може, краще сказати: як у Гоголя?). А коли пострижеться, то стає схожим на пуголовка, аж шкода дивитись на нього. І сміється він якось штучно, у ніс, гугняво: о-хо-хо-хо-хо! Щоб ти був здоров! Він ще не приїхав, бо подався на практику аж під полярне коло за Уралом: це вже не перший раз – любитель далеких мандрів, а чи голос крові його кличе, хтозна – батько його росіянин. Після Мишка він мій другий кореш. Я познайомився з ним, як із багатьма, ще на вступних екзаменах: ми разом документи здавали і в творчому конкурсі (перший творчий конкурс, запроваджений факультетом журналістики!) брали участь. Спершу треба було здати публіковані в пресі матеріали, вирізки з газет чи журналів, без яких у тебе просто не приймуть документів на вступ. Валік Бугрік, теперішній наш комсомольський секретар, привіз товстенний і широченний, як мій теперішній дипломат, альбом у бархатом обшитих обкладинках: на кожній непарній сторінці наклеєна маленька вирізка-заміточка з армійської газети, під якою великими буквами зазначено назву газети (всюди одна й та сама), дата публікації

та прізвище автора чи псевдонім. А Вітьяра кучерявий, як зараз бачу, подав папушу статей, нарисів та кореспонденцій не вирізаних ножицями, а вирваних з газети, з нерівними краями – і все це скріплене металевою прищіпкою. Як ми з нього знущались тоді!

Вітьяра кучерявий мене при вступі (це була вже друга моя спроба, після служби на флоті) мало не підвів під монастир. Завтра ми мали писати творчу роботу, а сьогодні він як старший і досвідченіший купив у складчину в гастрономі на Горького пляшку «Кальвадосу» й розхвалював його як легеньке-солоденьке вино. Я після першого ж стакана зрозумів, що це солоденьке з добрим градусом, а остаточно переконався, коли помідора став різати зворотнім від гострого, тупим краєм ножа. Отож у музей Леніна наступного дня я пішов з чадом в голові, але репортаж таки написав і написав, видно, пристойний, якщо допустили до екзаменів... Ох, як же недавно то було, а вже три курси позаду. Я знаю, як невимоломо рухається час. По-справжньому це відчув під час служби на флоті: напочатку думалось, що три роки не минуть ніколи, що тебе навечно запроторили на цей металевий гроб у океані, а вони збігли, роки, що й не встиг оглянутись. Я приїжджав у десятиденну відпустку до батьків, ходив тоді засніженим Києвом, пив смачне з автомата пиво на вулиці в парку Шевченка, задивлявся на червоний корпус університету з колонами і єдиним мучився: чи буду я тут студентом? А вже три роки здиміли, і ці два останні пролетять іще швидше. «Не-е летить літа та-ак дуже швидко-о!...» – слідом за сестрами Байко благає моя душа. Ох, не летить...

Зір за вуличними вогнями не видно. Хіба якщо довго й пильно придивлятися в безхмарне небо. Знайди свою і йди на неї безпомильно! Але хіба таке буває? Буває чи не буває, а ти йди. І я йду..

За п'ять хвилин до одинадцятої я переступаю поріг гуртожитку. Аби ніхто мене не звинуватив, що я порушую режим проживання. У вестибюлі на диво тихо, ні душі – тільки вахтерка куняє в кабіні. Я піднімаюсь на поверхи – і тут наче все вимерло. Ще ж не ніч, ще тільки початок ночі... В кімнаті всі троє сидять нероздягненими на ліжках, ніби чекають, аби їм дали команду до сну. «Що трапилось?» – питаю я, дивлячись насамперед на занімілого Сизогуба. Він лиш тяжко зітхає й опускає голову. «Ошинь нехорошо, – каже замість нього Чіумбо. – Савескій студент – ошшинь нехорошо!». В його чорних, як смола, очах запеклися лють і зневіра. Я не можу нічого зрозуміти. «Та хлопці наші... Ну-у... – прокидається Мишко з оніміння. – Поз'їжджались, випили за зустріч... І щось там чи побились з ангольцями, чи що...». «Он вот так брав наш президент і делал вот так! – каже з розпачем і ненавистю в голосі Чіумбо й демонструє руками

та ногою, як той ОН кидає щось на землю й розтоптує з хряскотом на підлозі. У нього тремтить підборіддя й здригаються товсті, як ковбаси, губи. – Савескій студент – ошинь нехорошо, ошинь...». Ернесто сидить одягненим у світлий костюм з блакитною сорочкою (знайомились ми кивком голови в цій запаморочливій обстановці), спокійно дивиться крізь окуляри з дорогою оправою в одну точку на протилежній стіні й жоден м'яз не здригнеться на його лиці. Я починаю роздягатись і за мною це чинять мовчки усі. А що робити? «Тут уже були і Неля Петрівна, і Погребняк... Міліція забрала кількох наших...», – майже шепче Мишко. Завтра про все довідаємось.

3.

Сей навчальний рік на нашому курсі починається з крупного скандалу. Уже йдуть лекції й семінари, плануються захисти практики й готується спецвипуск факультетської стінної газети «Слово – зброя», життя входить у звичне для навчання русло, але всюди говорять про одне й те ж: про інцидент у 44-ій кімнаті гуртожитку №2 останнього дня вересня. На заняття не ходять Волоха Голованюк, Боря Кузнецов, Вітьяра кучерявий, Вітьяра товстий – їх волочать по деканатах, по відділеннях міліції і кажуть, що взагалі ми їх тепер в аудиторіях не побачимо, тобто інцидент з іноземцями як правило для радянських студентів закінчується виключенням з вузу. «Наче накаркав Толя Романчук, – думаю я собі, – коли заспокоював мене жартома: на старших курсах не виключають... Виключають, ще й як!». Чи не з четвертого курсу виключили кілька років тому Діда (прізвисько Толі Миломия), який в анонімній анкеті вирішив пожартувати: на запитання «Чим ви переважно займаєтесь у вільний від навчання час?» він написав: «Даю Н.П. в рот». Аббревіатура дуже знакова на нашому факультеті (Неля Петрівна пережила уже чотирьох деканів), а за почерком вирахувати автора не так і складно – тож гуд бай, як кажуть англосакси: буквально через тиждень викинули з манатками на рідні йому береги степової Аджамки.

Що ж, врешті, сталося? Із багатьох суджень та переказів я уявив картину. У кімнаті, в якій поселились курсовий староста Волоха та Вітьяра кучерявий, нашевкалось народу, що зараз і не розбереш, хто там був, а кого не було: одні виходили, другі заходили і знов виходили... Міліція накрила чотирьох, яких зараз і волочать по кабінетах. За що? Чи побились, чи посварились? Ніхто, виявляється, нікого й пальцем не торкнув: наші чаркувались, а чорні, два ангольці, сиділи в кутку, може, й виказували яке невдоволення небажаним для них шумом і гамом радянських студентів, але коли несподівано в кімнату зайшли

міліціанти, то один із негрів показав на портрет чорного дядька в рамочці, який валявся під столом з розтрощеною підпиркою. Того дядька звали Агостіньо Нето.

На третій день навчання я наткнувся в коридорі на Вітяру кучерявого, який вибирався з гуртожитської кімнати. Він стояв коло сходового маршу у своїх широченних, десять років тому модних штанах і обвислій курточці на замочку та з стоячим коміром, стояв пригнічений, згорблений, як курка в дощ, і цмулив «Приму». Навіть красиві його кучері, здавалось, прив'яли й ще дужче загострили його профіль. Мені було жалко дивитись на нього такого. «Ну як ти?» – запитав я його, аби не троюдити і так пошарпану душу. Він промовчав, прикліпнувши блазнівато оком. А потім гукнув уздовж коридором: «Волоха, я тебе внизу чекатиму». І ми пішли на вулицю.

Надворі вже давно розвиднилось, накрапав дрібненький дощик, і ми сховались у тунель плакучих верб. Вітяра прикурив цигарку від цигарки. «Нащо ти так багато палиш?» – дорікнув я йому. Він посміхнувся. «Як там твій Іван? – несподівано запитав він. Позаторік я возив його додому на канікули, і він зійшовся був із моїм братом, як з власним. Особливо що стосується ятерів та нутрій, які брат розводить віднедавна у самотуж змурованому басейні. – Ти ж, я думаю, їздив додому після практики?». «Та так, – я не знав, що йому відповідати про Івана. – Тещу оце поховав». Вітяра смачно затягнувся, випустив носом, як паровоз, хмару диму і сказав: «Хороші новини. Охо-хо-хо-хо!» – й зайшовся своїм робленим гугнявим сміхом. Мені хотілося дати йому в пику, але я стримався. «Ти вибач, – посерйознішав він. – Так бридко, хоч на стіну дерись...». «Вони що – політику шиють?». «А біс їх знає... Вона, ця справа, і виїденого яйця не варта, а можуть накатати... Погребняк тут носився, як навіжений: ви зганьбили честь факультету, честь радянського студента, що про нас тепер будуть думати у посольствах дружніх до нас країн, насамперед африканських!.. Про апартеїд щось там городив... А її, тієї ж фотокартки, ніхто й бачив. Видно, ненароком котрийсь із нас ліктем з тумбочки посунув – вона, кажуть, на тумбочці в Мануеля стояла... А роздули!..». У нас це вміють. З мухи слона. Завтра підуть комсомольські, партійні, профспілкові збори, будуть галасувати, засуджувати... «Куди тепер?» – запитав я його обережно. «Волоха на Куренівці знайшов житло. Треба буде десь підробіток шукати, бо з дому мені ні на що сподіватись». Він витягнув з пачки ще одну цигарку, хотів прикурювати, але передумав і засунув цигарку назад. Батько в Вітяри помер ще коли він ходив до школи, а братів у нього аж шестеро – двоє з них, не рахуючи самого, вчаться тут же в університеті, тільки на інших факультетах, юридичному

і механіко-математичному. «Не хочеться, щоб виключили, – сказав щиро Вітьяра кучерявий. – Все-таки три роки... Ну, та якось...».

Він замовк, бо в дверях показався Голованюк. Наш колишній, уже можна сказати, староста. Тут зборів ніяких не треба, все уже вирішено. Він зупинився на ганку під козирком, щось вийняв з кишені, підніс до очей і довго роздивлявся. Видно, папірці якісь чи автобусні проїзні квитки, бо відділив кілька й викинув у чавунну урну біля дверей. Волоха усе роздивляється впритул на відстані долоні: на лівому оці в нього катаракта, а праве бачить, як мокро горить. Колись йому хлопці підсунули журнал із репродукціями реалістичного мистецтва, задалегідь повернувши журнал догори дригом: Волоха дивився-дивився, а потім вирік: «Да, не хилая абстракция». Він сам родом із Краматорська і російська мова – його рідна. Але з українською він не має проблем, хіба трохи на першому курсі спотикався. І англійською володіє найкраще у групі. На екзамені ніколи не готує шпор, бо зрозуміло... Взагалі про його спеціфічну підготовку до екзаменів ходять легенди, але про це іншим разом... Волоха привітався, приглядаючись до мене, потім попросив у Вітьяри цигарку. «Сегодня свои куплю, – мовив, розминаючи «примину». – В Магадане всё лето не курил, представляешь? Думал, брошу... А ху-ху не хо-хо?.. И главное, что никто из этих сыновьев Агостиной Нэто, сами нам сказали, никто никуда не звонил... Вот загадка...» (Останню фразу він похопив від факультетського улюбленця, доцента кафедри російської літератури Миколи Дем'яновича: «Вот загадка!..»).

І так з тією загадкою вони й пішли у дощ. Я ще постояв трохи під зеленими китицями верб, поки вони не пірнули у 38-ий автобус, а потім зітхнув і заквапився в кімнату, бо мені також треба було устатковувати себе з підробітком, оскільки я на четвертому курсі опинився без стипендії (старший викладач Іващенко вліпив несподівано мені державну за літературне редагування й хотів, аби я до нього прийшов за милостинею, а я також вперся – впертих вони не люблять; а хто любить?). Отже, від держави, яка зробила на тебе соціальне замовлення, тобто навчає тебе, чекати нічого, ну ще ось прийде переказ із Чернігова, а далі? Я принципово не беру грошей у батьків. Отакий дурнуватий. Колись мама аж плакала, коли я повернув їм десятку, яку вони потай всунули в мою нагрудну в сорочці кишеньку – більше не пробують. Харчі беру, бо від них відмовлятишся – це вже було б геть не по-людськи й не по-синівськи. Але тих харчів – на два дні, ще взимку можна авоську з обпатраною куркою чи гускою за вікно повісити, на мороз, а восени чи влітку? Привіз: за один присіст усією кімнатою ум'яли, запили водою і забулися. Деякі вже додумалися брати холодильник напрокат – ускладчину на дві-три

кімнати, але тоді починають гризтися: хто чие сало з'їв. Житомирянин Толя Семенков не захотів жити комуною, загортав своє сало у вирваний з загального зошита аркуш і підписував «С.А.», поки йому хтось замість сала не загорнув такий же шмат білої силікатної цегли, а всередині аркуша друкованими літерами подякував: «От солдат СА спасибо!»... «Якби знав хто, то оцією каменюкою й загородив би по голові...», – хмурился Толя густі чорні брови й водив головою направо-наліво. Але підписувати свої харчі звітдоді перестав.

Коридором проти мене йде Равхан, що живе в кімнаті з Кріпаками. Араб чи індус, я ще не розібрав, бо темний як індус, а носить чалму на голові, як араб. Він ще не прокинувся, хоч усі його друзі вже давно на заняттях: іноземці всі навчаються у першу зміну, а ми в другу – початок занять о 14.00. «Равхан, дай води попий!» – показую я на його пляшку з довгою шийкою, яку він ховає за своїм білим, в яке загорнутий, як у сафарі, простирадлом. Равхан піджимає нижню губу і вуса його стають схожі на павука. «Нет, – хитає він незлобиво головою: – На кухню вада...». І без тебе знаю, що на кухні. Звісно, вода для арабів – це життя, – філософствую я, – але ж ми не в пустелі.

Мишко вже прокинувся, але ще валяється в ліжку. Без окулярів він мені зовсім і не Мишко. Хоч любить чомусь фотографуватись без окулярів. Товаришем моїм він став випадково й, можна сказати, силувано. Я його запримітив також ще на вступних екзаменах. Він, як і Валік Бугрік, складав іспити у армійській формі, здається, рядового. І щоразу, коли йому після дуже невиразних відповідей казали «Вибачте, але більше, як...», – Мишко починав запевняти, що він усе надолужить, бо ще з дитинства хотів бути журналістом, а за час, коли виконував військовий обов'язок, ну, трохи призабув, розумієте... Мені гидко було слухати ці його вимолювання і коли при першому поселенні в гуртожитку я з Вітьярою опинились в одній із ним кімнаті, кілька днів думали, як би його здихатись і запропонували йому помінятися з Сашком Михайлюком, юним талантом із Гуляйполя, але Мишко чи то вирішив виявляти принципівість, чи й справді йому сподобалось наше толерантне товариство, але він ліг на своє ліжко, склав руки навхрест на грудях і мовив: «Тільки вперед ногами мене звідси винесете...». Не знаю хто як, а я цей трагіфарс сприйняв за складений іспит.

«Ти знаєш, що Вітьяра одружився?» – питає він мене, не розплющуючи очей. «Що це тебе так чоловіча несвобода стала останнім часом цікавити?» – дратуюсь я, хоча новина мене й інтригує, і ображає, бо сам Вітьяра міг би мені щойно про це сказати. Принаймні обручки на його руці я не побачив. «Його дружину звати Галя і вона чи то якутка,

чи комі, бо знайшов він її в Тувинській АСеРеСе», – піднімає він вгору значущого пальця. «По-перше, не АСеРеСе, а АеРеСеР, а по-друге, яка вона може бути якутка, якщо вона Галя?». «В тому то й справа, що не Галя, а Галя. Неросійські народи, приєднані до великої братньої сім'ї, якщо тобі невідомо, за виявлену опіку й привнесення їм високого економічного та культурного рівня з боку росіян таким чином дякують їм, називаючи часто своїх дітей не Саїдами та Джамілями, а Сашками і Дуськами. І дякують без примусу і тиску, а не так, як про це брешуть з тієї коробочки, в яку ти щоночі готовий увесь залізи». Ось тобі на: пішла пропаганда радянського способу життя. Мишко ж комуніст і має, звісно, якесь там партійне доручення: кандидатом у партію він вступив ще в армії, а на першому курсі став повноцінним ленінцем, на відміну, скажімо від Вітяри кучерявого, прийом якого переносили з року в рік, бо на підтримку курсового партбюро Вітяра виступив лиш один раз, та й то викликав регіт у залі; а тепер, після інциденту з ангольцями, йому не бачити свого партбілета, як власних вух. «Так, дорогий мій інтернаціональний брате, певно, пора вже підводиться: година для праці настала!.. – цитую йому класичні рядки, але він і вухом не веде. – Он навіть Равхан уже прокинувся: іде отако з задертою головою, очі заплющені... Жлоб, води пожалів напитися...», – жаліюсь йому на Кріпакових співмешканців, з якими Мишко уже їв самими пальцями, аж до ліктя олія текла, плов з одної миски. «А в нього три жінки – ти знаєш про це?» – підводиться нарешті Мишко. «А нащо мені знати?». Я вкладаю в дипломат ще чисті загальні зошити, блокнот... Не забути б паспорта, бо там спитають у першу чергу. Ну і студентський, звісно. «Хотів би мати три жінки? Одна їсти варить, друга шмаття пере, третя в ліжку любить...». «Хіба в кожній жінки своя роль?» – дивуюсь я. «Та ні, вони міняються ролями кожного дня... Але все залежить від мене! – Мишко надягає окуляри й поводить головою, як шейх чи візир, або не менше, як власник гарему. – У мене є улюблена жона!..». Він би й далі корчив блазня, але мені треба йти. «Напийся води!» – радить він мені на прощання, подаючи графин з тумбочки. «А, та то я так в нього попросив, щоб виявити, чи не скупий...». «Ти знаєш куди він з тою водою йшов?» – хіхікає Мишко. «Яка різниця? Набрал води на кухні та йшов...». «У туалет він ішов... Ти знаєш, що в них не прийнято газеткою користуватися?». «Тю ти!..». «Давай, на парах побачимось...».

Про позавідомчу охорону міліції в Ленінському районі я дізнався ще торік у випускників, які там підробляли. А чо', зручно: чергування раз на три дні й тільки вночі. Вранці можна трохи перекімарить. Зате 70 ре – це майже дві стипендії. Правда, небезпека, казали хлопці, існує,

якщо тебе виставили на всю ніч стерегти ювелірний магазин, в якому пропала сигналізація. Але таке буває раз чи два на рік за статистикою: соціалістичну власність у нашій країні оберігають надійно. Якщо вдасться влаштуватись і будуть ще вакансії, то я й Вітяру кучерявого покличу...

Сходжу на Саксаганського і тепер, я ще раніше розвідав місце знаходження установи, прошкувать уздовж колії трамваю, майже до кінцевої зупинки. Можна дві проїхати, але мені цікаво тут пройтись, згадати юність... У дворі, на розі з Червоноармійською я вперше у житті переночував у столиці. Було це, дай боже пам'яті, сім років тому – при першій спробі стати студентом столичного універу. Складати іспити я поїхав без жодної якоїсь надійної адреси, сподіваючись, що абітурієнтам дають можливість жити в гуртожитках. Коли в приймальній комісії відмовили за «непередбачувано зрослою кількістю вступників», у мене й жижки затрусилась. Знаю, що тут живуть і Сергій, діда Івана Боруха син, і Маня Качалайочка, дочка баби Тетяни Качалайки, сусідки нашої (город в межу), а де? Ну, можна кинутись в адресне бюро, розпитати, але ж уже сонце он послало тіні від каштанів до пам'ятника Шевченку... Так стояв я, роздумуючи, годину-дві, а може, й усі чотири, коли уздрів, що так само стоїть і, аж по морді видно, не знає, як кроку ступить іще один такий нещасний. Він і справді справляв враження нещасного, такий малий і худий – але хоче бути кібернетиком. Порозумілись. Стало нас двоє. Але радості від того небагато прибуло. Поки не прибудив до нас третій. Ми й не думали, що він може бути студентом: дядько та ще й пожиленький. До якого там у нас віку дозволено на стаціонар вступати? Оце якраз у нього останній у житті шанс. Новомиргородський журналіст і початкуючий письменник Анатоль Шарига, який написав новелу «Лист» і її похвалив сам Юрій Мокрієв, його земляк. Про це він розповів нам пізніше, а тим часом заспокоїв нас, зелених, що скоро тут, на оцьому хіднику (він так і сказав «на хіднику», а не на тротуарі – по-новелістичному сказав) з'являться квартиронаймачі, тому... Ми усі троє погодились на умови першої ж молодички, яка з'явилась на хіднику перед червоним корпусом з колонами того вечора і яка повела нас на ріг Саксаганського й Червоноармійської, котрий я зараз буквально проминаю. Зайти у двір? А раптом її зустріну, ту молодицю? Ту, як я тепер розумію, розкішну жінку, в якій тоді були такі ревниві коханці. Ще перші дні нас ніхто не турбував і ми всі троє успішно склали екзамени на трійку. Кібернетик спасував одразу і попрощався, а ми, що хотіли стати журналістами, далі випробовували долю, хоча й знали, що нам уже нічого не світить. І тут нас якісь незнайомі голоси стали атакувати по телефону:

зразу ніби розважались, розпитуючи хто ми та що ми тут робимо; потім почали ставити якісь дурнуваті запитання на кштал: «А як вона підмаухе – заї...?», а далі стали погрожувати: «Ти ж розумієш, селяк невмитий, що це город: будеш стояти на трамвайній зупинці, а хтось ненароком штовхне тебе плечем на рейки...». Ми стали ходити в місто тільки вдвох і постійно озирались на боки. А вечорами взагалі сиділи тільки у дворі і читали як не літературу, то історію або ж іноземну, німецьку. Тоді я, до речі, познайомився тут з маленькою дівчинкою Оксанкою, що бавилась у пісочниці, яка з гордістю на моє питання сказала: «А в мене мама поетеса – Ганна Чубач». Чи чув на той час я уже про таку? Зате потім і досі, як зустріну де її вірші, то одразу думаю: а в якому це класі вже вчиться оте дівча з кісками? Врешті, коли ми наважились признатися хазяйці, що нас постійно якийсь грізний і загадковий голос тероризує по телефону, вона довго сміялась і сказала: «Та там таке, що торкни і розсиплеться!», але чи то був її колишній чоловік, чи коханець ми так і не довідалися, хоч він погукував нам до останнього дня і я вперше в житті наслухався таких скабрзностей, що подумав: тільки в місті, в оцій морально-занепалій суспільній клоаці можуть народжуватись та існувати подібні почвари... Згодом я не раз у цьому переконувався.

У міліції оформили мене на тимчасову роботу (могли б і на постійну, з записом у трудовій, але нащо це мені?) і наказали виходити на зміну прямо сьогодні ввечері. Я ще мав трохи часу до занять. Пішов у бібліотеку, що при червоному корпусі, набрав підручників з історії партійно-радянської преси (РД), стилістики (Алла Петрівна), логіки... Мій дипломат став важкий, як чемодан. А потім мені закортіло погортати свіжі номери «Гарту» – може, там щось моє опублікували? Я пішов у читальний зал періодики, поставив свій дипломат при вході, де вже стояло портфелів штук з десять (із портфелями в зал не пускають, аби, боронь боже, не поцупив хто яку районну газету з підшивки), замовив і отримав «Гарт», але в підшивці не було не те що свіжих номерів, а й тих, в яких я вичитував коректуру серед вересня. Роздосадуваний, я забрав студентський й оглянувся на портфелі, серед яких свого дипломата не уздрів. Я подумав, що це хтось пожартував зі мною, і вийшов на коридор, але там не надібав нікого з моїх знайомих чи однокурсників. Я вернувся в читальний зал і запитав бібліотекарів, які видають жетони для роботи в залі, видають періодіку... Ніхто нічого не відає. «Ми ваших портфелів не контролюємо», – прямо сказала одна. «А якщо в мене, наприклад, його вкрали?» – запитав я розпачливо. «Товаришу студент, ідіть десь інакше так примітивно пожартуйте, а не в науковій бібліотеці», – розратовано мовила та сама бібліотекарка. Я поплентався

на вулицю. Стояв і дивився за кожним чоловіком, який ніс із собою дипломата. Такого, як у мене, не було ні в кого: чорненький, шкіряний, із матовими вугловими оковками... Ну, а якби й зустрів кого, то що йому казати: дозвольте, я подивлюсь, чи це не ви вкрали в мене цього портфеля? Ідіотство якесь! Та якщо хто і вкрав, то чого б це він ходив ось тут перед бібліотекою? Я пішов назад у читальний зал періодики. На мене тепер уже підозріло стали дивитися всі працівники цього залу. Я вийшов у коридор. Господи, там же мій паспорт, згадував я, що в мене пропало разом із дипломатом. Купа бібліотечних книжок, за які треба буде розраховуватись у п'ятикратному розмірі їхньої вартості. А найголовніше – блокнот із записами моїх перших літературних вправ: етюдів, образків та оповідань. Хай і не закінчених, не вивершених, але ж всі три роки я заносив їх у той блокнот – і от тепер усе пропало... В той момент мені здавалось, що Вітярині прикроці, порівняно з моїми, це як маленька вавка на носі проти втрати самої ноги... І чого це про ногу мені подумалось у тій розпачливій ситуації – не знаю.

Що пропустив першу пару – я навіть не завважив. На другу пішов, але нічого не чув. Власне, й слухати не було що – лекції з логіки читав якийсь прийдешній з іншого факультету викладач, читав тихо, монотонно, що можна було заснути. Скільки я їх уже наслухався, цих лекторів-професорів! Спершу було цікаво, навіть коли за трибуною стояв Борис Іванович Стелло, читав курс «Історії КППРС» по писаному із характерними інтонаціями, які не забудуться ніким і ніколи, хто його хоч раз слухав. От, скажімо, йому треба було прочитати роздруковану на папері фразу: «Звичайно, що у Леніна з Мартовим були серйозні розходження, але...», – і далі за текстом. Якби він просто прочитав, ніхто цієї фрази не запам'ятав би і чи й згадав би навіть через пів року на екзамені. Але Борис Іванович мав звичку після частки ЩО робити паузу, і паузу тривалу. «Звичайно що...», – казав Борис Іванович і зводив очі до стелі (його прізвище, певно, до цього зобов'язувало), щось там роздивлявся, а складалось враження, ніби він думає, потім вертає очі до кафедри й довго шукає очима той загублений рядок із Леніним та Мартовим і коли знаходив, то аудиторія уже як один була готова закарбувати той рядок на стелу своєї молоді пам'яті... Інакше привертає увагу до своєї персони Володимир Андрійович Рубай з курсом «Преса радянської України»: монотонним читанням та пунктирним поблискуванням окулярів (то нахилив, то підводив голову) він заколисував навіть таких, як Микола Диченко, який лекторів списував так, що сам міг би одразу ставати за кафедру, навіть таких заколисував, а потім раптом: «Га-га-га-га!» – вибух реготу, аж в самого окуляри зсувались на кінчик носа. Всі проки-

нулися і ніхто не знає, з чого цей сміх. От тепер і почекайте: зараз вам Володимир Андрійович усе й розтлумачить... Отакі в нас учителі. Про кожного можна етюд-образок склепати, дехто й на лірично-сатиричне оповідання потягнув би, як Погребняк, скажімо, але мені ниньки не до цього. Я й після другої пари бігав у читальний зал періодики, і після третьої, а потім похнюплений поплентався на міліцейську службу. Мишка я попередив, що не ночуватиму в гуртожитку, а про дипломат вирішив примовчати – раптом він знайдеться? Хоча без портфеля я не знав, куди свої руки подіти.

4.

Тиждень я не міг ні про що більше думати, як про вкрадений дипломат. Звичайно, ходив на заняття, готувався до семінарів, кожну третю ніч проводив у підвальчику позавідомчої охорони, часом виїжджав з молодими сержантами в нічне місто й слухав їхні зухвалі розповіді, як вони валютних курвів ганяють на Хрещатику, а я їм не вірив, та згодом переконався, однак все те мене менше займало, ніж гризоти за дипломатом. Я навіть братові Миколці, коли він одну ніч перед відльотом у Чехію (вона співпала з моїм чергуванням) провів на моєму гуртожитському ліжку, навіть йому не зізнався про втрату. Було соромно: скаже – от балбес, я йому такий гостинець привіз, а він... Хай думає про мене краще, врешті, це ж не з моєї вини. Я йому віддав свій «Океан», хоч і шкода було з ним розлучатися, але ще зароблю собі – хай трохи відпочину від голосів брехливого Заходу... Я допоміг йому ще купити кілька біноклів (покійна баба Ялина колись показувала на малюнок у читанці: «Щорс із далекоглядом»), бо там, за кордоном, наші біноклі користуються попитом, ще він щось там накупляв, аби потім продати-виміняти, аж я дратувався з його спритного гендлярства, але й заспокоював себе: у нього своя дорога, а ти вже йому не указ... Врешті, він про мене не забуває, коли щороку приходить у відпустку: то курточку з якогось штучного матеріалу привіз моднячу – я її три роки носив і зносу їй нема, то червону сорочку нову (куртку він із свого плеча зняв), то штани руді вельветові на кшталт джинсів – чехи себе, каже, добре одягом-взуттям забезпечують... Від сабо лиш відмовився: не можу я ходити в туфлях без задників – все здається, що в тебе голу п'яту видно...

З четвертого гуртожитку мені передали листа. З Чернігова. Точніше, з Новгород-Сіверського: видно, їздила додому та й вкинула у райцентрі. Це та Галинка Корольова, в якій я брав інтерв'ю як секретаря комсомольської організації сільської школи, коли збирав фактаж для статті «Чи повернуться хлопці в село?». Між нами щось тоді таке про-

скочило, наче блискавка, але я думав, що вона тут же й погасла, аж ні... Ось пише, що вона вже студентка історичного факультету педінституту, що дуже багато в неї вражень від перших тижнів навчання, що її обрали до курсового бюро, ще й вибачається, що в вересні не могла написати саме через цю зайнятість (не знала, видно, що я ще в Чернігові товкся), а тепер ось побувала вдома й передає привіт від Василя Слинька, сільського тракториста, одного з героїв того мого матеріалу («він повернувся в село після армії!»)... А в кінці: «Предлагаю дружить!». Оце й весь лист. А що ти хотів, щоб вона вже у першому про любов писала? Та ти оціни бодай те, що вона, дівчина, а не ти, пропонує дружбу!.. Оціню-оціню... Я беру аркуш паперу і йду в гуртожитський читальний зал, аби ніхто не заважав. Зал порожній. Але якщо в ньому навіть багато студентів сидить, то вони не заважають, як у кімнаті з Мишком. І справа не в Мишкові, а в тій якійсь особливій зосередженості, яка завше панує в читальному залі: наче тут люди є і наче їх немає – кожен щось нишком робить: пише, креслить, ворушить сторінками книжки – кожен у своєму космосі... Я пишу їй по-українськи, хоч і словом не заїкнуся, чому це вона штокає. В них там взагалі говорять, як білоруси: яна, пойдзеш, гареваць... І напишу, хай вишле фотку красотка.

Десь на рівні моїх грудей у двері просувається чорна кучерява голова. Білі білки очей зиркають то в один куток, то в другий. Потім масні губи розтуляються, як у кривляки: «Чіто пісаль?». Це потішний малюк із Конго на ім'я Франсуа. Він не дочікується моєї відповіді й перепитує: «Пісьмо девушка?». Що ти йому будеш відповідати? Але йому й не треба відповідати, він сам це зробить. «Дьів-чі-но я уас ко-хаю!» – його рот мало не роздереться до вух. І я також сміюся у відповідь. Франсуа вивчив кілька фраз по-українськи, щоб мати більший успіх у радянських студенток, не знаю, чи вже скористався де своєю методою, але в гуртожитку демонструє її повсякчас. А ще він, вечорами дефілюючи по коридору, постійно носить в руці таку невеличку пластмасову кульку завбільшки з вороняче яйце, тільки кругленьку, заглядає у вічко, повертає кулькою і захоплено постогнує. «Франсуа, дай глянути!» – просить хто-небудь із наших. «О-дин кар-бо-ва-нец!» – відповідає Франсуа і, не чекаючи, чи йому заплатять, простягає кульку. У вічко видно білошкіру дівчину в купальному костюмі, а коли кулькою хитнеш – костюм спадає. Бува, котрийсь із Кріпаків захопляться видом, то Франсуа волає: «Го-ді! Го-ді! Дьів-чі-на змо-рі-лась».

З дівчатами мені не таланить. Закохуюсь я запросто, але й запросто відчалюю, за морською термінологією, хоч часом переживаю аж помираю. Так було в десятому класі, коли під кінець навчального року в село при-

їхала колишня наша однокласниця Тамара Площучка, яку забрала після восьмого класу вчитись аж у тираспольський технікум її рідна старша сестра; приїхала й прийшла до нас на урок і сіла на задній парті. То я не чув ні уроку і нічого не бачив, а спиною ловив її погляд. Після вечірнього кіно я наздогнав її біля хвіртки й вона, розбитніша та завбачлива, погмонівши трохи для годиться, сказала мені, що не треба даремно ходити за нею, бо «у мене є хлопець та й завтра я їду в Молдавію», і це так мене вразило, що я навіть не спитав «а хто це, якщо не секрет?», тільки побажав щасливої дороги, а потім два дні вмирав у буквальному розумінні цього слова в квітучому садку (якраз буйно зацвіли черешні й вишні на косогорі над Роською) і зовсім не мав сил і тим більше бажання готуватись до випускних іспитів, одні лиш мама співчували моєму непоправному горю, однак їхні запевнення, що «все це, сину, мине через кілька днів, бо і в мене у юності таке було, потерпи трошки», мене тільки злили. Проте справді минулось. Ну, може, не через два дні, але минулось. А от недавно, тогорік, я зустрів Тамару, яка приїхала працювати в Тетіїв на маслозавод, на автобусній зупинці й подумав: таки є Бог на світі – він знає, з ким кого парувати, бо що б оце я, такий дрібний, з нею робив тепер, не по мені розкішною і повнотілою?

До факультетських наших я придивляюсь уже три роки – і на своєму курсі, і на менших-старших. Ох і много хубаві момічета! Так каже Михайло Малий – він вивчає болгарську. Палаві... Але чого ж серце мовчить? Казав мені мій духовний наставник, новеліст від Бога Микола Кравчук: «Університет – це ж ярмарок! Вибирай, бо ще рік-два і ти будеш позбавлений такої можливості...». Легко сказати: вибирай! Це не деньочки на ринку й не помаранчі у кошику... Чекаю, коли серце заговорить...

(Трохи своїх любовей я описав у повісті «Візит ввічливості» та в окремих оповіданнях, але, певно, ніколи їх не вичерпаю. І не тому, що я такий гухар, бой-френд чи красавець, зовсім ні, навіть більш, ніж треба сором'язливий з дівчатами, але ж серцю не прикажеш! Рукам можна приказати, очам навіть можна, а серцю – ні! Отож і створив мене Господь на те, аби страждав постійно від краси жіночої! Врешті, це не найважчі з людських страждань...).

Іду вкинути листа на пошту, що на затиллі гуртожитку філологів. Сонечко скупо посилає промені крізь золото високих білокорих берізок, горобці радо цвірінчать гоїй днині (вони, певно, тільки й лишились, бо он дроти на електростовпах ще недавно провисали під вагою низки ластівок, а тепер голі), і – «цвітуть осінні тихі небеса...». Як чуло співає цю пісню Дмитро Гнатюк: «В очах засмуток темний, мов ожина, моя кохана – мріялось дружина...». Де ти, дружино моя?

На звороті несподівано здибаю Василя Свічку. Гуцульський суконний сардак сучасного крою на ньому, з дерев'яними гудзиками-застібками, з лиштвою на зап'ясті рукава; вишиванка поміж стрихлями сардака вгадується, чобітки ловкі із вправленими холошами штанів за невисокі халявки, тайстра через плече. З непокритою головою, коси, як і завше, аж на плечах, вусики ще зовсім молоді, ріденькі. Довбуш і годі! Хіба лиш кіра бракує. «Здрастуй, Василю!» – ці слова ми кажемо майже разом, як на репетиції. Стоїмо один проти одного, дивимось в очі. В нього вони сумні аж стражденні. «Ти яким побитом?» – питаю. «Та Михайла хотів видіти, Малога. Але мені сказали, що він у другому не живе. То піду в четвертий». «Так, він в четвертому – не знаю, чого це його з іноземцями не поселили...». «Не знаєш?» – так гостро дивиться на мене. «Чесно, не знаю... Чуєш, Василю, в тебе є трохи часу? Пішли поснідаєм. Ти ж з поїзда?». І ми йдемо в студентську їдальню, що на першому поверсі третього гуртожитку.

Василя Свічку торік виключили з університету. Казали, що в нього батько націоналіст, начебто належав у роки війни до військового підрозділу бандерівських формувань «Чорна береза», потім довго сидів у тюрязі, а Василь, коли вступав до університету, то приховав своє, так би мовити, соціально-історичне походження. Ну, але не за походження його виключили... Я, як зараз, бачу його на вступних екзаменах: він єдиний приходив на іспити у барвистій вишиванці, майже завше йшов складати іспита у першій п'ятірці і складав усе на відмінно. Ще в ті перші дні я його часто бачив із Василем Васильовичем Єременком, який на другому курсі читав нам лекції з історії української журналістики, а одного разу приніс у 32-у аудиторію бабінний магнітофон і мовив: «Сьогодні ви почуєте живий голос Василя Симоненка». Звідки вже тоді Свічка знався з Єременком? Приїжджав на якісь місячні підготовчі курси чи що? Ось запитаю його.

Він був такий характерний студент, не схожий на інших, його ні з ким не можна було переплутати: Свічка як свічка. І такий намагнічений українським. Ось ми йдемо в переповненому 38-му автобусі: гомін, крик в салоні і раптом Василів голос: «Тихо, тихо!» – повів рукою перед себе, наче гасив пристрасті: музика українська звучить із транзистора на руках котрогось із студентів – і Василь цвіте у цій тиші, як мак червоний у полі. Закінчилась українська пісня, зазвучали «весьолие гітари – голубіє робяти» і знову Василів голос: «Переключай на іншу хвилю!». Він уже тоді, відчувалось, був значно дорослішим від свого віку і з ровесниками не водився: вони його в більшості вважали вискочкою. Я не належав до найближчого оточення Василя, але бачив його

постійно, бо й кімнати наші в гуртожитку на першому і другому курсі були неподалік, на одному поверсі, четвертому. Звідки така ненависть керівництва факультету до нього виходить, мені важко судити: невже од того таки походження? Але ж при чому тут він, комсомолец і відмінник? Ну, якби він ще не був такий упертий... Першу сесію взимку він складав на одні п'ятірки, а потім гоп: кажуть, Свічка двійку вхопив у Парашиної. Це – «современный русский язык». Парашина довгий час викладала на підготовчому відділенні у іноземних студентів, тому мимоволі більше й на журналістському факультеті тепер звертала увагу не на граматику-стилістику, а на орфоєпію, правильність вимовляння слів по-російськи. «Чеснок, чесновой – павтаряйте за мной... Жизнь – не жізнь, слишіте? Жи-жи!.. Залатая, не цокайте, в русском языке етава нет: хадзіце, садзіцесь – нада хадіте, садітесь, панятна? І не окайте мне, не гикайте!.. Как же вас отучить?!» Василь відповів на всі питання екзаменаційного білета без запинки і ще з десятків додаткових вона йому поставила – проте й з ними студент справився, ніби горішки полуцив. Парашина однак скривилась: «Василий, у меня к вам нет больше вопросов, вы хорошо отвечали, но... Я не могу поставить вам отличную отметку: у вас ужасный акцент... Убедительно прошу вас побольше говорить на русском с друзьями в общежитии, с киевлянами в общественном транспорте...». «Слушайте, – перебив викладача Свічка, – якби мені не потрібна була оцінка, то й зараз би я з вами не говорив чужою мовою. Моя рідна – українська. До гробу». І замовк. Парашина то біліла, то червоніла. А потім її прорвало: «Чего-чего, но этого я даже от вас не ожидала! – в крапочку стулились її губи. Вона нахилилась до матрикула, вивела своїми каракулями «неудов.», розписалась і подала заліковку студентові: – Русский язык – чужой?! Будете мне ещё не один раз сдавать, идите!». І Василь таки ходив до неї не раз. Потім створили незалежну комісію і він таки склав, але вимучили його і фізично, і психологічно. Та перегодом на якийсь час він ожив: на другому курсі робив майже сам «Комсомольський прожектор», де у дотепній, часто віршованій формі критикував навчальний процес, ледачкуватих студентів, наш розгардіяшний гуртожиток... Ту стіннівку навіть якась там вища комсомольська інстанція відзначила, правда, парадоксально похваливши в одному звіті на комсомольських зборах курсу членів редколегії, а Василя не назвали, то він підняв руку й прямо запитав про це доповідача, факультетського комсорга Валентина Бугріка, на що той зам'явся й буркнув: «Розберемось, якщо це так...». Але останньою краплею, яка переповнила чашу терпіння нашого факультетського керівництва (насамперед декана Брилюка й парторга Погребняка), коли

на другому курсі Василь вибрав собі тему курсової з проблем людини й природи в сучасній прозі на основі роману Олесь Гончара «Собор». Про той роман я наслуханий ще з першого курсу як про репресований радянською цензурою, бо критиканський, аморальний і т. п., але ось недавно Микола Іванович подарував мені серійне видання 1968 року «Романи і повісті» у тоненькій обкладинці – я глитнув його за кілька днів: гарна мова, світлі почуття, тривога за загиджене довкілля, ну і людські натури – добрі й злі, віддані та продажні, пристосованці й щирі вболівальники... А де антирадянщина? Чесно кажучи, я розчарувався, бо нічого такого не знайшов. Кравчук загорнув мені книжку у цупкий білий папір з засторогою нікому не витріщати. Тираж того серійного видання – сто тисяч примірників: як його можна репресувати? Але ж у бібліотеці ви цієї книжки не знайдете... Свічка поліз на рожен. Погребняк поставив йому за курсову двійку, звинувативши автора і його роботу в безпартійності й богошукацтві. Декан на додачу не прийняв у Василя залік із курсу «Теорія і практика журналістської творчості» і влітку його виключили з університету за академнеуспішність.

«Можна, я тебе почастую?» – запитую Василя, забираючи з купи перемитих коричневих підносів два. Ми стаємо в коротеньку, на чотири-п'ять чоловік чергу: іще ранній час. «Та в мене є гроші, але дякую тобі...». Я замовляю чорні підгорілі шніцелі, які посиплю дрібненькою сіллю, що вони враз стануть білими, картопляне пюре і салат із помідорів та цибулі, які зблискують під електричним світлом сльозою. А ще чай. Василь ставить чай назад і бере каву. Він першим відносить свій сніданок і лишає його на найдалшому, в кутку, столі. «Ти навчався перед вступом на курсах?» – питаю я його. «Чого це тебе так цікавить?». «Просто, ти екзамени складав, наче грався...». «Один місяць. Тоді й з ВасВасом познайомився – він мені файно посприяв. Дивуюсь, що Київ мене тоді прийняв, бо у Львові сказали відразу: не трайте, куме, сили... Ну, але не тоді, так тепер... Я збираюсь виїжджати з України». Шніцель мені застряг у горлі. Я відкашлявся й хрипло перепитав: «З України? І куди?». «А куди тікають такі недолюдки, як я? На Захід, у Сполучені Штати...». «Ти серйозно?». «Он заява про відмову від громадянства СРСР», – кивнув він на тайстру, що була звішена паском на бильці стільця. І оглянувся на боки. Я не можу зараз про нього думати інакше, як про зухвалого й зарозумілого дивака. Як же це: кинути свою землю, батьків, кинути все найдорожче й податись у невідомі світи... І я обережно висловлюю йому це несприйняття. «Не я перший, – каже твердо, наче давно заготував цю думку. – Іншого виходу просто нема. Тут мені відрізали усі шляхи. Я вже був на грані самопожертви, але міліція перехопила мене в потягу, коли

їхав у Київ з бензином спалитись на Хрещатику... Звідки тільки вони довідались про це?». Я мовчу. Мені заціпило. Він не просто дивак, в нього психіка порушена. «Вони мене хотіли запроторити на психіатричну експертизу, але я втік...». «Хто – вони?». «Міліціанти, гебісти... Вони мене пасуть ще звідтоді, як я збирався вступати, але тоді я їх обвів довкруг пальця...». Він допиває каву, я допиваю чай. В мене таке враження, що оце я бачу його востаннє. «То ти в Москву везеш ту заяву?» – ставлю я дурне запитання і думаю, що він мені з метою конспірації не стане на нього відповідати. «Майже, – натомість тепло всміхається Свічка. – У Московський райвідділ Києва, я ж і досі не виписався з Московського... Врешті, зараз тут всюди Москва... Ну що – пішли?».

Устаючи з-за столу, я за звичкою похопився, що забув дипломата, і мені враз стало соромно за те, як ще недавно я тяжко переймався цією пропажею. Ось чоловік стоїть на межі життя і нежиття, а ти про дипломат... Мені було його жаль, Василя. Я інтуїтивно відчуваю, що щось тут зовсім не так, як я бачу і знаю. Щось страшно стоїть за цим полюванням на Свічку... Він же не ворог! Йому ж недавно тільки двадцять минуло! А що не хоче російською мовою говорити в гуртожитку, то за це треба людину позбавляти права на вищу освіту? Він же комсомольцем був... Чому був – і досі є: ніякі збори, принаймні курсові, не розглядали його справу... «Василю, – зупиняю я його на ганку, – а ти б прямо до Брежнєва написав!». «Писав, – погасло каже він. – Усе назад, сюди вертається – до погребняків... Знаєш, що він мені одного разу сказав по секрету, наш улюблений доцент Анатолій Григорович? Коли б ти, каже, на технічний який факультет вступив, то тебе ніхто й пальцем не торкнув би, а так ти в журналістику пнешся, а це партійне діло. Чи ти хочеш, питає мене, щоб тобі дозволили ідеологічні диверсії чинити?». «Да...».

Він пішов, попрощавшись, у напрямку четвертого гуртожитку, а я не знав, куди мені йти і нащо йти. Мені було так маркітно на душі, наче я вийшов з одного приміщення, затишного і комфортного, й потрапив у друге, де треба на кожному кроці остерігатись, аби не втелючитись у якусь нечистоту...

5.

Через два дні на першому поверсі нашого жовтого корпусу мене зупинила похмура й вічно заклопотана Неля Петрівна, довго згадувала, як мене звати, а коли я їй підказав, то вона іще сердитіше наказала: негайно ідіть на кураторську кафедру, бо вже пізно, чи й застанете кого – вас там другий день шукають. Хтось уже доніс, що я із Свічкою снідав – найперше, що я подумав, бо усі ці два дні Василь не виходив у мене із голови.

«Ага, ось і ви, – підняла від паперів голову ТеВе Щерба, коли я переступив кабінет кафедри радіо й телебачення. – Давайте пошукаєм десь вільну аудиторію, бо в мене до вас конфіденційна розмова... Підіть знайдіть, прошу вас, на першому поверсі й скажете мені».

Кураторів, як кажуть, не вибирають, але нашому курсу повезло: кафедра ще зовсім молода і як наукова установа, і за віком викладачів, що її представляють. А її представляють переважно кваліфіковані журналісти, які ще кілька років тому працювали повнокровно на телевізійних і радіостудіях (переважно столиці), тому коли на другому році навчання проводився конкурс-відбір на теле-радіоспеціалізацію, то чи й був студент нашого курсу, який би не брав у ньому участь. Я теж брав, але не пройшов: тембр голосу, сказали, не той. Ну, не той, то не той: залишусь навіки вірний газеті. А от у Мишка Сизогуба той. Він тепер їздить щороку в обласні радіокомпанії на практику й завжди гонориться, що його готові брати у штат хоч зараз. «Та що там на тому радіо працювати: що хоч, те й кажи! – за окулярами його іронія аж тріється. – Це ж тобі не газета, де написано пером і... На радіо сьогодні в одне вухо влетіло – з другого вилетіло: а завтра всі про це забули!». До речі, чи це випадково, чи так співпало, але всі молоді викладачі кафедри радіо й телебачення носять окуляри – кафедра очкариків.

32-а, найбільша наша аудиторія, була вільною. «Ви не здогадуєтесь, звичайно, чого я вас покликала на цю розмову, – не запитувала, а констатувала Щерба. А я зітхнув з полегшенням: добре, що мої підозри не справдились. – Ви давно дружите із Станіславом Сабардою?». «Ну, давно, – сказав я. – На другому і третьому курсі ми жили в одній гуртожитській кімнаті...». «Ви знаєте, що він одружений, що він має сім'ю?». «Він не одружений, – упевнено мовив я. – Принаймні за ці два, навіть три роки я жодного разу не чув від нього про це...». «Так ось тепер знайте, які у вас друзі: тиждень тому з Борзни приїжджала його законна дружина із його сином і вимагала, щоб його виключили з університету за аморальну поведінку й зражену подружню вірність... Пише ось у заяві, що вона приїхала його провідати, а застала, вибачайте, ми вже люди дорослі, застала його в ліжку з коханкою... То він ще її там і побив, дружину». Я був ошелешений. Те, що я знав про нього, який він донжуан, то це одне, але що при цьому у нього є дружина й син... В мене нема найменшого сумніву, що про це не знає ніхто з наших. Тоді як же це? «Я ще поговорю із самим Станіславом... Він же такий чемний і справний студент. Я перевірила його успішність за три роки – жодної заборгованості. І на стипендію завжди витягував. І талановитий: я пам'ятаю його блискучі захисти практики... Ну так

же?! Ніколи не могла б подумати... – Тамара Володимирівна сиділа розгублена й аж ображена. – Але ми мусимо реагувати, тим більше, що справді... Та й вона, я це відчула, рішуче налаштована. Дружина тобто. Не знаю...». Це ж вони, очкарики, вже все між собою обсмоктали, а тепер нас, Стасових друзів, пробують на вшивість перевірити чи що? «А моя яка тут роль? – запитав я резонно, бо ж вона нічого сама не пропонувала. – Чого ви мене покликали?». «Ви мене питаєте? Я вас хочу спитати: як нам бути?.. Ми ж його ще й кандидатом у члени КПРС збиралися приймати: ну, це таке, автоматом відпадає – віддамо заяву та й по всьому, а з навчанням... Ідіть і думайте, оскільки ви його друг...». Вона склала удвоє три аркуші дрібно списаного паперу, захавала їх у папку й мовчки вийшла з аудиторії.

А я залишився сам сидіти у 32-ій за першим столом, сам-один на усі пів сотні з лишком столів. Може, перший раз за всі роки. Бо це найвселюдніша, найпопулярніша, найулюбленіша наша аудиторія і вона ніколи не буває порожньою, в ній завжди гучать молоді наші голоси, тут щодня-щогодини вирує справжнє життя: лекції, збори, захисти, іспити, зустрічі з драчами-олійниками-мушкетиками та прочая журналістська братія тут навчає нас, як жити на світі, як утверджуватись у професії, як ставати людиною і громадянином...

Стас довгий час зустрічався з Ніною, яка начебто працює вихователькою у робітничому гуртожитку, а на нашому факультеті навчається заочно і весь час мріє перевестись на стаціонар, та щось там їй заважає. Я не раз бачив її у міських кінотеатрах, один раз навіть у театрі Франка, але найчастіше в нашому гуртожитку, куди вона, як на мене, безсоромно приїжджала ввечері, наче їй не було де переночувати. В гуртожитку завжди в якійсь кімнаті є вільне ліжко, а що деякі студенти пропадали тижнями (наприклад, компанія веселих і некерованих, бо вільних, яку у нас називали «поросятами»), то Стас щоразу просив когось із нас «на одну нічку» перейти у сусідню кімнату, найчастіше й найохочіше йому поступався придніпровець Сergyо Харашило, однак і він якогось разу не витримав: «Та закалебал ти, Стас, калі ти ужо...? В наступний раз без бутылки не падахді!» (я спершу думав, що Сergyо білорус чи бодай чернігівець, а виявляється, з батьківщини Леоніда Ілліча, з Дніпродзержинська: «Та у нас там такої суржик, шо усцишся...»). Стас тоді зував своє і Сergyогине ліжка, а ми з Мишком ішли погулять у саду, що розкинувся безмежно за асфальтною дорогою, чи на дискотеку, чи в читальний зал – у Києві багато куди є піти. Коли вертались, вони вже спали чи вдавали, що сплять, і ми теж засинали молодим безпробудним на всю ніч сном, а коли прокидались із сонцем, то в кімнаті уже нікого

не було і ліжка стояли на своїх місцях, і часом Харашило спокійно дивлявся цікавий сон, який для нього був почався ще вчора у кімнаті «поросят»... Одного разу, в неділю, я приїхав з дому, від батьків, найпізнішим автобусом, уже геть темно було, ледве допер сумку від автостанції «Південна» навпрошки через зарослий бур'янами університетський сад, а коли зайшов у кімнату, то Мишкові й Серьогині ліжка були заправлені, а моє зсунуте із Стасовим під опалювальну батарею і таке на них робиться, ніби там чорти навкулачки бились: все перемішане, зім'яте, розтріпане... Я звільнив сумку з привезеними продуктами (мама зарізали зозулястеньку – це вже як фольклор, брат Іван пристарався карасів із Роськи ятерями, а ще картопля, сало), згорнув докупи обривки газети, в які були загорнуті, кожне окремо, щоб не побились у тряскому автобусі, курячі яйця, й пішов викинути паперове ошмаття у смітєвий бачок на кухні. За кілька кроків до кухні я почув голоси. Точніше, голос Ніни, яка буквально скиглила тоненько й схлипувала, а коли став на порозі неосвітленої кухні, то у відблисках із коридору побачив її зареваною на підлозі: вона сиділа у спідній білизні з накинутим легеньким халатиком на плечах і розмазувала по обличчю чорно-буро-малинові свої тіні та туш з очей, а Стас стояв коло вікна спиною до мене і дивився в темноту ночі. Ніна навіть не підвелась, коли я появився. Вона виглядала жалюгідно – я вперше її такою бачив. «Стас, що таке?» – усе, що я міг його запитати. Він озирнувся на мене, затримав погляд і назад втупився у вікно, а по паузі сказав без злості: «Йди, не лізь – без тебе тут розберемся». Я тоді пішов годину потинятись довкруг студмістечка, бо не міг спокійно спостерігати за тим, що коїлось у нашій кімнаті. А коли вернувся й увімкнув лампу на своїй тумбочці, то побачив, що моє ліжко вже стоїть на місці, а вони, Стас із Ніною, обнявшись, сплять обоє на зсунутих із Серьогиним і на столі стоїть недопита пляшка «кадарки» та розрізане на вузькі дольки червоне яблуко.

«Це ж наруга над особистістю! Як це – дівчину ударити?» – не міг я стриматись, переповідаючи цю історію пізніше Миколі Івановичу. А він мене накрив мокрим рядном: «Хто, як не нашій народ придумав прислів'я: небита жінка, що коса неклепана? Хто, га?». «Та це ще ж коли було! Придумане тобто – давно, коли й інші були сімейно-правові стосунки в сім'ї, і взагалі тоді жінка не мала ніяких прав...». «А ти ж сам кажеш, що через годину вони вже в обнімку заснули... Розумієш, є такий тип жінок (сподіваюсь, тобі така не трапиться), що їм подобається, їм хочеться, аби чоловік показав свою мужеську силу. А коли він ганчірка, черв'як, то така сама буде на чоловіковій ший сидіти, спустивши ноги... Ще одну бувальщину тобі розкажу. Б'є чоловік жінку, а вона хоч би що

огризається й перечить йому, тоді він як заглив їй, що вона аж під лавку залетіла; ну, все, думає чоловік, тепер вона зі мною тиждень не балакатиме; коли це вона виглядає з-під лавки й посміхається на всі губи: а все-таки ловкий у мене муж!..». «Та це якесь садистське збочення», – не здаюся я, намагаючись заперечити народну мудрість чи народні жарти. Але якщо чесно, то мене справді аж ображала поведінка Ніни. І гарна дівчина, що хлопці за такими ходять табунами, і творчо здібна (каже Стас, що вірші пише і ходить на літературну студію до Забаштанського), і голос дзвінкий з якимись непоясними обертонами, що тільки в нього можна влюбитись із першої фрази – а дурна. Я давно помітив, що є дівчата, які люблять хуліганів, придурків і навіть кримінальних... От. А ти, правильний, чи діждешся уваги?..

Якісь тривожні тижні пішли на четвертому курсі: то з іноземцями закрутилось, що й досі Вітьяра кучерявий із Волохою не знають, чи ходити їм на пари, чи не ходити – приплуганяться під обід до жовтого корпусу, постають біля сходів згорбившись, як жебраки, і курять цигарку за цигаркою, а декан іде, а Погребняк іде – хоч би тобі обізвались до хлопців; то Свічка струсонув мною, як грушею; то тепер ось думай, як його викрутитись із Сабардою... Не станеш же ти Тамарі Володимирівні, а тим більше комсомольським зборам про його стосунки з Ніною розказувати – це не те, що не по-товариськи буде, а... А з другого боку: отак би підійти до нього та врізати у рило, щоб погикав години зо дві!.. І за Ніну-дурепу, і за того маленького хлопчика, який приїхав до рідного тата й не знає, що його тато блядун і падлюка...

Усе, годі, треба розвіятись. А піду я розвіятись до Бориса Ілліча: сьогодні у республіканському Будинку художників Олійник збирає друзів. Творчі вечори сорокарічних наших найкращих поетів зараз накликають повні зали й університетській літературній студії також перепадає дециця запрошень. «У поета гроші завелись. У поета гроші? Та облиште...» – так скаже Поет зі сцени і зал заgrimить аплодисментами, бо ж ці рядки знає кожен, хто сюди прийшов. Я також колись хотів бути поетом. І трохи був, бо й досі бережу і берегиму до скону письменницький довідник 1970 року, який мені подарували вчителі (не вчительки!) нашої школи: директор Василь Петрович Єфимчук, учитель історії і фізкультури Володимир Хомович Кобець і вчитель географії та музики (які поєднання предметів у другого і третього!) Вячеслав Іванович Коломієць. Так от підписали вони мені той довідник так: «Юному поету...». Юному поету! Дорослим поетом я не став, бо дорослих поетів не буває, а я рано втратив цнотливу наївність (останнього вірша написав у Середземному морі, хай цікавий знайде

про це у згадуваній повісті про флотську службу), став багато сумніватися, перестав вірити у чудеса і поетична муза від мене відвернулася. А тепер от і прозова, вся зосереджена в одному вкраденому блокноті, брикається: за місяць я вже переконався – ніхто мені мій дипломат не поверне і ніде я його не знайду. Хоч би паспорт підкинули: нащо кому мій паспорт? «А от почекай з пів року чи й рік, – знущається з мене Мишко: – Тоді і паспорт підкинуть, і рахунок виставлять: набере хтось на виплату телевізорів, холодильників та іншої всілякої побутової техніки, а ти муситимеш розплачуватись – ніякий суд тебе не виправдає!». Отакий мій товариш: посилає на мою голову жахи! В його рудій диньці точно поезія жодного дня не ночувала. Хоча, здається, гумору він не позбавлений: одну Мишкову усмішку надрукувала університетська газета, то він весь другий курс дер носа, мало тобі не Остап Вишня у квадраті. Взагалі на нашому курсі нема чистих журналістів: усі хочуть бути письменниками. Ну, хіба, може, «пороссятам» зовсім не личить гратися в епітети та метафори. А решта... Коли готується до випуску факультетська стіннівка «Слово – зброя», редколегія найменше переживає за поезію-прозу: ними мої ровесники готові замостити не тільки десять метрів стіни першого поверху, а й усі стіни й усі поверхи. Зате з журналістськими жанрами проблеми. Стіннівка – навчальна газета для першокурсників, але художні свої штукендри друкують тут усі. Поки не доростають до обласної «Молодої гвардії», республіканської «Молоді України», а про «ЛУ» чи «Дніпро» я взагалі мовчу – там друкуються генії. Є в нас їх кілька – всі вони сьогодні уважно слухатимуть автора програмних рядків «Я комуніст. І цим усе сказав...». Не все. Йому ж тільки трохи за сорок перевалило – дай Боже Борису Іллічу здоров'я...

«Ви куди це так наполегливо квапитеся?» – переймає мене на розі бульвару й Володимирської чиясь лагідна, як батьківська, рука. Я повертаюсь до світла і мене обмаює м'яке літепло погляду Віктора Васильовича. «В Будинок художника...», – кажу я доцентові Майорцю, але він мене, здається, не чує. Я роблю цей висновок з того, як він загіпнотизовано дивиться мені в очі, потім переводить погляд на мої брови, мій чуб, як він гладить тим поглядом мене по щці, аж мені стає незручно. «А що там буде?» – знов як легіт звучить-дзумкотись його голос. Він поправляє мені комір куртки й наче ненароком торкається великим пальцем моєї шиї, тож я мушу трохи посторонитись. «А там... творчий вечір поета Олійника...». «Боря любить виступати з великої сцени. І то часто, – очі Віктора Васильовича не перестають випромінювати теплу незриму енергію, від якої мені стає трохи не млосно. – А ми у друга мого сьогодні його кандидатську обмиваємо – не бажаєте приєднатись?». «Та

я ж... не готовий... і-і... вечір Олійника... запрошення...». «Ні-ні, прошу, ідіть послухайте Борю – він хороший поет... Ми з вами після Чернігова ще й не бачились... Скоро захист практики?». «Та десь осьо... на тому тижні чи що...». «Ну, біжіть-біжіть!..». І я біжу. Я відриваюся від його магнетичної аури й біжу аж до музею Леніна, а звідти оглядаюся: Віктор Васильович дивиться мені вслід і махає рукою...

У Чернігів він приїжджав на початку вересня перевіряти проходження моєї журналістської практики у «Гарті». Це була п'ятниця, кінець робочого тижня. Говорив із редактором Ткаченком, гортав підшивки і читав мої матеріали, а перед обідом зайшов у відділ комсомольського життя, де я практикувався, і сказав: «Запрошую вас пообідати разом. Там і про свої попередні висновки я вам скажу, згода?». Я був розчулений увагою викладача. «І забирайте свої речі, щоб сьогодні вже не вертатись». «Але ж я... Мені ще треба пару інформацій видзвонити...». «То за вас зроблять, – він глянув на Любу Довбенко, старшого кореспондента газети, що сиділа за сусіднім столом: вона вміла усміхатись самими очима. – Я з редактором домовився, що сьогодні заберу вас на пів дня». Ми обідали в ресторані, випили по сто грам до відбивних котлет, я з незвички захмелів і все думав, як розказуватиму після практики хлопцям, що мене частував Віктор Васильович... Так славно, без ніякої тобі субординації, по-людськи... За обідом розповідав про своє село на Кіровоградщині, як у 50-их роках він вступав на наш такий факультет, тоді були неймовірно високі конкурси на вступних... «Я хочу вас познайомити зі своїм братом... – сказав Віктор Васильович, коли ми сиділи й чекали рахунку від офіціанта. – Він відставний офіцер, такий же сивий, як і я, навіть ще біліший. І живе в Чернігові, має катер на річковій станції. Ви бачили справжню Десну?». «Ні, не бачив... У Сосниці коли був, то так з автобуса...». «Давайте махнем на Десну?». «Коли?». «А зараз!». «Як, прямо отак?» «Прямо отак. А що вас тримає? Завтра вихідний, от ми й переночуєм на березі... У брата усе спорядження завжди готове... Ідем?». Ну як було не погодитись? Якби там не знати що, то я відклав би всякі культурні свої плани, хоча нічого такого серйозного на ці прийдешні вихідні я не збирався робити. Міським автобусом ми добрались на окраїну міста, де жив мій повний тезко, який уже був на старті. Я пробував допомогти йому нести двадцятилітрову канистру з бензином, а він все забирив у мене з рук... Коли катерок Василя Васильовича загурчав і випустив перші буруни за кормою, сонце ще стояло на добру п'ядь від горизонту.

Господи, яка це була блаженна мандрівка! Саме з отієї миті я собі задував: усіма способами домагатимусь потрапити на роботу в Чернігів,

аби мати ось такий диркунець, снасті, рибацькі чоботи й плащі та ще намет, який оно пришвартований до борту... В лице нам бив пругкий північний вітер, катер підстрибував на невеликих хвилях, а на поворотах ріки нас заносило і біла піна лягала за нами крутою дугою.

Поки ми дістались до місця ночівлі, сонце присіло над землею й увесь захід над рікою запалав червоно, наче там розвели сто пожеж, і вся ця небесна краса відбивалась у широкій і тихій (відставний офіцер вибрав облюбване місце в затишній заводі), у гладенькій, як скло, і зачарованій Десні. Скоро пришвартувались, скоро розбили кілочки й розіпнули намет на кручі, а потім кинулися збирати трус у прибережних лозняках, сухе маслинове гілля, вербові замшілі прутики, і вже вивершувалась неподалік намету гора з хмизу, а Василь Васильович тим часом розкладав вечерю на целофановому кулькові і поки ми розвели багаття, зламавши кілька сірників, уже й чарочки наповнились. «Дорогі друзі! – сказав пафосно Віктор Васильович і я відчув у його голосі ненаграну схвильованість. – Давайте першу чарку в цей небуденний для нас час вип'ємо за цю прекрасну землю! Он уже й місяць піднімається за ліском... Усіх благ!». Зголоднілі, ми кинулись трошити домашні приготування Майорця старшого, а багаття, потріскуючи, розгорялось, вищало, припікало нам у спину і враз усіх нас трьох разом з багаттям та частуванням на траві взяли в полон: зникла ріка, зникли кущі, навіть намета наче хтось відсунув невідь-куди – кругом нас стояла чорна чорнота, а ми наче під куполом її, освічені багаттям, чаркувались, придивлялись до шматочків ковбаси та огірків, щоб не сплутати харчів і не їсти ковбасу з ковбасою... І дивно, що цей полон нас геть не злякав. «Вибачайте, що не так – наспіх зготовлене, – приказував мій повний тезко, – але справжнє частування буде завтра: рибацька юшка із щуки! – Василь Васильович примовчав мить, а потім додав: – Якщо ми, звичайно, її піймаємо... Так що – за завтрашній успіх!». Ми не так багато пили, але сп'яніти тут можна було й без чарки: я, може, вперше в житті відчув усвідомлену радість від краси життя, краси людських стосунків, краси бентежних порухів душевних, викликаних навзамін від побаченого й почутого... Час від часу я підводився з колін і йшов підкидати припасеного хмизу в багаття, а коли хмизу не стало, вогонь почав присідати, чорнота з усіх боків стала розступатись, і вже як купка погаслого багаття пустила синій димок цівкою угору й попіл замерехтів дрібненькими світлячками, над світом зійшов місяць. Він висів над Десною, але в Десні не відбивався, як я не пробував заманити його в річку. При місяці відкрилися близькі й далекі перспективи, блищала вода, загострилися маківки ялин по той бік, і лица наші вибілились, і серця наповнились ніжністю вщерть, аж

кожен з нас відчув: у цей зачарований світ проситься пісня... І Віктор Васильович заспівав: «Ой зійди-зійди-и, ясен мі-ісяцю, як млино-овес ко-оло-о-о...», а брат його старший підхопив у терцію баритоном: «Ой вийди-вийди-и, се-ерце ді-івчино, та-а й промов до ме-ене-е сло-ово...». Я слухав братів, уродженців неозорого нашого степу, підпрягався й сам на повторях, бо слів не знав цієї божественної пісні (обов'язково вивчу, як вернусь у Київ!), і хотілось мені, щоб ця ніч тривала вічно...

Удосвіта Василь Васильович побудив нас на щуку. Власне, щуку він сам чатував спінінгом, а ми вудили карасиків та краснопірок. Я навіть линка піймав і зрадів йому, мов давньому другові, бо не бачив линків з дитинства: у Росьці линки чомусь перестали водитись – кажуть, що мінеральні добрива їх витруїли. А щука таки попалась нам на блискучу блешню. Та ще й не одна. І юшка була така запахуща, що й сьогодні я чую на своїх губах її смак і запах. Сьорбали ми її дерев'яними ложками уп'ятьох: післяобід старший Майорець забрав із міста дружину з дочкою-студенткою, і я грішним ділом подумав, що це не випадково, що це Віктором Васильовичем так задумано і, на щастя, помилився. Того дня ми ходили з Віктором Васильовичем понад берегом до сусіднього села Піски за магазинними спеціями і знов помилились, вважаючи, що це село Павла Тичини... На пересохлих і заскорузлих грудочках при-деснянських путівців я наколов без звички підошви босих ніг, аж вони мені пашіли до наступного ранку. Ми розіпнули на кручі іще один намет, іще чаркувались під повним, як млинове коло, місяцем, але ефект першоприйняття не повторився. Проте вночі, під ранок, я прокинувся від дивних відчуттів плотьської насолоди й раптом усвідомив, що вона викликана рукоблудством Віктора Васильовича, який лежав зі мною поруч... Я відвернувся від нього на бік і застогнав від розпачу і образи. «Що: вам було погано?» – прошелестів під вухом його гідкий голос. І я не наважився ні слова гострого промовити, ні бодай легенько сунути його ліктем під ребра... Кажуть, що вони тільки на силу реагують. Але ж не міг я...

А ось уже й Будинок художника, в якому нинішнього вечора поселилась поезія... Борисе Іллічу, прочитайте «Парубоцьку баладу»!

6.

Осінь минає... Осінь – пора весіль. Мої друзі й рідні, мов з цепу зірвались. За цю осінь я побував на чотирьох весіллях. Насамперед у меншого брата Миколки у Ставрополі: він планував цю okazію на наступне літо, а русская женщина йому сказала НЕТ, СЕЙЧАС – і куди йому було діватись? Родовим кагалом ми добирались літаком у передгір'я Кавказу.

В ошатному зі скляним склепінням бориспольському аеропорту довго не оголошували посадку, так що я встиг познайомитись із чорноокою вірменкою на ім'я Наріне. Вона так привітно відповідала на мої запитання, що коли оголосили нашу посадку і всі мої родичі заворушилися, стали зашморгувати сумки та припасовувати до плечей чемодани, я наважився попросити в неї адресу. «А зачем?» – так же привітно й мило запитала вона. «Напишу письмо тебе!» – сказав я впевнено по-російськи. «А зачем?» – повторила вона питання і я розгубився. Не мав же я пояснювати дівчині для чого писатиму їй листа. «У меня братья очень строгие, – чи то виправдовувалась Наріне, чи печально констатувала. – Они не разрешат нам переписываться... Только с нашими, с армянами... У нас очень строго...». І вона мовчки опустила голову. Ми сіли в літак і всю дорогу в небі я думав про неї. Ще коли тільки вона обернулась до мене в черзі за квитками й попросила потримати місце, то я подумав: не чіпай її, бо влюбишся. А коли ми, сидячи в залі очікування навпроти один одного, довго й не знати про що говорили і сміялись, а потім знов говорили, то я відчув, що зовсім не напружуюсь, як у розмові з іншими дівчатами. І уява повела мене далі: я навіть почав уявляти, які у нас можуть бути діти і як ми їх навчимо говорити українською і вірменською... «А зачем?».

На весіллі своєї кутчанської сусідки Тані Снігурочки, студентки педінституту, яка виходила за випусника їхнього ж вузу, родом із поближного села Дзвенячого, мою увагу привернула світілька з боку молодого, дуже схожа на юну Софію Ротару. Я запросив її до танцю і сказав про цю схожість. «А ви... Давайте ви будете за... Миколайчука... Щось є таке у вашій зовнішності...». І мені було затишно з нею, бо, окрім молоді та її родичів, я мало кого міг наблизити до себе: свій серед чужих – чужий серед своїх. А вона (звати, як і молоду, Танею) сипала жартами, розповідала цікаві історії з їхнього випускного курсу, співала гарно, хвилюючи, збуджуючи кров («Хута-хутаряанка-а, девчоночка-смугляанка-а!..»), а ще давалась вести себе в танцеві легко, як пір'їнка, й ми не танцювали, а літали-пурхали... Вночі, коли верталися з сусіднього села від молодого, уперішив густий дощ, і весільна машина, грузовик із будкою на кузові, гальмувала на кожному узвозі, машину водило на боки, і тоді юна Софія Ротару тулилась налякано до мене і я чув її гаряче плече крізь намоклу вишиту блузочку, яка так пасувала до її молдавського образу. Вона погодилась переночувати у братовій Івановій хаті й Катя по-змовницькому шепотом запитала мене, не приховуючи радості (нарешті!), чи на одному ліжку нам стелити? Ох ці бабські суди-пересуди... Я уявив, що завтра будуть говорити весільні, хоча це мене зовсім не бентежило. До обід наступного дня ми попрощались із молодістю й молодим, з яких уже познімали ве-

льона та білі пластмасові весільні брошки, і я повіз її в Тетіїв. «Миколо Івановичу, це Таня, однокурсниця Павла Гірника», – так представив я її Кравчукові. У мене не було сумнівів, що вона йому сподобається. Врешті, повіз я її до письменника не на оглядини, а навпаки, аби вона дізналася й усвідомила, який новеліст живе у периферійному, далекому від столиць райцентрі. А він, у перерві наших розмов, коли я з кухні допомагав йому принести каву, шепнув: «Це не твоя дівчина! Ви дуже різні...». Чи вплинула на мене його думка? Здається, що ні. Я провів її на козятинський дизель, що рухався через її рідне село Кривчунку, написав навздогін поїздові ліричного листа, а відповіді чекаю й досі... Може, вона почула той поспішний, необдуманий шепіт Миколи Івановича?..

Ще було весілля у моєї двоюрідної сестри Каті Паламарчучки у Бугаївці на Вінниччині, на яке я їздив із Мишком Сизогубом і яке нічим особливим не запам'яталося, а тільки наслухався з усіх сторін: а коли це вже в тебе? «Чуєш, Мишко, коли в тебе?». «Через тиждень! Ось приїхав на репетицію!» – руки сплів на грудях, голову задер, губи міцно стулені й поблискує окулярами: вилитий дуче. На його весілля поїхала вся четверта група. Тиждень перед весіллям лили затяжні листопадові дощі, а з п'ятниці на суботу раптово вдарив десятиградусний мороз і земля наша перетворилася на казку про снігову королеву. Усе було залите льодом. До Ружина замість трьох годин весільний автобус рухався пів дня. Зате яких тільки красот ми надивились! Кожне дерево стоїть як скляне і сяє в сонячних променях. Навіть травинка кожна одягнута в холодний світляний шомполик. Скільки років живу на світі – а вперше бачу таке диво! Мишко, пройдуть роки, десятиліття: забудуться весільні витребеньки, подарунки й прикраси (яке весілля без мордобою?), а цей льодяний панцир, у який закутала природа твій марш Мендельсона, пам'ятатиму довіку!

І на бугаївському весіллі я мав пасію, яка то давалася в руки, то вислизала, і на Мишковому як старший боярин мав би пантрувати старшу дружку, а очі шукали світилочку ясночолу, майбутню вчительочку, погляд якої аж благає: ну то рішайся, чого ти такий несміливий? чи не люба я тобі?..

Гримлять музики весільними перезвами, дзвонять келихи, наповнені бризками шампанського, басують коні, як змії, завітчані червоними ружами й багатобарвними стрічками, «Гірко-о!» гучить понад столами з холодцями й вінегретами, понад пишним короваєм і веселковим гільцем, понад головами рідних, «Гірко-о!» гучить – та не мені, не мені...

Весільна осінь минає...

7.

«Негри наших б'ють!» – верещить хтось за темним вікном на вулиці, як недорізаний, і наш гуртожиток вмить перетворюється на мурашник, якого турнули ногою чи ширнули в нього дрючком. У юрбі я спускаюсь сходами на першій поверх, вибігаю на вулицю і чую крики то біля їдальні, то десь туди на виїзд із студентського містечка. Чорні, білі й жовті лиця у світлі електричних ліхтарів телесуються на хіднику, багато хто біжить прямо по газонах і ніхто нічого не знає, не може розказати толком, що трапилось. Я пройшов іще з десятків метрів у напрямку вулиці Васильківської й наткнувся на Сашка Михайлюка із Серьо-гою Харашилом. Вони мовчки спостерігали, як проїжджою частиною вулиці Ломоносова носились переважно чорні, а наші стояли юрбами на тротуарах. «Що тут таке стряслось?» – звернувся я до Сашка. «А я тебе хотів спитати», – відповів він. «Та гаварят, шо на пошті якийсь там із їхніх став либитись до нашої Вальки на касі, а рабятяга, он з етої рабочейі общаги, ти ж знаєш, вани слов не дабірают; он сказан, мол, шо ти, черножопий, либися? а тот зразу: как сказаль? как сказаль? павтаряй! і на нашого буром, а наш – у пику, ну й заварилось...», – Харашило кулаками розмахався, ілюструючи свою розповідь, аж Сашко відступився від нього на крок. «Міліція-а!!!» – заволато кілька голосів десь біля підготовчих корпусів університету, і вся юрба гунула навпростець туди. І Серьога зірвався з місця, як ужалений. «Де це ти був так довго?» – питаю Сашка. «В Ялті», – каже неохоче він. «Загоряв?». «Да, загоряв», – погоджується він, посміхаючись. «А конкретно?». «Про Руданського збирав факти». «Назбирав?». «Звісно, – киває він. – Хоча до українського там знаєш як ставляться...». «А ти напиши про це...». «Про що? Про українське?.. Про Руданського напишу – оце тобі й українське...». Відчуваю, ми на слизьке ступили. І він відчуває. Мовчимо. «Рибки якої привіз?» – переводжу я стрілки на буденщину. «А ти думаєш, якщо біля моря, то там риби в магазинах більше? Он іди в київські «Морські продукти» й вибирай...». «Не дуже там що вибереш...». «Ану перестань мені песимізм розводити!» – серйозно каже Сашко, і я ловлю за його окулярами бісики навіть в оцей майже опівнічний час... От із Сашком Михайлюком, хоч убий, не пам'ятаю першої зустрічі. Але потрапили ми з ним в одну, німецьку, підгрупу, і мені з першого погляду він припав до душі, хоч і молодший на чотири роки, одразу після школи пішов у вуз. Кріпак, один із Кріпаків, Микола Моторнюк, усіх молодших на курсі обзиває «синами»; особливо на військовій кафедрі, де видно чітке розмежування між тими, хто вже

відслужив строкову службу, а хто прийшов на факультет одразу після школи. «Сини, слухай мою команду!» – кричить грубим командним голосом Кріпак і всі наймолодші наші однокурсники озираються на нього, готові підчинитись. Тільки не Сашко. І його ніхто сином не обзиває. Він якось наче випадає із кола своїх ровесників: статечний, серйозний, а що визнаний уже майстер журнальних публікацій, то про це й зайве говорити. І якось ніхто й не питає його, як він сесію складає, як до неї готується – усім достатньо того, що він уже як фахівець відбувся. Найпершим з нас... Я в нього про рибу недарма запитав, думав, що він згадає... Він колись теж їздив до мене в село і мама пригостили нас карасями у пів ліктя, яких удосвіта вудочками з човна натягав брат Іван. Так він бере карася в руку, яка мало не вломиться, і згризає спинку, а решту кладе назад у тарілку; потім другого бере, третього... Е-е, то ми щоб так їли усі, то де її стільки наловити? Та й найсмачніше ж на ребрах! а голова риб'яча!.. «Отепер ти мені не розкажуй, що ловив карасів у Гайчурі!» – коментую я його неефективне споживання нашої річкової продукції. Але він не відає, про що я кажу: бере чергового карася з миски, обгризає йому спинку й кладе назад...

Ми вертаємось до гуртожитка. Вертаються і більшість його мешканців, бо кіно, певно, кінчилось. Он і Серьога плуганиться, зараз він про все доповість. «Та шо, опять наші винуваті! – махає він незадоволено рукою. – Траїх наших у кутузку пасадили й одного їхнього. Паабіщали атпустить – тока запішут сведенія в атделенїі...». Як він ті практики проходить із своєю говіркою? – думав я не раз про Харашила, поки він не пояснив: а міне наплювать: пишу я без ашібак! І справді, як напише, то наче це й не Серьога.

У нашій кімнаті всі на місці, окрім Мишка, звичайно: в нього медовий місяць і він ще не вирішив, де буде жити – чи тут до кінця курсу, чи вимагатиме у деканаті окрему для себе з дружиною кімнату. Так він каже. Але швидше всього, що останнє, бо він же комуніст, бо він же активіст!.. Мігель обреро (робітник), трабахо (працює) і т. д. В нього, до слова, складаються набагато краще стосунки із Чіумбо. Пролетарії усіх країн, єднайтеся! Наші ангольські співмешканці, виявляється, з різних суспільних прошарків. Чіумбо – з бідного, як що не убогого, спролетаризованого робітництва, а Ернесто – син викладачів університету в Луанді. У нього батько білий, португалець, а мати з місцевих африканців. Він пару курсів навчався у вузі, де викладають батьки, і російську мову там трохи вивчав, так що з ним краще порозумітись, хоч він мовчун – за день, бува, може й слова не промовити. Зате Чіумбо: о-о-о! а-а-а! у-у-у! На всяку сказану фразу саме так він реагує найперше, а потім вже до-

бирає слова. Та й про їхню різницю не треба особливо мені розтлумачувати, варто глянути в що вони одягаються. Чіумбо більше в джинсових штанах, куртках, навіть мештах; та ще майки в нього з великими, на всі груди, на всю спину, зіркою, серпом і молотом, мотикою і мачете, а найбільше – портретом Агостіньйо Нето. І харчується Чіумбо не в нашій кімнаті, а з друзями у 44-ій, звідки виперли Вітяру кучерявого й Волоху Голованюка, а поселили старосту другої групи Миколу Фоменка й комсорга цієї ж групи Івана Крайового. Вони, чорні ангольці, там щось готують спільно, завжди шумно сперечаючись, а потім споживають з піснями й танцями – нам чути через стіну. Ернесто – індивідуаліст. Він готує собі сам: зварить яйце куряче – пів яєчка на сніданок, пів яєчка на вечерю, огірка також розрізує навпіл і з'їдає за два рази... Трапезує на тумбочці, застеливши її чистою білою полотняною серветкою, при потребі орудує ножом з виделкою, які потім ретельно миє теплою водою на кухні, витирає й кладе у голубу чашку в тумбочці. Нігті на довгих жовтих пальцях руки він обрізає маленькими ножичками й підчищає крихітним напильничком. У нас із Мишком такого причадалля нема. Чіумбо трохи ревниво, я це помітив, ставиться до свого друга-ангольца: класова упередженість так і зблискує в його очах, коли Ернесто йому щось заперечує чи пояснює. А трапляється це не так і рідко. Якось я спитав у Чіумбо про Ернесто: а чому він не дуже горнеться до своїх земляків? «О-о-о! Ернесту – ошшинь балшой проблем! – Чіумбо постукав щиколотками кулак об кулак. – Ми, – показав пальцем на стіну з сусідньою кімнатою, – колективіст, он, – кивнув на ліжко Ернесто, – індивідуаліст. Ангольа – страна колективіст, не індивідуаліст. Па-е-таму: Ернесту – ошшинь балшой проблем. Паньятна?». Отак, з однієї країни, а не можуть між собою ладити. Та хай самі собі розбираються. Я давно і назавжди вирішив, та й наставляли нас перед поселенням, щоб не втручались у їхні внутрішні справи. Але хіба хочеш?.. Он Вітяра з Волохою начеб і не втручались...

Мої, як і всі в гуртожитку, ще не полягали спати. Більше того: Чіумбо сидів на ліжку в кутку кімнати, підігнувши під себе ноги, і як тільки я переступив поріг, він скочив на підлогу й прибрав стійку карате. «У-у-у! Я, Чіумбо, січас буду тебе біт, Базільо!» – сказав чорний мій друг і зробив різкий рух одним виставленим кулаком перед собою, а другим захованим за бік, так наче повернув поршні у двигуні внутрішнього згоряння чи пересмикнув затвор у АКМі. Я зупинився, бо це було серйозно. Я не знав прийомів карате, а пройшов лиш курс бальних танців, та й той неповний. «Что такое, Чиумбо?» – запитав я його з тремом у голосі. «А-а-а! Не хачу гаваріт, буду біт!» – підтвердив він свої наміри.

«Зачем бить? Ты объясни в чём дело... Эрнесто, – звернувся я до другого співмешканця, який втупився в якийсь підручник і на моє звернення хоч би тобі поворухнувся, – может, ты объяснишь?». «О-о-о! Базільо, – видихнув обурено Чіумбо, – вчера і ещо вчера-вчера, два дня ми с тобой гаваріт о фор-точ-ка... Гаваріт?». Ох ти, мамцю моя, як же ж це я дав маху? Справа в тому, що у жовтні та ще трохи у листопаді, коли стояли сонячні погожі дні, ми з Мишком, ідучи на пари в другу зміну, відкривали квартиру а то й усе вікно, аби провітрювалась кімната, як це й належить робити. А тим більше, що Чіумбо щовечора на ніч і вранці, йдучи на заняття, намащував усе своє тіло (груди, спину, ноги, лице) якоюсь такою смердючою маззю, що в нашій кімнаті точно ніякі блощиці чи таргани не розвелись би. Та вже кілька тижнів як похолодало, навіть морози були вдарили, і хлопці-африканці стали говорити, що їм холодно. Добре, домовились ми, але ввечері перед сном будем провітрювати кімнату. Цю процедуру ми виконували вже кілька тижнів: перед сном урочисто Чіумбо відкривав квартиру й сідав, зіщулившись та обхопивши себе руками, у куток, щоб його не дістав протяг, і засікав час – десять хвилин і ні секунди більше. І от я сьогодні, виглядаючи в вікно за вереском та вибігши разом з усіма з гуртожитку, лишив вікно відчиненим навстіж. «Винават, друг! – схилив я голову й розвів руки. – Можеш меня ударить...». Чіумбо видихнув з себе повітря і двічі пристукнув кулаком по своїй тумбочці. А потім взявся стелитись.

З іноземцями ми живем перший рік і спілкуватися з ними вчимося на ходу. Контингент який? Ні тобі англійців, ні французів, ні іспанців. Європейців, одне слово, в нашому гуртожитку немає. Десь там, у дев'ятиповерхівках, кажуть, живуть кілька поляків, чехів та угорців – представників країн народної демократії. А то все – африканці та азіати, менше з Південної Америки. Наші хлопці сходяться з ними швидко, але потім дуже швидко й розчаровуються. Хоча – не чіпай, не намагайся повчати, тим більше не проявляй агресії. Бо в усіх інцидентах із чужими покарають тебе в першу чергу. Серед них є всякі, як от і в моїй кімнаті. Але найгидкіше починається вже на другому-третьому місяці їхнього проживання, коли вони освоюються і починають водити наших дівчат у гуртожиток. Тоді і в туалет остерігайся зайти, бо можеш напоротись на якесь курвисько (у нас гуртожиток виключно чоловічий і жіночі туалети відсутні), і бачити їхні підпилі мармизи на кухні чи й у коридорі – невелика радість. А ще й усвідомлення, що вона продається так відкрито, цинічно... На рівні університетських паперів наявні всілякі застереження в наказах, але хто їх дотримується? Мої ангольці, слава богу, не належать до тих, які безсоромно,

не криючись, пояснюють, вищиривши зуби: «Прірода, панімаєш... Я мужчіна, я дольжен...». Мої: один інтелігент, а другий ідейний. Так що можна спать спокійно, Базільо!

Ні, ще послухаю ворожі радіоголоси. Кожен радянський журналіст повинен знати своїх ідеологічних супротивників і вміти використовувати контраргументи на нашу користь. Так каже Міша Скаленко, як його ніжно називають студенти: він читає нам лекції про зарубіжні засоби масової інформації, про протистояння в пропагандивній сфері двох світів – нашого радянського прогресивного і їхнього капіталістичного загниваючого. Хоча слухати зарубіжні радіохвилі на лекціях не радять, але я вже давно відучився слідувати сумнівним викладацьким настановам. Звідтоді, як віддав братові Миколці «Океан», то й засинати став гірше, чесне слово, особливо коли добряче виспишся на твердій лаві у позавідомчій охороні. Тому недавно, призбиравши грошей зі сторожування та не розпустивши гонорар із Чернігова, таки придбав собі «VEF» – це хоч і не «Океан», але дешевший і добре ловить на коротких хвилях. Я знаю майже усі головні зарубіжні радіостанції, які працюють на Совецький Союз (так вони навіть по-українськи кажуть на нашу країну), але найчастіше слухаю «Deutsche Welle», штатівську «Свободу» і «Канадське радіо»... Ангольці зразу бурчали, коли я вмикав серед ночі приймача, але я їм пояснив, що це з навчальною метою. Вмикав їм і московський «Маяк» іспанською (португальською дуже погано чути і постійно пропадає), то Чумбо аж брови хмутив, так вслухався в майже рідну мову. Хоча я підозрюю, що в нього і португальська не зовсім рідна. «Послухайте останні вісті з Києва. Набирає потужності рух за права людини у столиці України та інших великих містах нашої вітцівської землі. Учора заяву про вступ до Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод подав молодий правозахисник із міста Долини, що в Івано-Франківській області, Василь Свічка. Василь Свічка, як ми раніше повідомляли, торік був виключений із університету імені Тараса Шевченка за незгоду з політикою більшовицької влади в Україні, яка провадить тотальне зросійщення не тільки на південних та східних теренах України, а віднедавна і в столиці Києві. Василь Свічка в жовтні нинішнього року відмовився від перебування у лавах ленінського комсомолу і здав свій членський квиток в Центральний комітет цієї молодіжної прокомуністичної організації. Того ж дня Василь Свічка у Московському райвідділі міліції міста Києва оприлюднив заяву про відмову від советського громадянства та вимагав дозволу на еміграцію до ЗееСА для отримання американського громадянства і набуття там вищої освіти...». Я

вклеївся у свій «VEF». Усе в мене всередині похололо: так це ж правда! Місяць тому я з Василем снідав оно в їдальні, й він говорив мені про ту заяву!.. Більше я не міг ні про що думати... А радіоприймач тріщав і тріщав.

8.

П'ятий курс ми почали, як і належить усім школярам і студентам, першого вересня. В нас уперше влітку не було виробничої практики (остання, переддипломна, має бути у лютому-березні), хоча багато хто не втрачав дарма часу. Зокрема той же Волоха Голованюк знову їздив у Магаданську область і привіз звідти не тільки розкішні фоторепортажі з заполярного кола із вічними снігами, евенками та чукчами в ярангах, білими ведмедями і тичками собак, запряжених у сани (усю цю північну екзотику ми можемо роздивлятися на його безпрецедентній фотовиставці), він уже привіз запрошення від магаданського комсомолу на посаду завідувача відділом обласної молодіжної газети. Там не звернули увагу на його вже безпартійний статус, там життя іде, як каже Волоха, трохи іншим траверсом і робом. До слова, торішній інцидент із ангольцями завершився більш-менш благополучно: хлопців з університету не виключили, тільки з партії та комсомолу, позбавили всіх стипендії і права проживати в студентських гуртожитках. Могло бути гірше, але десь там угорі хтось дав відбій карати на всю котушку.

П'ятий курс – це вже не навчання, це – розкошування на кшталт дідівщини в армії, тільки у послабленій, демократичній формі. Це – фактично рік прощання з рідним факультетом, університетом. П'ятикурсники ходять півнями і на всі нижчі курси дивляться з висоти досвіду, апломбу і недоторканості. Та вже починають потрохи згадувати: от колись було!.. І чомусь згадуються (не абсолютно, а переважно) не блискучий реферат чийсь на актуальну історичну чи літературну тему, не перемога курсової футбольної команди на першість факультету чи й вузу, а всяке дрібне, дурне і зачучверіле, що нерідко й слова не варте. Ось зустрілись на кухні, смажать картоплю та яєшню й розказують, як Тоню Свист із подружками ще на річних підготовчих курсах (так званий робітфак) на тротуарах виставки народного господарства вечірньої пори перестріли захмелілі хуліганісти бахурі й прямо без обиняків сказали, чого від наших красунь хочуть, і невідомо, чим би це кінчилось, якби Тоня не розгубилась і не заявила: «А ми тріперні – ось зараз вам довідки покажемо» й почала ритись у сумочці: сексуальних гігантів як корова язиком злизала. Або про Вітяру кучерявого, як на першому курсі, на першому місяці навчання у 32-ій аудиторії влаштували комсомольське судилище

Віталію Ковалю, який нібито з любовних ревнощів дав ляпаса однокурсниці Галі Козицькій; апофеозом у цьому драматичному обговоренні стала Вітярина фраза «А якби в тій руці був ніж?» – цілком детективна фраза, яка, здається, й вирішила долю Ковалю (його гучно викинули із студентського товариства), але яка Вітярі відгукуються досі, бо часто в ситуаціях, які підлягають сумніву чи існує хоч найменша загроза невдачі, вони підсилюються сакраментальною фразою «А якщо в тій руці буде ніж?!». З викладачів найчастіше згадують Марію Устимівну Таранську, особливо те нашуміле її кураторське чергування в гуртожитку: професор кафедри мови не просто відбувала своє чергування, як дехто з викладачів, а намагалась познайомитись ближче зі студенським побутом, часто заходила в кімнати й розмови велись на різноманітні теми, а одного разу Марія Устимівна, пильно оглядаючи крізь товсті окуляри студентську наочну агітацію, розвішану не тільки в читальних залах та у вестибюлі, а й по всіх коридорах, на запилюженій стіні надібала пальцем написане слово із трьох букв і звеліла негайно знайти та привести до неї голову студради; коли його привели, вона показала на слово і спитала: «Що це таке?»; і студрадівський керівник, і дівчатка-третьокурсниці за його спиною вмиль поопускали голови й почали хіхкати, не відаючи, чи можна взагалі про таке говорити; професорка тоді запитала: «То до якої частини мови належить написане слово?» – і знову сміх та розгубленість; «Не знаєте? – повертала на боки голову з чорною як смола косою, заплетеною у корону. – То всім поставлю двійки!» «Іменник», – рятувався один з присутніх; «Правильно, – мовила викладач. – А тепер утворіть від цього іменника прикметник! – аж бризнули іскрини веселощів з-за її окулярів. – Утворили, товаришу голова студентської ради? Так ото такий у вас порядок... Можете записати мій висновок у журнал відвідувать, а я під ним розпишусь...».

Особливістю нинішнього навчального року є те, що в нашій країні вперше незабаром проведуться Олімпійські ігри, деякі види змагань і в Києві, тому найкомфортабельніші, дев'ятиповерхові гуртожитки в нашому студмістечку вирішено задіяти для проживання олімпійців та гостей міжнародних змагань і зараз там тривають ремонтні роботи, а наші приміщення з блощицями й тарганами напхом напхані: по шість-сім душ в одній кімнаті замість чотирьох. В нашу журналістську кімнату підселили радіофізика Руслана Даруду: він та закарпатець Микола Залізянко (Бумбараш) сплять на розкладачках, які вони розставляють у проході між нашими ліжками, і вночі в кімнаті треба мати крила, якщо раптом приспічить... Зате до чого цікаві й гострі дискусії виникають у багатолюдному нашому мешканні, як тільки гаситься світло!..

На додачу до позавідомчої охорони, з якою я відновив після канікул співпрацю, разом із Бумбарашем та Павлом Смиком влаштувались працювати у гастроном на 50-річчя Жовтня вантажниками. Робота не важка, теж позмінна, через день із восьмої ранку до восьмої вечора, так що трапляється після роботи в гастрономі йти в нічну зміну на сторожування або навпаки. Не знаю, скільки я так витримаю, але спокуса підлататись штовхнула мене на цю аферу, бо ж тепер, маючи свою родину (вже й син у нього народився, Ігорко), брат Миколка навряд чи зможе мені підкидати дрантя-шмаття. Отож на заняття я тепер з'являюся як ясне сонечко, проте на це практично ніхто не реагує – п'ятий курс!

Я не раз задумувався над тим, скільки людині треба заробляти, аби вона почувала себе комфортно у суспільстві. Не один я такий філософ, це питання вічне і кожне покоління ставитиме його для себе. Але ось помітив таку закономірність: чим більше в тебе з'являється грошей, тим більше знаходиться таких потреб, куди треба конче ті гроші убгати. Ну, раніше, не маючи їх, хіба купував я стільки марок, як нині? Швидше випрошував ті марки від конвертів студентів-іноземців, з якими жив у гуртожитку. Але то було безсистемне колекціонування, нетематичне, спорадичне, хоч мій клясер суттєво розбух. Зараз я щонайменше раз на тиждень заглядаю в магазин «Філателія» на Червоноармійській, аби відстежувати нові надходження, особливо що стосується світового малярства. Колись мені шугонула в голову думка, що побувати за життя в найкращих художніх галереях світу навряд чи вдасться, а філателія дозволяє тобі самому створити такий музей. І я почав хаотично скуповувати всі марки з зображенням творів світового живопису. Який же я наївний був: усього життя не вистачить, аби здійснити цю мрію, бо кожного дня в якомусь місці земної кулі з'являється на світ шедевр – поспробуй за цим процесом угнатися! Однак і досі не можу зупинитися і левову частку своїх заробітків віддаю клясеру. Кілька разів навіть спокусився купити марки з-під поли, коли тобі в тому ж таки магазині подають знак непевні люди і ти йдеш за ними у найближчу підворотню, аби переглянути і сторгуватись... Треба зав'язувати, бо колись ще вскочу у халепу, яку називають фарцовкою, правда вона більше стосується шмотків-джинсів, до якої я зовсім байдужий, але й тут ризики існують... Інша справа – формування музичної фонотеки, якою я не перший рік займаюся, не маючи й досі путнього програвача грамплатівок. Але я його придбаю згодом. І не якогось там примітивного, як ще в школі «товари – поштою», а стереофонічного, з колонками, щоб навіть Славко Зібров, мій сільський приятель, що має гарну фонотеку

класичної світової спадщини, позаздрив... Недавно бачився з ним: він приїжджав у Київ на сесію (заочно завершує навчання в педінституті) і ми мило провели з ним вечір у ресторані «Прага», що в межах сусідньої із нашим студмістечком виставки народного господарства України. Але для чого я про цю фонотеку? А, я хоч і не маю конкретного наміру на одруження, як більшість моїх друзів (он уже й Павло Смик на гачку у варвинської прояви, і Сашко Михайлюк збирається нарешті узаконити свою тривалу любовну одісею з однокласницею – на диво усім нашим завойовникам столиці він має твердий намір вернутися після навчання у рідне Гуляйполе, в районну газету), а я хоч і не визначився іще із конкретним об'єктом, але духовну ауру майбутнього сімейного гнізда будую з упертою наполегливістю, як ластівочка – прутик до прутика, та ще глини кавалочок, та водички...

Збираюсь засяяти сьогодні ясним сонцем. Для цього треба щонайперше не забути поміняти книжки в портфелі. Другого дипломата я вже сам собі купив. Той так і не знайшовся, і паспорт мені ніхто ні через пів року, ні через рік не підкинув, як пророкував Мишко. Я зважився нарешті сам подати заяву у паспортний стіл й серйозно боявся, що вліплять такий штраф, що й не очухаюсь, а вийшло все майже безкровно: виявляється, нині якраз триває заміна старих радянських паспортів на нові серпасто-молоткасті, то я й потрапив акурат у колію... Найбільше, думки я не поміняв, мені шкода втрати блокнота з прозовими шкідцями (до речі, я завів новий, солідніший), хоча Сашко Михайлюк з цього приводу підступно іронізує: ось станеш класиком, то цей факт жоден твій біограф не обминатиме... Тікаю від іронії, від дружніх кпинів, але не далі як за порогом кімнати мене зупиняє, точно називаючи моє ім'я та прізвище, невідомий чоловік. А потім так методично показує мені своє посвідчення, з якого я встигаю лише прочитати прізвище, як і в мене. «Ми однофамільці, – підтверджує він, – тож, сподіваюсь, швидко знайдем спільну мову». Я не можу оговтатись, бо не знаю що він від мене хоче, а він уже квапиться мені назустріч: «Я хотів би з вами поспілкуватися з приводу однієї особи, але щоб нам ніхто не заважав, давайте вийдемо на вулицю...». І так, наче все вирішено, він веде мене за собою сходами вниз. Я підчиняюсь його волі, але усе ж запитую: «Скажіть, будь ласка, звідки ви... кого ви представляєте?». Не зупиняючись, він повертає до мене голову і неголосно, але досить ввічливо пояснює: «Комітет державної безпеки. Але це не для розголошень. – Він ступає кілька кроків і перепитує: – Ви мене зрозуміли?». Я не зрозумів тільки одного: що він від мене хоче? Я вже чую якийсь холодок у душі, але продовжую слідувати за ним. При виході

з гуртожитку вахтерка чемно, навіть з повагою мовчки киває моєму поводитареві і зацікавлено та, як мені здалося, співчутливо проводить мене поглядом. Такі співчуття мені не до шмиги. Але мушу вдавати, що не помітив її співчуття. Я ступаю за чоловіком у цивільному і на вулиці прошкую слідом, як теля на прив'язі, переходжу за ним дорого, й ми опиняємося в університетському саду, в якому наприкінці весни і напочатку осені людно, бо тут студенти загоряють, готуються до іспитів, шукають і знаходять інтимний затишок, а тепер, коли, як співає Валерій Ободзинський, «осень прийшла в наш дом» – жодного блукальця. І мені від того, що нас тут ніхто не бачить, стає спокійніше на душі. «Мене цікавить така особа як Руслан Даруда. Ви знайомі з ним?» «Оцей студент з радіофізичного?». «Так». «Звичайно, знайомий. Другий місяць ми живемо разом в одній кімнаті», – мене дивує таке нарочито примітивне питання. «Як би ви могли його охарактеризувати?» – чоловік пильно дивиться мені в очі. «А в чому справа?» – запитую і я його. Лице чоловіка на мить покрила тінь невдоволення, але він тут же опанував себе. «Бачите, я не випадково із мешканців кімнати, куди переселили Руслана Даруду, вибрав для розмови вас як людину помірковану, розважливу і віддану нашим радянським ідеалам. Так принаймні характеризують вас керівники факультету. Це – аби ви не сумнівались у щирості моїх до вас симпатій. А тепер про Даруду. Ви знаєте, що наступного року СРСР прийматиме Олімпіаду, і наші ідеологічні супротивники безперечно готуються до цього форуму не менше, ніж будь-хто. Не виключено, що одним із головних об'єктів ідеологічної атаки наших недругів у Радянському Союзі буде несвідома, наївна, малоосвічена молодь. Місія комітету держбезпеки – упередити цю можливу атаку, розраховану на створення хаосу, безпорядків, дестабілізації... Ви зрозуміли мене?». Я мовчки покивую головою. «А Руслан Даруда і є таким наївним, несвідомим... Чи ви думаєте інакше?». Так, я думаю інакше, бо в тих суперечках, які Руслан заводив мало не щовечора, я більше його підтримую, ніж Івана Крайового, який аж кричати починає, коли в нього не вистачає аргументів. Іван кілька років був комсоргом другої групи, а торік його прийняли кандидатом у члени партії, але справа навіть не в цьому, а в тому, що він перекинує навіть очевидні речі, а потім злиться і врешті-решт не витримує: «Так, заї... ти уже своєю Америкою! Давай спати». І нерідко Руслан замовкає. А говорить він очевидні речі, називаючи цифри і факти. Скажімо, коли заходить мова про заробітки американського кваліфікованого робітника у порівнянні з робітником радянським. Іван тоді починає захищатись соціальними пільгами: лікарні у нас безплатні, тринадцята зарплата,

санаторії заводські... «Та не треба мені тих нещасних пілґ – ти мені дай те, що я заробив, а не десяту частину... Я й сам знайду собі лікаря, якого схочу, чи путівку...», – вже від імені фрезерувальника заводу «Ленінська кузня» говорить Руслан і це ще дужче нервує Івана. «А тобі звідки про це відомо?» – питає Іван його на перших порах. «Про це всьому світові відомо, тільки в нас не напишуть... От ти журналіст майбутній, ти написав би?». «Якби мав можливість поїхати в США, то й...». «Якби, якби... Он ваші їздять, то чому не пишуть?». «Як це не пишуть?». «Назви кого-небудь». «Ну, Коротич ось книжку видав...». «Брехня все. Сама брехня і пропаганда...». «Ну, слухай... З тобою все ясно. Давай спати!». Отаке мало не щовечора. І що – про це розповісти йому, оцьому однофамільцю з КДБ? «Знаєте, ви мене ставите в незручне положення. – Я зупинився і говорив з похиленою головою. – Хоч ніякої крамоли я в тих суперечках не бачу, але маю вам підтверджувати чи спростовувати, а фактично доносити на своїх друзів...». «Ви мене неправильно зрозуміли... Ви не доносите. Ви допомагаєте нам виявляти негативні тенденції, які ми безболісно погасимо. Ви навпаки – рятуєте людину... Він не розуміє, що стає на слизьку стежку... А своїм мовчанням ви підштовхуєте його на слизке». Я продовжував мовчати. Мені незручно було підвести голову й глянути йому в очі. Бо тоді мусив би грати відвертого блазня, що я не вмю робити, або мав би спасувати, чого я сам собі не простив би. «Гаразд, я відчуваю, розмова у нас сьогодні не вийде... Не хвилюйтесь надмірно, – радив мені, а я вже в душі тішився, що він відстане. – Бажано нікому про нашу зустріч не говорити, навіть найближчим друзям. Ви мене зрозуміли?». Я кивнув головою. «Подумайте серйозно, чи треба ховати голову в пісок, як той страус у пустелі, коли тебе обстрілюють з усіх боків, а чи... Чи, може, слід займати активнішу позицію. Подумайте. Я до вас ще обізвусь. До побачення». «До побачення...», – відповів я йому і ще довго стояв на місці, аж поки він зовсім пропав за уже майже безлистими яблунями.

Вечорами я тепер німо слухаю кімнатні дискусії і все думаю: хто із наших стукач? Бо ту всю суперечку про життя й достатки радянсько-американських робітників майже дослівно переказав мені чоловік із органів. Тепер він і мене хоче втягнути. Я ще не відав про наслідки, але я знав, що мені залишилось учитися всього пів року з гачком: у червні державні іспити. Треба дотягнути. Кожного дня я чекав на зустріч із ним і не відав, як я себе вестиму. Добре було б десь виїхати на місяць бодай, але я був примочований до цього місця кількома линвами: роботу можна було покинути, але від навчання піти на такий час буде дуже помітно... На диво, він не обізвався ні за тиждень, ні за два, і я став потроху заспо-

коюватись. Навіть витягнув з чемодана «VEF» і включав тихо під ранок, коли хлопці спали як мертві.

Випав перший-перший несміливий сніжок, і ми втрьох (Смик, Бумбараш і я) йдемо білим, як скатерка, тротуаром, залишаючи по собі мокрі чорні сліди. Через день ми розвантажуює тару, дерев'яні ящики з кільцями ковбаси, картонні коробки з цукерками та печивом, металеві бочки з камсою чи оселедцями, широкі, на розмах рук піддони з іще теплими буханками хліба, пляшки з горілкою та вином у загратованих кубах з гніздами... Часом після зміни додому вертаємось не з порожніми руками: то палицю ковбаси принесем, то живих карасів у кульку... Бумбараш казав: «Вони там все одно списують відсотків п'ять ваги то як утруску, то як усушку...». І вмів це зробити дуже непомітно, як справжній еквілібрист чи гіпнотизер. Тобто поцупити. Отак підхопив на оберемок ящика з ковбасою і несе в підсобку та голосенько мугиче малишківсько-білашівський шедевр «Лиш сон далекий видивом майне: хоч не забу-у-удь, а згадуй ти мене-е», тут же позирк вліво-вправо, потім одною рукою кілечко швирг! – і воно вже в горішньому порожньому ящику, що стоять тут один на одному аж під стелю, про запас. На ходу, граючись. Спец! Він одного разу навіть додумався таку вудку із зашморгом на кінці зробити, якою витягнув із замкненої підсобки пляшку горілки в ящику метрів за шість від дверей. «От де таланти пропадають!» – казав старий вантажник Меркурійович, зриваючи з горлечка бляшану шапочку. Старий від самого відкриття цього гастронома працює тут, але ще такого не бачив. Проте ми знали, що Микола журиться не за цим: він з дитинства мріяв стати співаком. Та не склалося. І хоч на радіоспеціалізації його голос пройшов під першу марку, свою мрію він не загубив. «Я ніколи не зможу одружитися з дівчиною, яка не має музичного слуху! – чую, каже він уже не перший раз. – Якщо мені не повезло, то хай моєму синові». Так наче не знає, що й дітям великих композиторів слоник на вушко наступав... Але хай шукає.

Ми всі зараз шукаєм, бо уже складають попередній список на розподіл: хто, куди, на яку посаду?.. У чернігівський «Гарт» дали запит на мене, але й досі немає відповіді. Я й сам ще місяць тому написав листа Любі Довбенко, але також мовчать. А днями Сашко Михайлюк підвів до мене заочника, який працює заступником редактора комсомольської газети в Кіровограді: приїжджай, каже, до нас на переддипломну – посада завідувача відділом, квартиру дамо, ти одружений?.. Я йому пообіцяв відповісти через тиждень. Все сподіваюсь, що обізветься Десна... Думав навіть замовити телефонну розмову на головопшті, а потім... Проситись? Може, в них там плани помінялись...

9.

В останній день січня я приїхав потягом у Кіровоград. Від залізничної станції спустився вузенькою вуличкою, куди очі вели. Потрапив у якийсь незатишний чи то мікрорайон, чи на окраїну: з одного боку купи бетонних плит та блоків, крани стоять застигли, як велетенські колодязні журавлі, з другого – одно- та двоповерхівки, наче в районному центрі. І сіре все, невиразне. Врешті, це ж зима, снігом усе покрите сірим. І вітер, здається, дме з усіх боків. Спитав, як доїхати до центру, а мені відповіли, що тут недалеко, можна й пішки... І я мимохіть згадав Чернігів, старовинні храми, Болдину гору... Мені захотілось вернутися цією самою вузенькою вуличкою назад, до залізничного вокзалу... «Але ж це тільки практика, хай і переддипломна», – заспокоював я себе. А справжній розподіл буде аж у квітні.

На другий день роботи (мені одразу дали ставку кореспондента, виплатили аванс, поселили в гуртожиток), з самого ранку зайшов заступник редактора, мій так би мовити протеже, спитав як я влаштувався, як самопочуття, а потім кивнув головою на двері. В коридорі неголосно, але дуже ясно сказав: «Зайди в кабінет редактора: там тебе один чоловік чекає...». Мене здивувала його якась наче нарочита таємничість. І чого в кабінеті редактора? «Іди-іди, там відчинено...». Щось удома, мабуть, трапилось, але ж я недавно звідти: і в батьків, і в Івана все начеб...

За столом редактора сидів В'ячеслав Юдкін. Я його впізнав з першого позирку: він навчався на журналістиці позаторік, потім десь подівся, і скільки я знаю, завжди був комсомольським секретарем факультету, перед Валентином Бугріком. А куди потім пішов працювати – мене це ніколи не цікавило. І зараз, не знати чому, але я подумав, що він приїхав перевіряти початок проходження моєї практики. Як Майорець у Чернігові. Він вийшов з-за столу, привітався за руку, як давній знайомий, потім зачинив двері кабінету й запросив сісти. «Як ви влаштувались?» – запитав офіційно. «Можна й на ти, – посміхнувся я. – Так не хочеться завчасно старіти». «Ну, мені треба звикнути... – зам'явся він. – Мені ваш однофамілець учора телефонував і сказав, що має намір і на роботу сюди влаштовуватись?». Мене ніби хтось шарахнув по тім'ячку. Звідки у них такі відомості? Та й я думав, що в Кіровограді нарешті спекаюся того нав'язливого синдрому стеження... Видно, він помітив моє сум'яття, бо роблено крєкнув і прокашлявся. Проте я взяв себе в руки. «Що в тебе тут за посада?» – запитав його. «Та я недавно сюди переведений. Дали поки-що контрпропагандою займатися, то газети – це моя парафія. Уже з редактором познайомився,

з заступником, а тут вчорашній дзвінок...». Ми ще говорили про якісь необов'язкові й незобов'язуючі речі. Більше він говорив, я слухав. Слухав неуважно, бо в голові постукували молоточки: ру-слан-да-ру-да! ру-слан-да-ру-да!.. Потім він встав і так же, як при зустрічі, потиснув руку: «Дзвоніть, заходьте... Думаю, вас не треба попереджувати, що про нашу зустріч не слід поширюватись, тим більше про наше студенське минуле... Ну, будем бачитися! Я заступнику передзвоню...». І він пішов. Я посидів ще хвильку, потім одягнувся й вийшов на вулицю покурити. По-справжньому я почав курити, як Руслан перед самим Новим роком прийшов забрати свої речі, бо його справу розглядали на зборах радіофізичного факультету й одногосно постановили виключити з комсомолу. А якщо з комсомолу, то незабаром і з університету... На старших курсах про це уже всі знають. Дивно, але ні нас, ні тим більше Івана Крайового на ті збори не кликали. Хоча в них, радіофізиків, певно, було достатньо своїх підстав... «Сто відсотків за – уявляєте? Сто відсотків – за! – говорив Руслан, натрабовуючи свою сумку книжками й одягом. – Усі мої друзі, мої улюблені викладачі... Сто відсотків – за!..»

Наступного дня післяобід я взяв інтерв'ю у бригадира комсомольсько-молодіжного колективу на заводі «Друкмаш» і ще збирався заглянути в редакцію. Стояв на зупинці «Радіозавод», чекав у юрбі другого тролейбуса, постукуючи один об один тіснуватими й непристосованими до таких морозів ще флотськими, з обрізаними рантами черевиками. Мене торкнули за рукав. Незнайомий чоловік, дядько, можна сказати – у пальті з лисячим коміром, у шапці піріжком, при галстуці. Як тільки я його зауважив, він посміхнувся й, нахилившись, негослоно мовив: «Вам вітання від В'ячеслава Григоровича!». «А хто це?» – не втямив я. «Ви вчора зустрічались. Юдкін...». «А...». «Давайте пройдемоь одну зупинку... Тут народу стільки збирається...». Ми пішли прокиданим вже від ранку, чистим від снігу тротуаром. Усередині в мене закипало. Ще тільки третій день я тут, а вони мене другий раз накривають. Що вони хочуть? Може, в мені теж який націоналізм уздріли та й тепер, як каже Свічка, пасуть? Василь уже за ґратами. Ще восени кількох із нашого курсу кликали на суд, який проходив у Львові. «Поросят». Не хочеться про них і гадувати. Дивно тільки, чого це Василь із ними водився? Чи то, швидше, вони із ним? Тепер уже не має значення... Кажуть (і по «свободах» передавали), що торік на початку літа вони удвох із батьком виступили на могилі композитора Івасюка, говорили, наче б його дебісти підвісили на смереці, що ніяке це не самогубство... Ох, Василю! Це я йому чи собі співчуваю? Я б так не зумів. Хоч відчуття свого, рідного в мені було завжди. І воно є в кожного, хто народився на цій землі. Ще з

дитинства, пам'ятаю, як сусіди: у нашої Галі, у нашого Юрка... А та Галя – відірви та викинь: і в школі вчилася на одні трієчки, і в Києві влаштувалася підмійком, а мати нею хвалиться, аж губи пухнуть... У нашої! І все на цьому. Почуття роду – залізне! А в Свічки це почуття ширше – на рівні народу. Що ж у цьому поганого? У школі ми вивчали вірш Сосюрин «Вийшов один і сказав курінному: я комсомолец – стрілай!..». Вивчали й розбирали, і засуджували того курінного. А я собі тоді думав: він же теж був тутешній, він же теж боронив свої права і тих людей, з якими ріс і жив! Хоч висловити вголос ці думки не наважувався. Навіть запитував сам себе: а де б я був, якби жив у ті часи – з курінним чи з хлопцями, що «стоять... як мерці»? Не знаю чому, але мене хвилювали самі слова з вірша: курінний, шлик, жовто-сині знамена... Це що – теж націоналізм? А в університеті ці таємні міркування поглибилися. «О національній гордості великоросов» – назва статті Леніна. Це нормально, ми її штудіємо й конспектуємо. А якби хто написав «О національній гордості малоросов»? Та бугріки й крайові першими ж зчинили б гвалт!.. Не кажучи про Погребняка... «Тепер я з вами працюватиму, – вертає мене із студентських аудиторій на кіровоградські засніжені хідники незнайомиць. – Мене звати Петром Миколайовичем». Мені хочеться стріпнути головою від його зухвальства. «Що значить – працюватиму?» – прикидаюсь телепнем. «Ну, умовно кажучи... Не хвилюйтесь, я вас не часто турбуватиму... Але для початку познайомтесь із вашим же колегою, кореспондентом Гончаренком. Знаєте такого? Завтра в них засідання студії, а ви, як нам відомо, не байдужі до літератури...». Ось і на тобі – приїхали. «Ви хочете, щоб я... виконував... як це у вас називається... таємне співробітництво? То знайте...». «Чого ви так розхвилювались?.. Прямо як у кіно... Але це не кіно – це реальне життя. Ви живете в державі, яку з усіх сторін оточують вороги, і її треба захищати. Ця держава, до речі, забезпечує вам освіту, стипендію, роботу, житло... Вам же обіцяють тут квартиру, чи не так?..». Я мовчав. Він мовчання моє, видно, сприйняв за згоду: «Тому нічого від вас надмірного ми не вимагаємо: просто брати участь у засіданнях студії і все...». «І все?». «І все!» – сказав він твердо. «Тоді: до побачення!» – сказав я й мало не вкусив себе за язик: треба було просто мовити: «Бувайте...».

У редакції вже не було нікого, бо робочий день закінчився, і тільки прибиральниця виносила з кабінетів кошики із тлінними чорновиками кореспондентів і скидала їх на коридорі в один кубинський рептух. «Віта, хто там ще вернувся?» – почув я басистий чоловічий голос із глибини коридора. «Та, цей... – жіночка зам'ялась, дивлячись на мене: – Практикант наш...». «А-а, практикант, – з кабінету відділу шкільної молоді вийшов

Гончаренко, ще не одягнений, але в бахматій шапці і в картатому кашне, закрученому довкруг його шиї. – Привіт, практиканте! Вибач, що я не підійшов на планірці, мене тоді філармонія чекала... Ти куди зараз?». «Та куди мені? – я був зворушений його увагою й безпосередністю. – У гуртожиток, куди ж ще...». «О, гуртожиток! – поетично вигукнув Гончаренко, накидаючи пальто. – Не повіриш, ніколи не жив у гуртожитку. Навіть тоді, коли довелося кантуватись у Миколаєві...». «У Миколаєві кантуватись? Чого?». «Довго розказувати... – застібав він поли. – Іншим разом колись... Виперли мене були звідси, а я вернувся!». Ми збігли по мармурових сходах цього ошатного колись будинку, де розміщувалась молодіжка та кілька державних установ, пройшли два квартали й, повернувши за ріг, пірнули в підвальне кафе із кількома столиками попід стінами, за якими уже сиділо народу, як на ярмарку. І всі потягнулись руками й поглядами до Гончаренка, а один, худий і з вусами-п'вочками, схопився різко з табурета й мало не впав, але втримав рівновагу: «Валера, позич...». Гончаренко взяв його за плечі, розвернув назад, провів кілька кроків і посадив до столу: «Друг мой, брат мой!.. – мов на сцені протрубив Гончаренко. – Усталый, страдающий брат!.. Щоб ти всрався, Лесю! Скільки я тобі буду... Ну, сиди-сиди, я зараз принесу...». Він підійшов до шинквасу й клацнув пальцями, як кастаньетами: «Давай білого, руденька!». «Одну?» – запитала справді руденька й маленька, як вивірка, офіціантка чи продавчиня за прилавком. «Давай одну, а там видно буде!..».

Ми вийшли з підвального кафе, коли зорі з високого неба нахилились до міських ліхтарів поцілуватись, і це їм часом вдавалось, бо на брудну розсипчасту кашу снігів, на тролейбуси й проминаючі авта сипались голубі й помаранчеві іскри від тих поцілунків. Гончаренко стояв розхристаний посеред рідного міста, тримав у руці кудлату свою шапку, сподіваючись піймати в неї зірку небесну, й казав майже благально: «Старий, приходь завтра на літстудію!..».

Епілог

Багато, понад три десятки літ злинуло з тих, описаних у повісті, часів. Ми тепер не ті. Ми інші. Бо інший час, інші обставини. Мишко дослужився по службовій драбині до директора обласної телерадіокомпанії, а потім впав із тієї драбини: може, через те, що поміняв сім'ю. Бугрік став професором столичного вузу і тепер навчає студентів мистецтву реклами та захистив на цю тему дві дисертації. Волоха редагував не одну заповлярну газету, а потім перебрався в Москву, але весь світ і досі чарує своїм фотооб'єктивом. Свічка відсидів шість років, одружився, потім, у роки

горбачовської перестройки, створював у Галичині осередки «Пласту», християнсько-демократичної партії, брав участь у різних міжнародних форумах і на 41-ому році життя за нез'ясованих і досі обставин згорів у м. Чикаго (США), похований у Львові. Михайлюк із Гуляйполя дуже скоро десантувався у Запоріжжі, а потім і в столиці, займаючи досить солідні посади в творчих спілках, від яких правдолюб отримав саму загрозу. Крайовий редагував обласну газету біля моря, а нині поблизу Карпат. Вітяра кучерявий працював у газетах Полтавщини й Кіровоградщини, а потім, у пошуках житла, подався на край світу, у Приморський край, там у них із Галею народилось ще два хлопчики-близнюки до того, що з'явився в Україні – а далі слід його пропав. Нічого не можу сказати про Сабарду і Харашила – деє талановито трудяться на газетній ниві. А Ніна стала відомою поеткою і нерідко ми з нею здибуємось на літературних перехрестях. Узагалі з нашого курсу шестеро осіб стали членами письменницької спілки. Є не один професор, є навіть один народний депутат, але краще б його не було, пристосування й хриstopродавця; є й колишні кадебісти, тепер вони ветерани СБУ... Викладачі наші уже здебільшого покояться на Байковому та інших столичних цвинтарях, а живим – дай, Боже, літ негасимих! Погребняка, теж рано згаслого, в Україні знають як талановитого публіциста й літературознавця (про творчість О. Гончара зокрема), лауреата Шевченківської премії, але в нашій юності він був таким (до речі, у дні роботи установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову він попросив пробачення у Василя Свічки, що робить йому честь). Гончаренко помер, не відзначив і 60-річчя, полишивши по собі кілька поетичних книжок, літературний молодіжний конкурс його імені та меморіальну дошку на одній із центральних вулиць рідного міста.

Сам я не відбувся як журналіст, хоч і маю звання заслуженого та досі редагую літературний журнал на громадських засадах. Не відбувся, бо в щоденній журналістиці пропрацював якихось 13 років. Не мені судити, чи відбувся я як письменник. Бог нагородив мене золотою дружиною, але покарав упертими дітьми. Та я не маю права гнівити Господа – він один знає за що... Живу й радію життю, хоч коли вийде друком ця повість, то мене може й не бути, бо ще в юності циганка мені наворожила, що земний мій шлях завершиться в перший рік після пенсії. Врешті, ворожки нерідко попадають пальцем у небо... Тож як би там не було, живімо, не біймося – на все воля Божа.

30 червня – 15 липня 2014 року,
с. Теліжинці

Діна ГОРБЕНКО

Діна Олександрівна Горбенко народилась 1988 року в мальовничому селі Вершаці на Чигиринщині. Дитинство і шкільні роки промайнули в селі Рацево, теж Чигиринського краю. Обидві вищі освіти – психологічну та філологічну здобула у стінах Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Працює вчителькою української мови та літератури. Любов до рідного слова, до художньої літератури прищеплює своїм учням, як колись та любов проросла у власному серці.

Є головною редакторкою у видавничій майстерні «Pantheon. Література та мистецтво», вірші друкувалися у журналі «Олександрійський Маяк», альманасі «LUMINOUS», «Русалчин сон». Окремі статті виходили на сайті видання «Золота пектораль».

* * *

Безхмарна тепла ніч.
Зорі світять у саму душу.
Я і я – монолог віч-на-віч.
Та ж не мушу! Ні! Все-таки мушу.
Оцей міст – як його перейти?
Що у руки взяти з собою?
Чи живуть в серці нові світи?
Чи – зачинені за стіною?
Зорі світять теплом аж до дна,
А казали – вони холодні...

Траєкторія у очей – натягнута тятива –
Від учора і аж до сьогодні!
Чи і завтра метатимеш іскри вогню,
Чи спокійно приколишеш пам'ять?
Шукаєш межу між ненавиджу і люблю.
То метелик в долях, барвистий чи сірий камінь?
Щойно – ненависть кропить душу,
Щойно – погляд пропik до кісток...
А якщо в Єви не яблуко було, а груша?
А якщо хтось пруття відрізав – і зрівався у прірву місток?..

* * *

Вона із тих планет, де небо росяне,
І, політавши, птахи викручують свої плащі...
У її казки очі кольору глибин морів, із просинню,
І стежку лісову до неї, від чужинців, обплели густі хвоці.
Вона із тих країв, де журавлі всміхаються,
Об руки труться найвірніші в світі пси,
І ягоди рубінові на кетягах колючих гойдаються...
Вона чужих не впусти́ть в душу – навіть не проси.
У її світі вогники серця людей запалюють,
В них – надприродна витримка – не кожному під стать.
От тільки слова шрамами на серці яд пропалюють,
Відстороняють тих навіки, із чіїх уст вони злетять...
У неї пташенята у руках виспівують мелодії,
В кишені – літо причаїлось, у букетику квіток.
Герої снів – хоч раз би у житті зустрілися добродії,
А то ж лише пусті, примхливі, геть летять, як з віт листок.
Вона у свої сни нікого більше не запрошує,
Квітує серденько трояндою, та все – у колючках,
В душі нові ідеї – вогники надій ясних виношує;
І домальовує промінчики, і сяють вони десь, на зірочках...
І цілий океан в душі розлитий гомону,
Тож якось треба гомін той вишикувати в рядки!
Здрагається душа тендітна від жаского спомину,
Немов з квітучого букету хтось зриває пелюстки.
Буває, сльози градом падають і роблять мокрим лист,
І літери пливуть кудись дорогою своєю,
Буває, серце у кулак стискає: писати правду – гіркий хист,
Але не обміняється ні з ким долею своєю.

Сама собі ту долю пише, не здригається рука,
У неї, з долею, свої на все рахунки.
Прекрасна і пахуча квітка інколи – колюча і гірка,
І так розплачуватися пером за майстра слова – долі подарунки.
Так, у неї на планеті буває сніг на пелюстках,
Листочки, помережані росою крижаною,
І хтось гадає їй велике щастя по зірках,
І скріплює усе нагадане свяченою водою.
О так, стежки в той край – обплетені плющем,
І б'ються янголи із демонами за усмішку гарячу,
І мріють демони й собі торкнутись – падають дощем,
Під виглядом людей улесливих, але серцем – незрячих...

* * *

Десь під схилом магнолія квітне,
Зачаровує погляд байдужий,
А десь від вибуху сталь рвучко трісне,
Упираючись в погляд твій, дужий.
Хтось вигулює свою собаку,
А когось – вона слідом проводить.
І так важко, нестерпно і важко,
І удача, буває, підводить.
Хтось на скрипці тренується грати,
Вишліфовує нотний порядок,
А хтось – кидати вчиться гранати,
Витягає їх, не розірвані з грядок.
Комусь коник сюрчить, десь між травами,
Лоскітливо на пальці залазить;
Хтось слізьми умив руки, кривавими,
Запасається вкотре на складі.
В когось лист загубився у скриньці,
Й ненароком сльоза виступає,
А хтось хліб замурзаний носить в корзинці,
По шматочку поміж всіх розділяє...
Найболючіша в світі відносність,
Несправедливі контрасти підводять...
Хтось когось не дочекається в гості,
А когось – попід руки виводять.
Чийсь очі принишкли під ранок.
Чиясь мудрість трима на цім світі.

Перестріляний катом світанок.
Між уламками вирости квіти.
Хтось схиляється – рани лікує,
А хтось підписи ставить злощасні.
Когось гомін людський ще драгує,
Когось – крики і плачі, неясні.
Забагато комусь і замало,
А комусь уже точно – задосить.
Людина, точно б цього не шукала,
Людина точно цього не попросить...
Хай не дим, а магнолія пахне,
Хай рядки твої пишуться рівно.
Квітка щастя не має зачохнута!
Зацвітає вона в серці – вільних!

* * *

Золотисті весняні ранки
Поміж вибухів і руїн...
Обіймають тривожні світанки
Попелища нічних боїв.
За тебе так млоїть душу
І за кожне рідне життя.
Хто б мовчанку їдку порушив,
До задухи, до забуття.
Така охота своїм назвати,
Хоча ні, Боже мій, хоча ні...
Рідного погляду не відвертати –
Ти ж єдиний такий у житті!
Ніби янгол крильми голубить,
Сонце ясне цілує в висок,
До мурашок! По-справжньому любить!
Всі незгоди – руками в пісок...
Не стираються з серця шрами,
Де автографи ставить життя,
Зійде сонечко над полями,
Посміхнеться сонна земля.
Дочекатись приходу твого,
Твоєї справжності поміж думок,
Коштовного слова твого, будь-якого,
Коли цілий світ, ніби замовк...

Вітер грається завітчаним віттям,
Хай тобі аромат донесе.
Своїм серцем вмієш зігріти,
Коли решта – нестерпне все.
Нехай золотом стеляться ранки,
Хай ляже посмішка на уста...
Як нестримна одна забаганка –
І для щастя причина проста.
Якась крихта серця кохає
І не каже нікому про це,
Ніби що буде потім – не знає,
Ніби вибухнути хоче ще,
Щоби потім навік заціміти,
Мертвим роботом живогіть,
Та коли почне сутеніти –
Білим птахом до нього летіть...

* * *

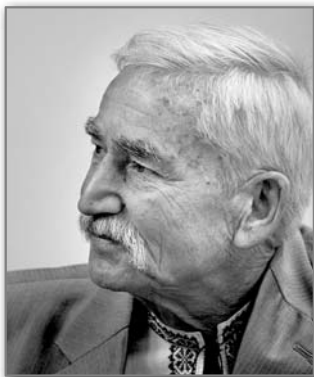
Не хочеш запитати себе – що далі?
Видно, знаєш усе і так...
Скільки б емоції не тривали,
Завжди сходить якась межа,
За якою слів недобачиш,
Не згадаєш, як день тому
І, як вперше тоді, не заплачеш –
Не дозволиш себе сумну.
Відцвітуть і оці троянди,
Що у серці насіяв він.
Не захочеш такої правди,
Найсолодших її сторін.
Невже сьайлива іскра тускніє
Між буденних байдужих справ?
В цій буденності багато марніє,
Відливається в сірий сплав.
Запитай себе, що б не настало
Після довгих сліпих чекань,
Що б тривоги твої приспало,
Придавило скрегіт зітхань?
То спитай себе, чуєш, не бійся –
Спокій в снах, а не наяву.

Вийди в ніч та послухай, розвійся,
Струсни душу свою живу.
Що в цім світі лишиться сильним
Після бурі і після гроз,
А що задкує в минуле, повільно,
Що було з нами не в серйоз?
Запитай себе, сміливіше...
Стільки фальші у суєті!
Стільки звуків – щоразу тихіше...
Стільки болю задавим на дні...
Нема діла ночам холодним.
Нема смутку холодним серцям.
Чим захоплюєшся сьогодні?
Завтра – лишиш безлюдним місцям.
Може, правда твоя – не питати,
Не шукати того, що гнітить.
Просто – серця твого бажати.
Просто – знати, чекати, любити...



Михась ТКАЧ

Михась Ткач – автор книжок прози «Сонячний полудень» (1979), «Світле диво» (1987), «Дике поле» (1994), «Гірка ягода калини» (1996), «Веселий Штанько» (1997, перевидання 2007), «Відлуння душі» (1999), «Багряні громи» (2004), «Осінні акорди» (2006), «На зламі століть» (2007), «Спадок» (2011), «Зерна слова» (2012), «Хочеться грози» (2015), «Зойк сови» (2015), «Малярство» (2016), «У проміжках дерев» (2017, перевидання 2018), «Твори в трьох томах» (2019); книжок для дітей «Святковий ранок» (1993), «Зимові сюрпризи» (2002), «Ласий ведмідь» (2005), «Анюта» (2007). Окремі твори перекладені англійською, російською і болгарською мовами.



Співупорядник антологій – «Чернігівська Шевченкіана», «Ужинок за сорок літ» (твори письменників Чернігівщини), «Толока». Упорядник книжки спогадів «Мое життя» емігранта Павла Пришиби та життєпису «Ганна Барвінок».

Член Національних спілок письменників та журналістів України. Заслужений працівник культури України (2009). Лауреат Міжнародної премії ім. Г. Сковороди, ім. М. Юголя, ім. І. Кошелівця, ім. О. Гончара, обласної літературної премії ім. М. Коцюбинського, Міжнародної ім. П. Куліша. Нагороджений медаллю Національної спілки письменників України «Почесна відзнака», Почесною грамотою Міністерства культури, грамотами Чернігівської обласної адміністрації та обласної ради. Нагороджений медаллю ім. І. Мазепи.

ЗВУК СИРЕНИ

Новела

«Мене вже нема. Немає мене... Я помер сьогодні, коли у вогні був світ», – повторює раз по раз з розпачу Кирило, якому вже за вісімдесят. Хоча ще дужий у тілі, його опущені плечі широкі, квадратні, пишні сиві вуса. Він стоїть посеред свого обійстя, якого вже нема, босий, у потертому піджаку і дивиться в небо весь у страху, де купчаться над обрієм криваво-багряні хмари. В очах холодний присмерк. Важке чоло

похитується, губи, сковані криком, тремтять, як восени самітній листок на дереві. Щось дивне відбувається з ним. «Світ зчорнів, змалів чи збожеволів... Піти... Вирватися з цього рабства і болю...», – з'являються в голові фатальні думки. І бринять десь над ним надривно слова з давно забутої пісні: «Ой, як болить моє серце, а сльози не ллються...».

Те, чого Кирило найбільше боявся, сталося. Його будинок у передмісті, в який поцілила ворожа ракета, зник за кілька хвилин, перетворився на попіл і назавжди поховав під собою дружину Марину та доньку Вікторію, обоє згоріли у власному помешканні, коли він вийшов у сад. Онде перед ним якась руїна: стримлять задимлені шматки стін, купи цегли, битого скла, обгорілі крокви, посічена крона в саду, зчорнілий цвіт калини. І край дороги береза посивіла. А ще вчора була така зелена.

Уже все ніби позаду. Затихло жахливе дійство, рятувальники покинули зруйноване обійстя, а Кирило тупцює на згарищі: в руках у нього забруднена сумочка доньки, яка уціліла серед згорілого збіжжя. Він то ходить, ледь переставляючи кволі ноги, то довго стоїть, як тїнь, зчорнілий. Ніяк не може до кінця усвідомити, що ж то відбулося. І чи справді відбулося?». Ні, це не правда. Якийсь жахливий міраж. Згиньте дурні думки!» – кричить його душа. Відчуття таке, ніби то сон, і що скоро зникне, розвіється. І якщо так, то чого він такий нескінчений? Чи це вже він в іншому житті, і те все, що пережив, немає уже ніякого значення? Думки хаотично спалахують у голові, ніби в нічному небі феєрверки, тиснуться, змінюють одна одну, катують його, німі слова рвуться зовні. Їх шепочуть губи. «Горять наші будинки, гинуть діти, земля понівечена, упосліджена, засіяна бідами і болями. Це Ти, Господи, прагнеш нас так об'єднати, пробудити нашу свідомість через тисячі померлих і ріки крові. Але це вже ти робив раніше, проте ми нічому не вчимося. Боже, зупини це жахіття, залиши нам клаптик блакитного неба, ковток джерельної води, чисте повітря, зелені гаї, де радісно пташкам, де падають солодкі дощі».

І далі щось гомонить вголос, і від того ніби стає легше, чорна рука болю не так сильно давить на груди. Так хочеться поділитися з кимось бідою, проте усвідомлює, що немає біля нього ні рідних, ні друзів. Єдиний онук і той десь на фронті пропав безвісти, уже кілька місяців нічого про нього не чув. Але якщо не люди, то, певен, його бачить і чує Бог, чує його навколишній світ – птахи, що причаїлися у посіченій кроні дерев, потоптані квіти, стебла хмелю, що уціліли у затінку, калина у чорній хустині й посивіла береза.

Він хоче звільнитися з полону настирливих думок, що, мов божевільні, без кінця вирують у голові. Не знає, як йому бути, що робити, куди податися, де сховатися від них. Тільки б забутися. «Я мужній, ви-

тримаю це, – заспокоює себе. – Маю кудись податися, зникнути, щоб не бачити оце, що навколо мене, яке посилює відчуття втрати, цей біль і страждання».

Поволі вже вкотре йде до саду. Тулиться чолом до покаліченої яблуні і затуляє очі, тамує подих. Нараз чує поруч голос дружини. І вже виринають, наче з білого туману, уривчасті епізоди з їхнього спільного життя. Обличчя Марини радісне, вразливе, відтак сумне, у клопотах, – як будували свою оселю, працювали в школі, він директором, а вона вчителькою, як раділи, коли народилася донька. Перед ним оченята Вікторії – сині, як ранкове небо, усміхнені, грайливі, і голос відлунює, і сміх. І школа музикальна, куди він возив її щоразу, а коли поверталися, то купували морозиво, і той час, коли вона складала іспити в інститут, а він допомагав готуватися, і весілля, де він не приховував свої радості – все миттєво з'являється і зникає. І порожнеча, щось нестерпно пекуче біля серця.

Чути, як пурхає пташка на калині. Поруч шелестить вітер, ніби грається, холодить босі ноги Кирилу.

«Ой, вітре, голубчику, чи бачиш ти моє горе, чи чуєш мій біль? Він рве мої груди навпіл, він ось тут, біля саменього порога, серед вогню і попелу, в зраненій кроні дерев. Не пустуй, помовчи. Той, що в кремлі, підпалив світ. Бачиш, сумує зелене довкілля. Заплакав би, а сліз немає. Їх висушив вогонь, спалив моє серце, – говорить Кирило вітру, як рідному. На мить змовкає, бо забракло слів. І по хвилі: – Вітре, брате, ти маєш дужі крила, віднеси мене в той край, де я побачив цей світ, де виріс під чистим замріяним небом, там луки усіяні квітами, там спокій, не виють сирени. Може, в рідному краї знайду розраду», – каже це, а перед очима ще молода мати ходить по городу – і батьківська хата, і ластівки в небі. – Це ти, вітре, нагадуєш моє дитинство. Воно в мені, як незабутній сон. Не забув чужі ворожі обличчя, що блукали на вулиці з автоматами. І машини з причіплювачами та гарматами. Вибухи та постріли, коли мама бігла зі мною на руках через околицю, до вітряка, щоб там сховатися. І ями від снарядів під вікнами, і вибиті шибки, і мамині сльози. Вони печуть мене і досі. Онде і повоєнне поле. І ти, Вітре, гуляєш, хвилюєш високі жита. Яке воно незоре, близьке і далеке. Ось там скирта стояла», – шепоче Кирило. І вже бачить жінок, що вервечкою стоять на тій скирті й кидають у барабан молотарки снопи жита, а той ковтає їх і випльовує солому, яку Кирило, будучи тоді підлітком, відтягує її конем далі. Ось гуркіт молотарки стихає, жінки йдуть обідати, а Кирило занурюється у обмолочену солому, щоб сонце не заглядало в очі, і там засинає. Прокидається від брязкання барабана, викарабкується із соломи, і в цю мить бригадир, колишній поліцай, кричить: «Ах ти, не-

гідник, заховався від роботи». Жбурляє на нього хомута, але поцілити не вдається, то підбігає до нього і б'є кулаком в обличчя. Кирило витирає сльози і кров, що тече з носа, і, трохи заспокоївшись, мовчки запрягає коня. День потроху згасає. Над полем сонце таке лагідне, мов обличчя немовляти. І про образу Кирило забуває...

І ось уже йде до іншого світу, на вигін села, за яким луки і безліч боліт та рудок, сідає на канаву і чує, як вітер тужно гуде у вербах, від того йому стає сумно. А може, від згадки того далекого зимового дня, коли він, везучи санчатами дрова, присів тут, щоб погріти ноги. Тоді отак сумно було, бо вітер гув і вили за лісом сирени. Не знав він, що того дня помер «вождь усіх народів» батько Сталін...

Звідти знайома вулиця веде Кирила до батьківської хати. Опинившись у дворі, у хату не йде, хоч уже десятки років у ній не був, а сідає на дерев'яний рундук. Якісь дивні передчуття стримують переступити поріг. Відтак, за причілком, намацуючи стежку, що ховається в бур'янах, виходить у сад, який садив ще до війни батько. «Старенький, онде посох, а мій...», – спадає на думку. І враз перехоплює подих. Батьківський сад відступає у п'тьму, і Кирило уже дивиться в очі тому жахіттю, що пережив на світанку. Уява така разюча, що серце стискується і вилітає з грудей, як пташка з клітки. Чує настирливий звук сирени, від якої стає моторошно, затим глухий вибух, від якого підкошуються ноги. Хтось шарпає його за рукав з такою силою, що він ураз опиняється на землі. І тиша, наче у глуху ніч серед поля. По хвилі долітає дивний шелест і тріск – і голоси... Кирило підхоплюється – жах проймає все єство. Боже, батьківська хата у вогні? Та ні, це його будинок горить... Полум'я охоплює його з усіх боків і разом з багряним димом тягнеться в небо. Горять й інші хати, ніби весь світ спалахнув. Кирило добре чує крики людей і зойк: «Тату, таточку, допоможи...». «Я йду, дитино, йду!» – кидається бігти і падає. Силкується підвестися – і не може. Світ довкола набирає інших відтінків, стає чорною прірвою. «Маринко, Вікторіє, я тут, я з вами. Боже, порятуй їх!» – шепочуть його вуста у відчаї. І тільки зараз починає відчувати неймовірний біль у руці. З-під рукава сочиться кров і розтікається по долоні...

Горимо! – вихоплюється в нього від безсилля... – Вся Україна у вогні... Але ми постанемо з попелу! – каже ствердно і стискує кулаки до болю. І десь над ним, а, може, в ньому чи високо в небі, як клич до помсти, чути звук сирени...

Лариса ДУЦАК

Народилася в Чернігові 24 липня 1965 року.

Захоплюється поезією зі студентських років.

Членкиня Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» (м. Київ).

Постійна учасниця багатьох всеукраїнських та обласних літературних і мистецьких заходів.

Вірші друкувалися у численних поетичних збірках, антологіях, альманахах, літературних виданнях, хрестоматії.

У 2022 році побачила світ збірка «Поезії», презентації якої відбулись у Бельгії (у Домі Товариства українців Бельгії, м.Брюссель) та Литві, м. Вільнюс.

**ЙШОВ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ ДЕНЬ ВІЙНИ....**

Йшов двадцять перший день війни...
Новини – вибухами в скронях.
Замки зірвали всі – вони
З найнебезпечніших із схронів.

І вже нестримна злість і лють
На вила підійма рашистів,
Що брехні й ворожнечу ллють
На млин війни... Що грузом двісті

Не стримує отой потік
Живого м'яса та навали,
Він не відмолиться й за вік,
Бо душі люттю розірвало!
І це – двадцять перший день війни...

ПРОЩАЛИСЬ МОВЧКИ...

Стояли мовчки довго в коридорі...
Рука тремтіла, голос і душа...
Прожити разом в radoщах і горі,
Щасливим бути кожний поспішав.

Не треба слів, вже очі все сказали,
Тож нуртувала кров, зривало дах.
Соромився й ховався вечір в хмари,
І сльози наvertsались на очах...

Тремтів ліхтар, що зазирає у шибку,
Від холоду...скоріш від хвилювань.
І наче зупинялось серце зрідка...
Жорстокий світ знадвору чатував.

Прощались мовчки довго в коридорі...

УСЕ ЖИТТЯ ВМІСТИЛОСЬ У ВАЛІЗКУ

Усе життя вмістилось у валізку,
Загроза близько
Й колесами понуро шурхотить,
Змінилось вмить!
А спогади, мов бублики на низці,
Дитям в колиці...
І вітер зміни рве останню нить...
Душа болить!

Тож двері зачиняючи від хати,
Ключі сховати,
Де не вціліло жодного вікна...
Прийшла війна!
Вогні навкруг стрибали пелехаті.
То ворог гатить...
Гадаючи за що й чия вина,
Стоїть весна...

РАБИ ПРИЙШЛИ

Раби прийшли звільняти вільних,
Ордою сунуть на міста.
Намолена земля...ще схимник
Тримав суворого поста.

І закликав всевишні сили
Народ і землю зберегти,
Печери риючи під схилом,
Бо палять вороги хати.

І знов навала, знову пекло,
Руїни й згарища димлять...
На смерть ідуть бої запеклі,
Бо нескінченна Зомборать.

Земля тремтіла від снарядів,
Ледь рятував підвал і льох.
Хто вижив під вогнями «Градів»,
Волали: «Щоб той п у т і н здох!»

У злиднях зрошені й жебрацтві,
Інстинкт худоби ув очах.
Бурмочуть про міфічне «братство»,
А людяності слід процах ...

Раби прийшли звільняти вільних...

ДЕНЬ ЧИ, МОЖЕ, НІЧ

День чи, може, ніч?
В підвалі темно...
Зникло плам'я свіч,
Шукать даремно...
Свій чи мо', чужий
Крадеться поряд...
Є ще хто живий?
Тривожний сморід...
Плач дитини, крик...
По шкірі холод...

Наче кисень зник,
Судомить голод...
Може, хтось знайде?
Колись напевно...
Більш нема ідей
В цей час буремний...

РОЗХИТАНИЙ ПІДБОР У ЧЕРЕВИКА

Розхитаний підбор у черевика
Не «каші просить» – втомлено мовчить...
Земля двигтіла від снарядів, й гикав
Спросоння вітер, збуджений умить.

Вдивлялась ніч розбурхана у небо,
В пташині зойки з гулом літаків,
Залізними хрущами лізли й ніби
Зірки перевертали навпаки!

Морзянкою по східцях і бруківці
Підбор вистукував тривожний SOS.
Снаряду байдуже, в якому віці
Скінчить людина свій наземний крос...

Не розбирали «Гради», є хто в хаті,
Мішали землю з кров'ю без жалю...
І язики звивались пелехаті,
А біль утрат переростав у лють...

Несли хазяйку стрімко черевики,
Прискорюючи впевнено ходу.
Збивались, терлись – в марафоні дикім
І мріяли, що затишок знайдуть.

Розхитаний підбор у черевика
«Не каші просить» – втомлено мовчить...

ЗДРИГНУВСЯ ВСЕСВІТ

Ніколи час не повертається назад,
Як не вертаються всі ті, хто йдуть за обрйй,
Не пробачається ланцюг підступних зрад
Й непереможні найсильніші та хоробрі.

Гребеться вітер в попелищах міст і сіл,
Пожежі пекло випікає згірклі сльози.
Кривава рана – Маріупольський котел,
А подолати відчайдух ніхто не в змозі.

Горять вогнем у них і очі, і серця,
Дощем сталевим люто ворог поливає,
Та чинять опір наші хлопці без кінця,
Побитих орків перетворюючи в зграї.

Хіба то люди сунуть землю гвалтувать,
Дітей вбиваючи і всіх, хто попадеться?
Звірячі ікла шкїрить вперто Зомборать,
Здригнувся всесвіт й онімів в болючїм герці...

«САМІ СЕБЕ БОМБИМ...»

Тиша...
А потім ні
Вибух
Частіш у сні
Цїна війни.

Холод
Нема тепла,
Дїм весь
Згорів до тла...
Зима втекла.

Льох всім
Тепер за дїм!
Винних –
Немає в тїм.
«Самі себе бомбим...»

між тим...

АБИ НЕ ЗАБЛУКАТЬ МІЖ ПЕРЕХРЕСТЬ

Схвильовано-розгублене обличчя
І погляд безневинного ягня,
Кудись подівся настрої героїчний...
Тікав з країни, майже навмання!

Гадюкою спліталася дорога,
Ховала темрява і місяць, і зірки...
Не слухалися зовсім збиті ноги,
У паніці пустившись навтьоки.

Тож звіром в клітці почувався всюди,
Усе навкруг ненависне й чуже,
Садки лякали, хати, мирні люди...
Кущами крався зляканим вужем.

Прийшов вбивать... радіє, що не вбили...
Шматками раті здобрена земля.
Не всім щастить спочити у могилі,
А головне – навіщо і задля...

У кожного в житті своя дорога,
Своє призначення і власний хрест –
Великий чи малий – то задум Бога,
Аби не заблукать між перехресть...

ЖИВИМИ ПОВЕРТАЙТЕСЬ

Носили матері синів,
Під серцем мрію колисали.
Єднаючись в блаженстві снів,
Благословенних днів замало...
Викохуючи щастя мить,
Коли синами були вповні,
Не за себе душа болить...
До неба тягнуться долоні.

Ростили матері синів,
У хаті зіркою лампадка,
Надій тремтливий вогник скнів
За сина, Богові на згадку.
Молитву чули небеса,
Джерельним співом розлилася,
Розлука тінню нависа,
Аж зблідло злякано волосся.

Збирали матері синів
У світ, пригодами потертий,
Щоб себе й землю боронив,
Долаючи страхи уперто!
Вдивляючись у ніч глуху,
У куряву стежок побитих,
Чекають на синів в страху...
Живими повертайтеся, діти!



Чарльз КОСЛІ

Чарльз Кослі (1917–2003) – корнуельський поет, твори якого позначені мотивами, взятими з фольклору його рідного краю. Народився в містечку Лонсестон, закінчив місцевий коледж. Працював у будівельній фірмі. В роки Другої світової війни служив на британському військово-морському флоті. Після демобілізації тривалий час учителював у своєму рідному містечку, а потім перейшов на творчі хліби, виступав на радіо і ТБ. Лавреат королівської Золотої медалі за досягнення в галузі поезії. Почесний доктор Ексетерського університету. Згідно зі словами поета-лауреата Теда Х'юза, Чарльз Кослі був найулюбленішим англійським поетом другої половини ХХ століття.



РАЙСЬКИЙ БЕСКИД

Вони ждуть мене там, де на обрії – Райський бескид:
Тато, йому двадцять п'ять і на ньому все той же піджак
Із ірландського твіду; до ніг його, чинячи бешкет,
Ще тремтливо, як цуцик, лащиться песик наш Джек.

Мама, якій двадцять три, у квітчасту одягнута сукню,
З поясочком на талії й бантом на крисах бриля,
Стелить скатерку на мураві, розбираючи сумку,
І пшеничне волосся її сяє німбом навколо чола.

Вона з термосу чай налива, молоко добавляючи з пляшки,
У якій замість затички – скручений жужмом папір,
І неспішливо ставить блакитного кольору чашки,
Ще й тарілочки три, добре знані мені з давніх пір.

Небо – яре таке, мов у ньому трьох сонець проміння.
Мама, очі прикривши рукою, глядить у мій бік
Над рікою, а тато, набравши у пригорщу ріння,
Запускає млинці по воді. І я чую їх гук,

Як вони з того берега звуть мене заповзято:
«Цей потік не такий вже й страшний, там є брід!
А місця, де глибінь, обминай!». Звідки знати
Міг тоді я про те, чим насправді є той перехід.

Переклад з англійської Сергія І. Ткаченка

КОМЕНТАР ПЕРЕКЛАДАЧА

Аналізований нами вірш Чарльза Кослі «Райський бескид» («Eden Rock») є виразним зразком «поезії думки». Якщо на мить абстрагуватися від його поетичної форми (строфіки, метрики, ритміки, звукопису, а також системи римування) і сприймати його в «чисто» ідейній презентації, він і тоді вражає читача своїм незвичним змістом. Поетова розповідь про його уявну зустріч зі своїми молодими (він сам тоді мав бути просто малюком!), а насправді давно померлими батьками на різних берегах міфічної ріки зворушує до сліз:

They are waiting for me somewhere beyond Eden Rock:
My father, twenty-five, in the same suit
Of Genuine Irish Tweed, his terrier Jack
Still two years old and trembling at his feet.

My Mother, twenty-three, in a sprigged dress
Drawn at the waist, ribbon in her straw hat,
Has spread the stiff white cloth over the grass.
Her hair, the colour of wheat, takes on the light.

She pours tea from a Thermos, the milk straight
From an old H. P. sauce-bottle, a screw
Of paper for a cork; slowly sets out
The same three plates, the tin cups painted blue.

The sky whitens as if lit by three suns.
My mother shades her eyes and looks my way
Over the drifted stream. My father spins
A stone along the water. Leisurely,

They beckon to me from the other bank.
I hear them call, 'See where the stream-path is!
Crossing is not as hard as you might think.'
I had not thought that it would be like this.

Зміст цього вірша є настільки вражаючим, що на перший погляд навіть його простий іншомовний переказ може здатися достатнім для того, щоб вважатися *перекладом*. Аби проілюструвати хибність такого припущення, на якому базуються теоретичні засади прибічників *прозового переказування поетичних творів*, а також практична орієнтація на таке переказування більшості перекладачів країн Заходу, автор цих коментарів наводить нижче скомпонований ним самим можливий український *підрядник* цього вірша:

Вони чекають на мене десь там за Райською скелею:
Мій тато, двадцятип'ятилітній, у тому ж костюмі
З натурального ірландського твіду; біля ніг у нього
Лащиться тер'єр Джек, якому ще тільки два роки.

Моя мама, двадцятитрилітня, у квітчастій сукні,
З паском на талії і стрічкою в солом'яному капелюшку,
Розстелила цупку білу скатертину на травичці;
Її волосся, кольору пшениці, світиться сяйвом.

Вона наливає чаю із термоса, а молоко – прямо із
«Парламентської» пляшечки для соуса, у якій затичка
Скручена з паперу; неспішно розставляє три
Однакові тарілки і бляшані кухлики синього кольору.

Небо біліє, немовби підсвічене трьома сонцями.
Моя мама, прикривши очі рукою, дивиться у мій бік
Понад течією ріки. Мій тато, кидаючи камінчики,
Пускає млинці на воді. Неквапно й дозвоільно

Вони махають мені руками з протилежного берега.
Я чую, як вони гукають: «Пильнуй там, де бистринь!
Перейти цю ріку не так важко, як ти думаєш».
Я й гадки не мав, що це станеться таким чином.

Утім, читач і дослідник швидко переконуються в тому, що в такому простому дослівному переказі цей вірш утрачає багато своїх прихованих смислів, адже перегук неточних рим створює додаткові зчепи пов'язаних із цими римами лексичних значень, а ритмічні повтори, перебої, переноси і паузи створюють враження розмовної стихії і передають схвильованість автора. Цебто, римування «Rock» із «Jack», «dress» із «grass», «suns» із «spins» та «bank» із «think» не є випадковим. Справа в тому, як відтворювати ці речі.

Практичне вирішення цієї проблеми відразу наштовхується на складне питання: що це таке – неточна рима і якою вона має бути, щоб не виглядати як проста *неохайність*? Сучасна українська поезія містить безліч прикладів неточного римування, однак чи всі вони можуть вважатися дієвими засобами вираження потаємних поетичних смислів? Задля наглядності розглянемо кілька зразків із друкованих творів одного поета і двох поетес, які стали лавреатами Шевченківської премії відповідно в 2017, 2020 і 2023 роках:

Юна моя майбутня дружина
має профіль з єгипетським чаром,
плавністю переповнена, а тендітна – в квітці спочине,
сонно-зелену млість навіває очами.
Я її дуже люблю: почуваю себе
наче сильнішим, сміливішим і, звичайно, погідним:
і це не лише тому, що вона мені плете
чорний светр, до кольчуги подібний.
(Іван Малкович)

Я жінка твоя. Навіть Книга мене замовчує.
Бо що? – я ж бо жінка (набухла, порепана, тепла).
Я дивлюся в небо своїми очима вовчими.
Твоїми слідами підводяться тихо стебла.
І хащі осотів тривожні хіба що звечора,
Або по дощі, або в червні, як зела стиглі.
І зорі тремтять, хіба що ота, облечена,
Спокійно вмирає, як вічна небесна стигма.
(Маріанна Кіяновська)

Я любила усюди пальці її прохолодні,
що мене розплітали на пасма, доки, аж до...
Мокрим листям обліплені, паслися чорні коні,
на яких ми їхали по крайнігтику долі.
(Катерина Калитко)

Як видно з наведених прикладів, деякі з цих рим є простим проявом неохайности чи небажання авторів шукати складніших рішень («дружина» – «спочине», «себе» – «плете», «погідним» – «подібний», «прохолодні» – «коні», «до» – «долі»), в той час як низка інших рим є ілюстрацією успішних поетичних знахідок, які затримують на собі увагу читача, дивуючи його своєю свіжою оригінальністю і змушуючи його вчитуватися в текст, шукаючи в ньому нових смислів («замовчує» – «вовчими», «звечора» – «обпечена», «стигли» – «стигма»).

В аналізованому вірші Чарльза Кослі переважають неточні рими саме другої категорії: будучи побудованими на словах схожого звучання, вони мають відмінності в голосних чи приголосних звуках. В одних випадках такі рими характеризуються схожістю голосних і несхожістю приголосних звуків («screw» – «blue», «is» – «this»), в інших – схожістю приголосних і несхожістю голосних («dress» – «grass»). Найчастіше ж зустрічаються неточні римовані пари змішаного характеру (приміром «bank» – «think», «suns» – «spins»).

За своєю природою неточні рими мають бути абсолютно унікальними та оригінальними – бажано такими, які ніколи раніше не застосовувалися українськими поетами й перекладачами. Саме таку мету переслідував автор української перекладацької версії, наведеної на початку цього матеріалу, стикуючи в якості рим такі лексичні пари, як «бескид» – «бешкет», «піджак» – «Джек», «сукню» – «сумку», «бриля» – «чола», «бік» – «гук», «заповзято» – «знати». Переклад поетичного твору має звучати як повноцінний поетичний твір.

Наостанок хотілось би зазначити, що неточні рими, яким ми приділили стільки уваги, ні в якому разі не є самоціллю автора першотвору чи його простим звуковим брязчалцем. Рими, неточність яких від початку вірша до його середини зменшується по ходу його смислового розгортання, а в кінці вірша знову наростає, ілюструють перемини авторського настрою, стан його впевненості чи невпевненості в тому, про що йдеться в вірші. На відміну від лексичних значень, звуко-ритмічні смисли є тонкішими і прихованішими.

Єжи ТАРАСИМОВИЧ

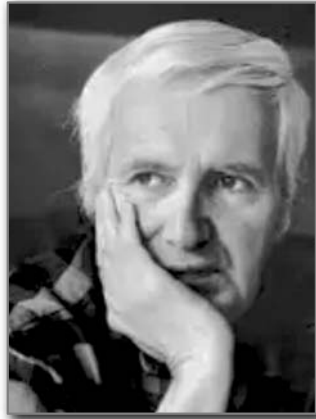
Народився Єжи Тарасимович 1933 року в Пулавах, у родині польського офіцера, яка під час війни мусила уникати переслідувань...

1999 року, після презентації у Кракові спільної польсько-української поетичної антології, в якій були мої переклади і його віршів, отримав листа від поета, в якому він, зокрема, писав:

«Оскільки, за станом здоров'я, не був присутнім на зустрічі поетів Польщі та України, пропоную Вам, як поету й перекладачеві – ще поезії, котрі, можливо, вас зацікавлять...»

Моїм дідом був простий селянин із Верховини в Стрийському повіті. Мій батько був кадровим майором Війська Польського. Я, природно, почував себе поляком, який, можливо, від діда успадкував любов до Бескидів і церков...»

Поет жив у Кракові. Він автор понад 50 поетичних збірок. Був нагороджений багатьма польськими та міжнародними літературними нагородами. Помер 1999 р.

**СКІЛЬКИ ЛЮДЕЙ ЗУСТРІЧАЮ**

Скільки людей зустрічаю в лісі
що стоять у тіні забуття
та найчастіше батька

Ми разом шукаємо
Де дикі іриски
ті три хрести
Virtuti militari

Батько в легенькій пілотці
з біноклем на грудях –
крізь нього вивчає
зелені глибини

Три хрести *Virtuti militari*
закопала тоді
Мати

ЛЕМКІВЩИЗНА

Де купол церкви на цибулину схожий –
плачі осінні щорічні.
Уранці меч святого Михайла
білий від інію.
Під хорами пишуть миші
на церковнім наріччі;

Замерзли святі
під пурпуру олією,
Мов пастораль гризуть
зубом греко-католицьким,
Позникали яблука на зеленім фоні.
Де ж Василь? Як вірно служив колись там...
Тепер ніхто не радує давнім співом церковним.

У хашу дрімучу світять церкви шоломи,
Мов зринає Олега легендарна дружина:
Хоч врятувались та в повнім погромі.
Розвівається хоругва малинова – горобина.

ЗОЛОТЕ ЦЕРКОВНЕ НЕБО

Завісившись від шуму лілеєю святою,
Сплять пророки безробітні у дуплі іконнім.
І, ніби соняхи, планети всі невтомно
Кружляють понад куполом церковним.

З борідкою там місяць, худий, немов дячок,
Комета є смаглява з червоними стрічками,
І сонця голова левина, і зоряний пісок,
Й святої Ольги очі великі перед нами.

Планети все кружляють, існує небо лемків,
Міцне пускає в землю церковне коріння.
Хто спинить сонце лемків у яструбинім леті,
І їхньої землі джмелине те гудіння?

ДРУГА ПІСЕНЬКА З БЕСКИДІВ

Де фіолетові дзвіночки-келишки
Світ зникав як бачив чорні там її стрічки

На вечірньому тріпочуть вітерці
при її товстій золотій косі
у якій усе літо заплетене

Баня церковна теж перевернутий
догори ногами келих фіолетовий

Іскра дикої гвоздики
падає на хмизу хруст
і шукають вуста вуст

Ворушиться легко в травах
фіолетовий церкви келих

У тиші гвалт крові
мов гвалт цвіркунів

ОДЯГНЕНА ЛИШ В ТРАВИ ПОЛОНИН

Одягнена лиш в трави полонин
в моїм житті ти не з'явилась.

В лісі буковім зникали
зі мною із піснями інші

Одягали вінки з листя
На золоте своє волосся

Одначе жодна не уміла
підніматись у повітрі
і боялася з них кожна
проявів поганських лісу

Вони були і повертались
знов здобувати хліб насущний
латати запити сьогodenня
Може були вони старими
у вісімнадцять своїх весен

Одягнена лиш в трави полонин
поспішай – коли існуеш

На моїм обличчі вже
поволі западає сутінь

Іще трохи і за гори
зайду як місяць –
поезії старої несучи світло

ДОРОГА

Згадую листя
що сиплеться й сиплеться
з блакиті

Згадую дупла
в яких спала казка в хутрах

Згадую скирту із листя
в якій заснула молодість

так міцно що проснулась
через тиждень

Запах листя мене хмелив
наче вино

Згадую дівчат
що за деревом ховались
уже на згоду...

Згадую гори
що лишились без мене
мов покинутий дім
у якому шибки вставлені
з інію

Згадую молодість
яка лишилась навіки
далеко звідси
в буковому лісі

ДРУЖИНІ МАРИСІ

Легкий пейзаж без обтяжливих слів
у мороці дерев стіл порожній Сяну

Дружина чудова як ружа де лет ластів'ячий
міряє сон до обличчя

Не засинай крізь великий бриль з листя поглядай
на морозяний дах і на ньому в'юнок
що за нас усю ніч мандрує

ОСІННІЙ РАНОК

У Сяні все відбите
світле волосся дружини летюче мов кульбаба
наші руки навіки в'юнком пов'язані
що квітне вже стільки літ
спокій і глибина мистецтва до самого денця
і гори так досконало відбиті в Сяні
разом із блакиттю душі

СРІБНЕ ВЕСІЛЛЯ

Під розлогим деревом вільно
Лежимо за руки взялися
А цвіркуні везуть весілля срібне
У карету навіть впряглися

Лежим обнявшись і небо чуєм
На грозу розшумілось дуже
Гори в ньому мандрують
Ростуть нам літа мов ружі

У буках багато світла
Яким золотиться осінь
Обличчя твоє ще світле
Як молоде ще й досі

Сипле мов добрим словом
Крона осіннє золото
О скільки днів удвох біля столу
Й ночей під місяцем прожито

Звучать цвіркунів капели
Басують джмелі завзято
Скільки вже років осінь тут стеле...
Та хочемо ще багато

Вже запах злаків укутав
Небо що спить сховавши долини
Несе наш скромний здобуток
Гривастий кінь полонини

* * *

Коли як буки на мороз серце моє трісне
Покладіть мене на віз де Бескиди видно
На великий племінь гір на велику осінь
Що роздмухував я сам у своїм писанні
Нехай сам той віз поїде у завію листя
Нехай там уже навіки він би й залишився

Переклад з польської **Станіслава ШЕВЧЕНКА**



Володимир КУЗЬМЕНКО,
професор кафедри східноєвропейських мов Національної академії
Служби безпеки України

СУЧАСНЕ ЗАВЖДИ НА ДОРОЗІ З МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ: СЛОВО ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. П. ДОВЖЕНКА

Увесь літературний, кіномистецький і художній доробок Олександра Довженка – це філософське осмислення українських народних основ як джерел сучасності: «...сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє».

Олександр Петрович Довженко народився 29.08 (10.09) 1894 р. в селі В'юнище, нині в складі смт Сосниця, на Чернігівщині в родині неписьменних селян. Навчався в місцевій парафіяльній школі, був найуспішнішим учнем. Своє дитинство як найкращу пору життя митець згодом описав в



автобіографічному творі «Зачарована Десна». З 1911 р. навчався у Глухівському вчительському інституті, займався самоосвітою, потай читав заборонену українську літературу.

Із 1914 р. вчителював у Житомирі, Києві. Викладав фізику, географію, природознавство і навіть гімнастику. 1917 року вступив до Київського комерційного інституту на економічний факультет. Але його захопили революційні події, у вирі яких у той час опинилась Україна. О. Довженко став вояком УНР, служив у армії Петлюри, за що в

О. П. Довженко. Автопортрет.

1919 р. органи ЧК засудили його до ув'язнення в концтаборі. Але з допомогою партії боротьбистів йому вдалося уникнути страшного покарання.

1920 р. О. Довженко разом із В. Елланом-Блакитним вступив до КП(б)У, з якої під час однієї з політчинок був виключений. Працював лектором при штабі Червоної дивізії. У Житомирі завідував партшколою, брав участь у підпільній боротьбі проти білополяків. Згодом у Києві працював секретарем губернського відділу народної освіти, комісаром Українського державного театру імені Тараса Шевченка.

1921 рік був для Довженка переломним. Тоді його послали за кордон на дипломатичну службу (Варшава, Париж, Лондон). У 1922–1923 рр. він жив у Берліні, обіймав посаду секретаря Генерального консульства УРСР у Німеччині. Приватно вчився у майстерні відомого в Європі художника Віллі Еккеля. Відвідував виставки і музеї, слухав лекції в Берлінській академічній вищій школі образотворчого мистецтва і виявив себе як талановитий художник.

У 1923 р. О. Довженко повернувся в Україну, до Харкова, став відомим художником-ілюстратором, карикатуристом. Він відвідував засідання «Гарту», був одним із засновників ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури, проіснувала з 1925 по 1928 рр., письменники ставили собі мету писати справжню літературу, що відповідає б високим естетичним критеріям). Йому імпонує ідейно-естетична позиція лідера ВАПЛІТЕ Миколи Хвильового: шлях розвитку українського мистецтва, орієнтований на здобутки світової культури.

Наступний переломний рік у житті Довженка – 1926, коли він потрапив до Одеси. Цього року народився Довженко-кінорежисер. Юрій Яновський, головний редактор Одеської кінофабрики, залучив його до роботи в кіно. Довженко знайшов те, що давно вже шукав для самовираження. Він створює за власними сценаріями перші фільми – короткометражні комедії «Вся-реформатор» та «Ягідка кохання». 1927 р. пригодницько-детективна стрічка «Сумка дипкур'ера» засвідчила неабиякі мистецькі здібності режисера. У 1928 р. фільм «Звенигора» приніс Довженку і визнання, і світову славу. Цей фільм започаткував українське поетичне кіномистецтво, успішно обійшовши екрани багатьох країн світу: Голландії, Бельгії, Франції, Англії, Греції, Америки. 1929 р. уже на Київській кіностудії він створив фільм «Арсенал», за власним сценарієм (історична тематика, революційні події у Києві). 1930 р. фільм «Земля» приніс О. Довженкові світову славу. Згодом, у 1958 р., на підсумковому фестивалі Всесвітньої виставки у Брюсселі ця стрічка посіла почесне місце у дванадцятці найкращих фільмів «усіх часів і народів».

1930 р. О. Довженко одружився з актрисою Юлією Солнцевою і вирушив у турне Європою (Берлін, Париж, Лондон) зі стрічками «Звенигора», «Арсенал», «Земля», впродовж якого зустрічався з журналістами, кіномитцями, кінокритиками, познайомився з Г. Веллсом, А. Барбюсом, Р. Ролла-

ном. А в Москві триумф його фільмів був короткочасним. «Звенигору» за-таврували як націоналістичну картину. Віднині починається шлях роздвоєння особистості митця. Щоб продовжувати творити, О. Довженко мусив поступитися власними принципами.

1932 р. митець створив перший звуковий фільм «Іван», який знову не здобув прихильності радянських критиків. 1933 р., не маючи сил спостерігати все те, що відбувалося в Україні, він переїхав до Москви. Але й там не знайшов душевного спокою; лише невпевненість. Звідти режисер фактично втік на Далекий Схід, де збирав матеріал для нового кінофільму – «Аероград» (1935). Нагородивши О. Довженка орденом Леніна за цю стрічку, влада визнала його як офіційного радянського митця. А отже, він змушений був цю довіру виправдовувати.

1939 р. вийшов на екрани фільм «Щорс». Створювався він на замовлення («показати українського Чапаєва»), а тому кінофільмом залишилися задоволені всі, крім самого митця. О. Довженка почали залучати до важливих комісій та вводити до складу різних делегацій; відправили на Західну Україну знімати кінохроніку «Звільнення» (про «визволення» західноукраїнських земель радянськими військами).

1941 р. Київську кіностудію, якою він керував, евакуювали до Уфи, потім до Ашхабада. Сам він добровольцем пішов на фронт як кореспондент газети «Червона Армія». У політичному управлінні Південно-Західного фронту йому присвоїли звання полковника. Брав участь у визволенні Харкова та Києва. Кореспондентський досвід розкрив ще одну грань таланту Олександра Довженка – у ньому розвивається письменник. Вийшла низка публіцистичних статей митця, у фронтових газетах друкуються оповідання. О. Довженко почав вести «Щоденник», написав кіноповість «Зачарована Десна».

У 1943–1944 рр. митець знімає документальні фільми «Битва за нашу радянську Україну», який дублювався двадцятьма шістьма мовами світу, та «Перемога на Правобережній Україні». У 1943 р. завершує кіноповість «Україна в огні», яку Сталін заборонив друкувати і ставити за нею фільм. Опальний автор утратив право повертатися в Україну. Згодом він створив «Повість полум'яних літ» – своєрідний другий варіант «України в огні», де зняв усі «гострі кути». У 1961 р. Ю. Солнцева екранізувала її.

Після війни О. Довженко жив у Москві, працював членом редколегії сценарної студії, членом художньої ради на Мосфільмі, викладав у ВДІКу, читав лекції на режисерських курсах. 1948 р. написав п'єсу «Життя в цвіту», за якою невдовзі зняв красивий, ідеологічно правильний фільм «Мічурін». За цю стрічку одержав Державну премію, яка означала офіційну реабілітацію після «України в огні».

У 1949 р., працюючи над кіноповістю «Поема про море», О. Довженко відвідав Україну. Це була довгоочікувана подорож. Митець мріяв поставити «Тараса Бульбу» за Гоголем, написати роман «Золоті ворота», повість

«Загибель богів», однак не встиг. 25 листопада 1956 р. Олександр Довженко помер і був похований на Новодевичому кладовищі у Москві.

Тоталітарна система всіляко прагнула зламати митця, поставити його на коліна. В умовах суцільної несвободи мистецтва бути справжнім письменником, який, усупереч офіційній ідеології, захищає рідний знедолений народ, – означало вмерти. А як не вмерти, то йти на компроміси, щоб і під більшовицькою обгорткою сказати людям бодай округлини правди. Довженко вибрав другий шлях.

«Зачарована Десна». Кіноповість з'явилась як сповідь змученого митця, як найнадійніша моральна опора для власного духу і для духу свого народу, який гине в полум'ї німецько-радянської війни, і як виправдання перед цим народом, перед Україною, перед людьми і перед самим собою.

Перші записи у «Щоденнику», які стосуються «Зачарованої Десни», датовані весною 1942 року. Зокрема 5 квітня 1942 р. Довженко занотував: *«А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у маленькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і доброго було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться! Скільки краси на Десні, на сінокосі і скрізь – усюди, куди тільки не гляне моє душевно око...»* [3, с. 410].

Письменник працював над «Зачарованою Десною» упродовж 14 років, щораз вертаючись до неї, наче з підсвідомого бажання напитися живлющої води. Так і тримався на світі з 1942 по 1956 рік. Він не писав її задля постановки чи задля оприлюднення, писав для себе. Тільки у березні 1956 року журнал «Дніпро» видрукував повість, а наступного року, вже по смерті автора, «Зачарована Десна» вийшла окремим виданням.

Це автобіографічний твір, надзвичайно ліричний, суб'єктивний. Письменник вільно пішов за спогадами про своє раннє дитинство. Але дав волю і тогочасним своїм роздумам. Внутрішнє авторське «я» знайшло тут найповніше виявлення, а романтичне світовідчужання одержало найчистіше, без примусової рафінації, втілення.

Якщо уважно спостерігати за ліричним героєм кіноповісті, то можна помітити, що він наче роздвоюється. У творі наявні два плани розповіді, два обличчя авторського «я»:

I – пізнання малим Сашком світу, вічно мінливої природи, пробудження в дитині художника, перші враження від тогочасної соціальної дійсності, від злиденного життя придеснянських хліборобів;

II – авторські відступи-роздуми зрілого митця, Олександра Довженка, над високою місією людини праці, над покликанням художника, над завданням мистецтва, над долею народу.

Отже, малий Сашко, як носій спогадів, і зрілий митець-майстер, який ті спогади перепускає кризь призму свого гірко життєвого досвіду, кризь особисті страждання.

В українській літературі Довженко започаткував новий жанр – кіноповість (повість, написана з урахуванням специфіки кіно). До цього жанру належить і «Зачарована Десна». Специфіка жанру впливала на особливості індивідуального стилю митця. Він писав свої твори, щоразу думаючи про те, як вони виглядали б на екрані. Засоби кіномистецтва, його прийоми (детальна розробка діалогу, увага до кольору, монтаж окремих епізодів чи картин, часом не пов'язаних між собою, переміщення часових і просторових площин) були складовою його поетики, тобто індивідуального стилю митця.

Найпомітніші риси індивідуального стилю Довженка: умовність ситуацій, контрастні сюжетні зіставлення, увага до окремих найприкметніших деталей, яскравих образів. Усе це слугує поетичному вираженню важливого, вирішального у долях героїв, їхніх характерах та поведінці. Першорядну роль виконує підтекст.

«Зачарована Десна» – кіноповість лірична, у ній посилене ліричне начало за рахунок епічного. Твір не має чіткого сюжету з послідовним розвитком подій. Складається «Зачарована Десна» із схожих на новели окремих спогадів про життя селянської родини, про красу хліборобської праці, про народну мораль і мудрість.

Пристрасне бажання бути максимально корисним своєму народові – наскрізний ідейний лейтмотив кіноповісті. Роздуми письменника про народність свого кореня, про народність коріння митця взагалі – такий ідейний пафос твору.

Основна проблема твору сконденсована у прагненні показати, як у трудовому селянському середовищі формувалася особистість митця, які об'єктивні чинники впливали на становлення його уявлень про прекрасне і потворне, про правду і кривду, загалом впливали на формування його світогляду.

«Зачарована Десна» – це кіноповість про історичну долю української нації, її культуру, зокрема народну творчість, сімейні традиції, трудове оточення, красу рідної природи. Це розповідь про перші радощі й уболівання, перші кроки пізнання життя, дитячі захоплення й розчарування. Довженко поетично відображає духовне багатство трудівників, їхнє моральне здоров'я, тверезість мислення, тонкий гумор і безмежну терплячість. Пофілософському осмислює красу людини і красу природи.

Письменник створює у «Зачарованій Десні» цілу галерею типових народних характерів. Це люди, яких він бачив у дитинстві, з якими виріс, яких поважав, для яких працював, задля яких хотів зробити цей світ хоч трішки кращим. Це прості, неможливі, якщо не сказати вбогі, інколи навіть неписьменні (як і його батьки) люди. Але справжні особистості з великою душею, красиві зовнішньо і внутрішньо. Люди, що здатні прийти на допомогу, відкриті душею для добра.

Прадід Тарас – уособлення народної мудрості й душевної щедрості. Він першим почав розкривати перед допитливим хлопчиком дивовижні таємниці природи, її неповторну сутність. Для творчості Довженка взагалі характерний образ діда, який виступає втіленням, уособленням предковичної мудрості, що переходить від покоління до покоління.

Прабаба Марусина – зовсім інший характер, напрочуд колоритний образ: маленька, прудка, всевидюща. Творчістю її «палкої, темної, престарілої душі» були прокльони.

Батько Петро Семенович – працьовитий, завжди готовий допомогти людям, дотепний гострослов. Саме на цьому образі Довженко показує контраст між красою, талантом людей праці й тими умовами, в яких вони живуть. Образ батька змальовано у двох проєкціях: у дитячому світосприйманні Сашка і в оцінці зрілої людини.

Мати Одарка Єрмолаївна – її зовнішня і внутрішня краса, любов до землі.

Ще одним потужним джерелом формування світогляду письменника була природа. Через увесь твір проходить образ зачарованої Десни. У своїй «Автобіографії» Довженко писав: «Я завжди думаю і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем» [3, с. 432].

Органічна єдність людини і природи – ось що передусім характеризує палітру Довженка-художника. Природа у «Зачарованій Десні» живе, безперервно змінюється. Блискуче відтворена Довженком природа є емоційним акомпанементом, ліричною паралеллю до настроїв героя: «Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну» [1, Т. 5, с. 49].

Серед розкішної природи на берегах зачарованої Десни, з-поміж мудрих хліборобів із натрудженими руками і гіркою долею й формується світогляд майбутнього митця. Основні риси малого Сашка – безпосередність, довірливість, допитливість, спостережливість. Він жадібно вбирає перші життєві враження – зазвичай надзвичайно суперечливі: по-дитячому наївне розуміння картини Божого суду, «перший гріх» за вирвану моркву, страх перед слизькою, прудкою гадюкою в гушавині смородини та інші.

Сашко живе в чарівному, гармонійно-прекрасному, сповненому несподіванок (історія з левом), манливих таємниць світу. Він для нього довкола хати, в городі, наповненому усякою живністю, в саду із яблуками, грушами, сливами, на лузі над Десною в пору косовиці, на печі із усяким насінням, у якому так затишно спати, в човні під час повені, на копиці пахучого сіна, на воді під самими зорями. Ще чарівніше продовження того світу – солодкий сон у човні в клуні, який поніс Сашка далеко-далеко.

Серцю хлопчика наймиліші люди праці, мудрість трудівників, їхня духовна велич, краса природи – все те, що становить основу естетики Довженка.

«Була тоді ще дівкою Десна, а я здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима...» [3, с. 469]. Світ малого Сашка романтичний. Герой твору по-дитячому широко розплющеними очима дивиться довкола себе. Вбирає кожну рисочку природи, кожен порух, кожен звук. І світ видається йому прекрасним. Перша іпостась авторського «я» – це образ на рівні відчуття, сприйняття, інтуїції. Сашко інтуїтивно відчуває світ. Він лише відчуває, що його красивий зовнішньо і внутрішньо батько одягнений якимось не так – неясково, небагато. Але він ще не може пояснити, чому так сталося. Це усвідомлення прийде згодом, з роками, з досвідом. Сумне усвідомлення того, що батько бідний, незаможний.

Та попри все Довженко залишився романтиком. Людям із романтичним світоглядом тяжко жити у реальному світі, тому що останній ніколи не відповідає їхнім фантазіям і мріям. Так жити дуже тяжко. Особливо, якщо ти митець. І все ж, незважаючи на весь пережитий біль, страх, скорботу, Довженко залишився в душі самим собою – ніжним дитям природи, закоханим у свою красуню Десну, зачаровану, заворожену й увічнену в його світлому імені.

«Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих у давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах» [1, т. 2, с. 73].

«Україна в огні». Кіноповість «Україна в огні» відіграла фатальну роль у долі автора. Твір про невимовні страждання українців від нацистів у роки німецько-радянської війни та сумні «здобутки» більшовицького панування Довженко задумав мало не в перші дні війни (про це є відомості у «Щоденнику» від 15 березня 1942 року). Вже влітку 1942 р. завершено перший варіант кіноповісті, а 1943 р. – закінчено остаточно. Автор за нею зняв фільм, сподіваючись визнання та вдячності. Але сталося інакше: і кінострічку, і повість було розкритиковано, засуджено й заборонено. Фільм узагалі не вийшов на екрани, а письменника 31 січня 1944 року на спеціальному засіданні Політбюро ВКП(б) затаврували як «куркульського підспівувача», «ворожого політиці партії та інтересам українського і всього радянського народу». Його вивели зі складу комітету і редколегії, вдруге увільнено з посади художнього керівника Київської кіностудії (уперше – 1941 р.). І заборонили проживати в Україні.

У кіноповісті письменник звернувся до найтрагічніших подій з історії німецько-радянської війни 1941–1945 рр. – її початку та відступу радянських військ на схід.

Композиція твору традиційна: експозиція – опис літнього вечора, знайомство читача з родом Запорозжів; зав'язка – трагічна панорама евакуації,

відступ радянських військ, що залишають українські території напризволяще; розвиток дії – насильне вивезення полонянок, їхнє поневіряння і втеча; життєві шляхи Христі, Олесі, Лавріна Запорожця, Ернста фон Крауза та інших героїв; окупація України німецькими військами; кульмінація – смертельний двобій між Лавріном Запорожцем і Ернстом фон Краузе; мітинг у визволеній Тополівці й виступ на ньому Василя Кравчини; розв'язка – зустріч радянських військ; звільнення; зустріч Василя Кравчини з Олесею.

Головним, наскрізним у кіноповісті є велетенський епічний образ України, сплюндрованої нацистами і більшовиками. Він живий, яскравий, Україна живе і дихає на сторінках кіноповісті. Це багата, мальовнича, плодюча, священна, але нещасна стражденна земля.

«Україну знає той, хто був на її пожарах», – писав Довженко. Він бачив Україну в огні.

Описів пожеж, вогню в кіноповісті багато. Лаврін Запорожець, батько п'яти синів, звертаючись до народних месників, власне, не запитує, а з пекучим боєм говорить про найжахливіше: *«Хіба те, що сталося зі мною, з селом, не тягче смерті у стократ?..»*. Перед їхнім *«духовним зором виникла вся Україна в огні, у множестві страждань і тяжких протирічливих трагедійних стиків. Велика нещаслива земля!»* [1, т. 4, с. 112].

І все ж Україна – це передусім українці, люди, що населяють велику нещасливу землю: працьовиті, мужні, сентиментальні. *«Їх життєздатність і зневага до смерті безмежні»; «так не підкоряться і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки»; «їх не можна підкорити, їх треба знищити. «Не передувивши бджіл, не їсти меду», – як казав їхній король Данило в XIII столітті»* (це слова ворога, німця Ернста Крауза).

«Велика Удовиця» Україна постає насамперед у величних і прекрасних образах жінок, що уособлюють і конкретизують загальний образ України. Це і берегиня роду – Тетяна Запорожчиха, її дочка Олеся, подруга Олесі – Христия Хутірна, Мотря Левчиха та інші, причому всі образи жінок у творі без винятку трагічні й змальовані автором з великою симпатією. З-поміж центральних образів кіноповісті – Олеся Запорожець, яка є втіленням ідеалу української дівчини: красива й чепурна, невсипуща й скромна, цнотлива й співуча.

Є в кіноповісті напрочуд смілива сцена, не властива тогочасній українській літературній традиції, коли Олеся, не бажаючи бути погвалтованою кимось з окупантів, свідомо пропонує себе першому з радянських воїнів. Ним був Василь Кравчина. *«Я не забуду тебе, Олесю... – клянеться він дівчині. – Коли ж так станеться, що уб'ють мене чи вибухну я десь на фугасах і розлечуся шматтям по полю... я все одно вернуся до тебе. Я пам'ятником стану з бронзи... отам ось за вікном... Ти, Олесю, відкрила мені світ»* [1, т. 4, с. 97].

Літературознавець Б. Степанишин так висловився з приводу цього епізоду: «Треба бути великим майстром художнього слова та ще й неабияким психологом, щоб не збитись у цій сцені на голу еротичу чи фальшиву сентиментальність» [4, с. 67].

Найтрагічнішим з-поміж жіночих образів твору є Христя Хутірна, адже її привселюдно в партизанському загоні суджено за щирість і правду – за добре слово про свого чоловіка, італійського офіцера. Лише за те, що вона опинилася на окупованих землях, її, порядну жінку, обізвано найбруднішими словами – «повія», «устілка», «офіцерська курва» і ... «націоналістка». На запитання «Де твоя національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь?» Христя з гідністю відповідає суддям: «Рід наш чесний... Яка я повія?.. Націоналістка я? Яка там?..

Я не признала вас за свого суддю: я пам'ятаю вас. Ви прошигнули через наше село. Я наливала вам воду в радіатор, а ви лаялись так голосно й гидко. Я плакала тоді і, плачучи, запитала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви мені сказали? Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія й стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуєте смертю. А я хочу вмерти, хочу! Чим ви можете покарати мене?» [2, с. 53].

Так погвалтована з підсудної стала обвинувачем свого судді й силою народної правди засудила його до вічної ганьби як людину несправедливу й глибоко аморальну, як прокурора окупаційного режиму.

«Україна в огні» – це крик зболеної душі письменника, це перше гостре, вразливе сприйняття й перші спроби осмислення народного характеру в час жорстокої навали. Ясна річ, вона не «вписалася» в тодішню атмосферу диктату, підозр і культу вождя. «Сьогодні ж узнав ... тяжку новину, – занотував О. Довженко в щоденнику від 26 листопада 1943 р., – моя повість «Україна в огні» не вподобалася Сталіну і він її заборонив для друку і для постановки... Тяжко на душі і тоскно... Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» – це правда...

Нікому, отже, вона не потрібна, і ніщо, видно, не потрібно, крім панегирика» [3, с. 380].

Можна припустити, що «Україна в огні» й була вирішальною для оборони Довженка перебувати в Києві. Утім письменник не схилився перед ударами долі – робив відчайдушні спроби повернутись до кінорежисури. Зокрема, завершив роботу над «Повістю полум'яних літ». Прагнув екранізувати «Поєму про море», мріяв про екранізацію кінокомедії «Цар», про постановку давно вистражданого фільму «Тарас Бульба»...

Проте підступна смерть раптово обірвала життя великого українця – людини й митця, розлученого з рідним краєм. Довженко знайшов вічний спочинок у Москві, хоч заповідав своїм нащадкам поховати на українській землі, «десь над Дніпром на горі...».

Оповідання. У роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. О. Довженко звернувся до нового для нього жанру – психологічного оповідання. Він писав про те, чим жили тоді усі радянські люди: про безсмертний подвиг народу, його героїчну боротьбу з нацистськими загарбниками, про незламну стійкість простих людей і глибоку віру в перемогу. Цим темам присвячені оповідання «Ніч перед боєм», «На колючому дроті», «Перемога», «Мати», «Стій, смерть, зупинись!», «Хата», «Воля до життя» та ін.

Одним із найкращих оповідань О. Довженка, де яскраво виявилась його своєрідна художня манера, є «Ніч перед боєм» (1942). У творі капітан Колодуб розповідає своїм бійцям, як його в тяжкі дні відступу на Десні старі діди вчили патріотизму й ненависті до ворога. Півтора десятка бійців і офіцерів попросили рибалок Платона і Савку перевезти їх через річку. І ось вони під гуркіт гармат у спалахах заграв плывуть чудовою тихою Десною. Боляче старим рибалкам дивитись, як тікають від ворога наші воїни. Однак вони не лаються, а лише з гіркою іронією говорить про те, що молоді, здорові бійці *«звертають неначе не туди»*.

Дід Платон навчає вояків *«кріпкої ненависті»* до нацистів. У відповідь на зауваження одного з них, що і їхні душі роздирає біль і жаль, він гнівно говорить, що в грізну годину потрібна не сльозлива скорбота, а гордий гнів. Скорбота і жаль – *«напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті... Перемагають горді, а не жалісливі!»*.

Старі рибалки Платон і Савка загинули героїською смертю. Коли нацисти примусили їх перевезти, діди посеред Десни попрощалися, перекинули човен і разом із озброєними завойовниками пішли на дно.

З великою силою відтворено незламний дух українського воїна в оповіданні «На колючому дроті» (1942). В образі партизанського командира Петра Чабана, який потрапив у нацистський полон, переплелися риси звичайної людини і богатиря з казки чи легенди, наділеного фантастичною силою і невразливістю. За допомогою прийому гіперболізації автор передає народне уявлення про героїв. Німецький офіцер стріляє Чабанові в обличчя, однак той не гине. Автор захоплений і ніби здивований надзвичайною силою свого героя в бою з ворогами.

Сюжет оповідання «Мати» (1943) подібний до сюжету поеми А. Малишка «Прометей». Українська жінка Марія Стоян переховувала двох поранилих радянських льотчиків, доглядала за ними, мов за рідними дітьми. Одного разу до хати увірвалися нацисти, заарештували поранилих, а жінку, що стала для них матір'ю, повісили. Образ Марії Стоян – це узагальнений образ української жінки періоду воєнного лихоліття – героїні й страдниці.

Оповідання «Хата» (1943) – один із Довженкових шедеврів. Син селянина з берегів зачарованої Десни, митець зберіг світосприйняття своїх пра-

щурів, і тому в образі селянської хати сходяться всі промені, що освітлюють і матеріальне, і духовне життя українського народу.

Оповідання О. Довженка набули в роки війни величезної популярності. Вони друкувалися в центральних і фронткових газетах, а також виходили окремими брошурами.

«Щоденник». Усю війну О. Довженко носив із собою смертельну міну уповільненої дії – гостро викривальний сталінську систему «Щоденник». «Не дай Боже, щоб хто-небудь доніс про це, – зауважував М. Вінграновський. – Ми вже тоді не мали б Довженка». Беріївські опричники перетворили б митця на порох.

Щоденникові записи О. Довженка, що вийшли друком лише на початку 90-х рр. ХХ ст., – то відверта розмова митця «з самим собою» і про державний лад антинародного тоталітарного СРСР («*Держава будує свій добробут на бідності й обдертості своїх громадян*»; «*Ми – раби... живемо, як скоти*» та ін.), і про злочинну компартію та її вождя Сталіна («*На найвищому поверсі нашої будівлі світу завелась аморальна неприпустима гідота*»), і про гнилу систему керівництва Червоною Армією («*Скільки людей загинуло і ще загине через дурнів, яким доручено кидати людей до бою!.. Подумати тільки: жодної пристойної операції за рік війни*»), і про закріпачених колгоспників («*Колгоспи відняли не тільки худобу, коня, інвентар, але і неділю, і Різдво, і всяку красу*») та денаціоналізованих учителів («*Нема у нас народного учителя. Ми зробили з нього безправного попихача будь-якого голови колгоспу*»), і про трагедію народу, що не знає своєї історії, і про завдані тоталітарною владою страшні несправедливі кривди і т. д.

Кожен із щоденникових записів Довженка настільки промовистий і мудро узагальнений, що не потребує жодних коментарів.

Кінофільми, оповідання й кіноповісті Олександра Довженка, творця «мистецтва так сильно національного, що аж вселюдського» (Кароль Теплиць), і нині, коли Україна знову в огні, є для спраглого читача надійною духовною опорою в боротьбі з російськими загарбниками за суверенну Українську державу.

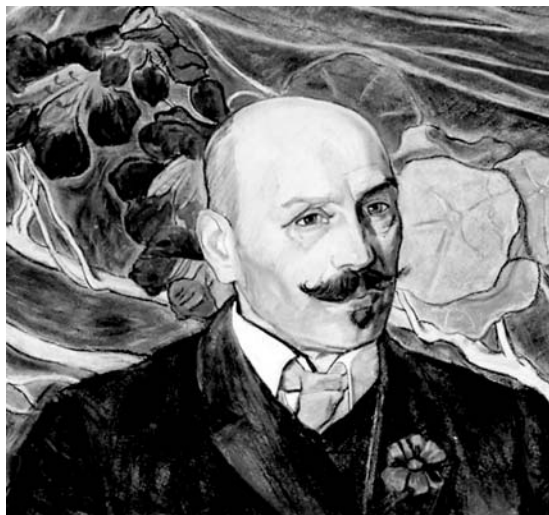
Література:

1. Довженко О. Твори : В 5-ти т. Київ : Дніпро, 1983–1985.
2. Довженко О. Україна в огні. Київ : Рад. письменник, 1990. 256 с.
3. Довженко О. Господи, пошли мені сили : Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / упоряд., вступ. ст. та примітки Р. М. Корогодського. Харків : Фоліо, 1994. 592 с.
4. Степанишин Б. Дивосвіт Олександра Довженка. Київ : Т-во «Знання», 1994. 112 с.

Наталія КОЦЮБИНСЬКА,
заступниця директора з наукової роботи Чернігівського
літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського

КРИМСЬКІ ІСТОРІЇ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ТА ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

17 вересня 2024 року виповнюється 160 років від дня народження Михайла Коцюбинського – визначного українського письменника, неперевершеного новеліста, який тривалий час жив і творив у Чернігові. Його твори відомі далеко за межами України, ще за життя письменника перекладалися і друкувалися у багатьох країнах.



Епістолярна спадщина Коцюбинського налічує більшу кількість сторінок, аніж його твори. З цього можна зробити висновок, що щоденно на написання листів він витрачав більше часу, аніж на творчість. Однак, епістолярій письменника є надзвичайно цінним джерелом для дослідників, для тих, хто цікавиться його спадщиною, для розуміння всіх глибинних процесів творчої лабораторії письменника. Коцюбинський і в листах ніколи не забував, що

він письменник і майстерно описував побачене. Також щиро ділився своїми емоціями і враженнями з адресатами. А спостерігати і бачити красу Коцюбинський умів! А ще дуже любив подорожувати! За своє життя побував у багатьох країнах і містах, бачив величні гори і стрімкі потоки, бурхливі моря і кам'яні скелі, блукав вулицями незнайомих міст і вибирався до кратера вулкана. Але особливе місце у його серці посідав Крим. Він там бував по робо-

ті і в подорожах, сам-один і з родиною. Навесні 1895 року, перевівшись до Кримського філоксерного комітету, М. Коцюбинський уперше опиняється на цьому півострові. «Крим зробив на мене таке сильне враження (краса природи не тільки вразила мене, а й пригнітила), що я ходив тут, як уві сні – і тільки тепер, через 3 тижні, оговтавшись трохи та звикнувши, зміг взятись за перо, щоб написати Вам кілька слів», – писав він своєму приятелеві М. Комарову.

Під таким сильним емоційним враженням був Коцюбинський постійно, адже для його спостережливої натури мусульманський Крим був неабияким джерелом натхнення. Крім чарівних пейзажів, захоплювали татари зі своїми екзотичними, як для європейця, традиціями, поселеннями, культурою. «Цікавить мене життя татар тутешніх, котре, може, колись і опишу». А до того часу, як почав описувати, збирав матеріали до своєї записної книжки, щоб нічого не забути і нічого не втратити.

У вересні 1895 року в гості до М. Коцюбинського приїхала його кохана Віра Дейша зі своєю подругою Лізою Новосоловою. Михайло Михайлович з радістю відкривав гостям краси Криму, водив по цікавих місцях. Саме під час однієї з прогулянок в урочище Святої Трійці 24 вересня М. Коцюбинський освідчився. Через рік потому в листі вже до дружини він пише: «Голубонько моя! Нині якраз рік од «Святої Трійці». Скільки згадок, скільки поезії навівають оті згадки! Цілую тебе палко, як тоді, на згадку щасливої днини».

Літо 1896 року взагалі видалось, напевно, найщасливішим у житті письменника: це були медових пів року з молодого дружиною, адже по весіллю молодята виїхали на філоксеру разом. Віра була поруч з чоловіком до середини вересня, доки дозволяв її стан (вона чекала дитину).

«Живеться нам в Алушті добре. Наймаємо окрему дачку, купаємося в морі. Людей тільки обмаль, так і рвешся у свій край», – читаємо в одному з листів Коцюбинського.

По від'їзді дружини маленький родинний рай перетворився на самотнє пекло, єдиною розрадою якого були листи. Письменник заводить особистий календар, в якому прописує дні без коханої.

Філоксерний комітет з Алушти переїздить в інші місця, і Михайло Михайлович в листах до дружини описує все нове, що йому вдається побачити. Листи з Криму осені 1896 року – це можливість відчутти той справжній татарський Крим, ту глибинку, не засмічену жодними сторонніми впливами, доторкнутись до його колориту, його екзотичності. З Алушти переїздить до Куру-Узень, де винаймає житло у власника кав'ярні Факідова.

На роботу згодом добирались у сусідні села Улу-Узень і Кучук-Узень, які розташовані вздовж річки Улу-Узень (в перекладі – Велика Ріка).

М. Коцюбинський використовує вільний час в повну силу. Він оглядає найцікавіші, наймальовничіші місця, а в листі до дружини ділиться враженнями від побаченого: «Могутні дерева з рябими стовбурами полізли з одного боку на стрімку гору, з другого – в крутий яр. Гора – суцільний камінь, су-

цільна скеля, лиш де-не-де вкрита землею. Дерево не пускає коріння вглиб, бо камінь, а розкидає коріння навкруги, обхоплює ним, мов гадюками, камінь і, так причеплене, лізе догори, до сонця. Світло в лісі – чудове, якесь зелене, мов все осяяно зеленим бенгальським вогнем. Повітря розкішне. Тихо незвичайно. Тільки й чути, як тріскаються й падають на землю букові горішки».

Михайло Михайлович пише листи з продовженнями, з красивими описами, немов казки Шехерезади. «Я... опинився в горах. Величний гірський пейзаж. Грізний Хашни-бурун підковою обгорнув глибоку долину, сивим гребенем підпер край неба. Там, де підкова розходиться, долину замкнув Чатир-даг. На дні тої відгородженої від світа цілого макітри лягла круглобока гора, мов ведмідь в берлозі. З обох боків її глибокі-глибокі долини, немов здоровенні шпари. Все це вкрито такою могутньою хвилею зелені, таким різнозеленим лісом, від чорної сосни до ясного бука, все це так осяяно сонцем або вкрито тінню, так виповнено блакитною імлою, що голова морочиться од захоплення і серце перестає битись в грудях. А в додаток до всього з високої гори спадає водоспадом річка Алма і піниться, і скаженіє, і наповняє долину та ліс диким риком».

Справжнє татарське царство без жодного впливу московщини потім знайшло своє відображення на сторінках чудових кримських новел, з яких власне і починається Коцюбинський-модерніст, Коцюбинський-імпресіоніст. Його прекрасні кольористичні новели повні сонця, зелені, шуму моря, виру незвичного життя: нарис «В путах шайтана» (1899), акварель «На камені» (1902), оповідання «Під мінаретами» (1904). Написані вони вже в Чернігові, через тривалий час після свіжих вражень, але, певно, Коцюбинський тримав їх у голові довго, вони були незабутні. І саме від цих новел подальша творчість письменника найчастіше пов'язана з його мандрями: напевно, він відчув неабияку втіху від того, що може поділитися своїми враженнями з читачами, показати читачеві незвичний світ через свої емоції і почуття. Для письменника це надто важливо – занурити читача у світ своїх героїв. А Коцюбинський у процесі творчості і сам жив життям своїх героїв: «Я весь серед своїх героїв — живу їх життям, поділяю їх горе і радість, говорю їх мовою...».

Листи М. Коцюбинського часто перегукуються з творами. Можна навіть сказати, що листи – це своєрідні ескізи до майбутніх творів. Для порівняння візьмемо уривки:

«Ходили нині до Кучук-Узеню. Село незвичайно оригінальне. В перспективі гарні гори (наче ялтинські), а в долині жовтий голий горб, з одного боку котрого немов приліплено здорового стільника – і то літерально, так хати без дахів скупчені, приліплені одна до другої, одна над другою. Я нарахував 11 поверхів! Ні билиночки. Голо. Здається, що перевернено вуль, і ти бачиш стільник з порожніми дірочками. А над тим стільником здіймається до гори тонкий мінарет, з ясно-блискучим золотим місяцем. Ефектно незвичайно». (З листа до Віри Коцюбинської).

«Емене глянула догори на село. Притулене до горба, воно виглядало, як величезний щільник, поставлений сторч. Ряди небілених хат з плоскими земляними покрівлями стояли один над другим так, що покрівля одного дому служила підвір'ям для другого. Серед лісу колонок, якими були підперті піддашшя, чорніли двері і вікна, немов входи до печер, а разом все те нагадувало нори річних ластівок на крутому березі ріки. По пласких покрівлях сиділа купками жінота та, мов різнобарвні квітки, закрашала святними строями сіре тло голого села». («В путах шайтана»)

Опис кав'ярні в Куру-Узені у листі:

«Забув я тобі описати деякі подробиці в нашій оселі. З вулиці веде на наше підвір'я (дах кав'ярні) кам'яна ступанка, якраз така, яку можна побачити на малюнках Венеції, Рима або Неаполя. Ступанка кінчається (на дахові) будинком, який незручно назвати. Другий такий будиночок стоїть на сусідньому дахові. Окрім того, на підвір'ї маємо два муровані коміни, дим з котрих, коли схоче, вільно може входити просто до наших дверей. Але, так мовити, чудо у нас – це дерево (справжнє, живе дерево) росте на дахові і навіть дає тінь!».

«По голому сірому виступу скелі ліпились татарські халупки, зложені з дикого каміння, з пласкими земляними покрівлями, одна на одній, як хатки з карт. Без тинів, без воріт, без вулиць. Криві стежки вились по кам'янистій спадині, щезали на покрівлях і з'являлись десь нижче просто од мурованих сходів. Чорно і голо. Тільки на одній покрівлі росла якимсь чудом тонка шовковиця, а знизу здавалось, що вона розстеляла темну корону на блакиті неба». («На камені»).

Відчувши, що для подальших творів бракує матеріалу, влітку 1904 року Коцюбинський з дружиною знову мандрує до Криму. Цього разу відвідали Воронцовський палац в Алушці, про що свідчить світлина, та Бахчисарай, колорити якого передані у новелі «Під мінаретами». Ця новела вся наповнена ароматами, звуками, кольорами і відчуттями татарського Криму.

Ще одна цікава новела з'явилась під безпосереднім враженням від Криму «У грішний світ». Вона тематично не пов'язана з попередніми, але нав'яли її відвідини Кузьмо-Дем'янівського монастиря, в якому письменник був двічі. Про першу подорож восени 1896 року оповідав дружині аж у 4 листах.

А згодом у листі до М. Мочульського натрапляємо на згадку і про другу поїздку: «Щодо мого наміру вступити в монастир, то справа стояла так. Я дуже цікавився життям ченців (як белетрист, звичайно, а не як людина богомільна) і, виїздячи позаторік з жінкою до Криму, мав намір залишитися на довший час в гірському монастирі Кузьми-Дем'яна, що коло Алушти. Правда, я мав намір вступити в монастир на деякий час, потрібний для обсервацій, в ролі послушника, надягти на себе підрясник, ходити до церкви, їсти і спати разом з братією. Але мені не повелось, бо саме в той рік мужеський Кузьми-Дем'яна монастир обернено в жіночий, про що я довідався, як приїхав на місце. Пропав мій намір, пропав темат для повісті, і з розпуки я написав лише

«У грішний світ», маленьку новелку на підставі матеріалу, зібраного за короткий час нашого пробування в монастирі з жінкою. Звідти я поїхав на студії до Бахчисарая («Під мінаретами»).

А ще Коцюбинському дуже подобалося море в Криму. Мандруючи в Італії, він весь час порівнював морські пейзажі: «Тільки на Рів'єрі я побачив гарне море, навіть краще за кримське, а в Ніцці, де такий берег, як в Алушті, сидів над морем і слухав прибій» (3 листа до Віри Коцюбинської).

Спільна родинна подорож разом з дітьми відбулася у червні 1911 року. Про неї дуже гарно розповідає Ірина Коцюбинська у своїх спогадах. Відвідали Севастополь, урочище Інкерман, Ялту, Алупку. А зупинилися в Симеїзі у татарина Мустафи, де мали можливість вживу доторкнутися до татарської культури. «З балкона нашої кімнати відкривався чудовий краєвид на старий парк, що спускався до моря, на сніжну корону гори Ай-Петрі. Вранці ми прокидалися від голосного крику муєдзина, що з мінарета закликав усіх правовірних до молитви».

А вже з Криму Коцюбинський помандрував у Карпати, про що писав до Є. Чикаленка 22 липня (4 серпня) 1911 р.: «Спочивши в Криму та поправивши трохи здоров'я, задумав я зібрати трохи матеріалу з життя гуцулів, щоб було що писати, як поверну додому. Отже, мало не весь час їздив я верхи по горах, був на полонинах, в диких місцях, куди можна дістатись тільки пішки або гірським конем, таким звиклим до гір, таким легким і зручним, як балерина».

Отож, надихнувшись Кримом, напившись кримського сонця, письменник мандрує в Карпати, аби зірвати запашну квітку з полонини і занурити читача у глибинний світ далеких, але незабутих предків.



КОБЗАРЮВАННЯ, МАМАЮВАННЯ ТА ЮРОДСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНІЙ ТРАДИЦІЇ

Процес духовної трансформації людини, сиріч – виховання духовно й фізично здорової родової особистості, має два основні напрямки: створення відповідного соціокультурного середовища та організація системи впливів на особу. Водночас ці два основні напрямки за давнини вміщували в собі кілька соціально станових верств. Кожна з яких потребувала свого особливого соціокультурного середовища та своєї інституційованої системи впливів на особу. Це дозволяло формувати багатоступеневий та самобутній характер родової (національної) еліти. За княжої доби до основних соціальних верств належали: князі, бояри, дружинники (воїнство), купці, ремісники, волхви (священнослужителі), митці, будівничі, землероби (селяни).

В українській народній традиції перша складова процесу виховання в кожній із зазначених верств здійснювалася засобами цілісної системи звичаїв та обрядів. Основним підґрунтям для такої системи були родові особливості представника верстви, які мають також певні регіональні відмінності. На жаль, ця система нині зруйнована не лише в середовищі панівних верств, а й в середовищі простолюду. Щодо організації системи впливів, то тут давня традиція послуговується кількома громадськими інституціями. Їх у свою чергу можна умовно поділити на такі, що опікуються організацією соціокультурних впливів (сільські, селищні, вуличні, ремісничі, козацькі, купецькі, дівочі та парубочі громади) та такі, що опікуються організацією культових (світоглядних) та чуттєвих впливів на особу. В Україні це – релігійні (волхви, попи, знахарі, характерники, юроди, священники, віщуни) та різноманітні музично-співочі громади (кобзарі, лірники, скоморохи тощо). Кожна з них виконувала свою відособлену функцію. Згідно зі своєю діяльністю, вони поділялися на зрячих та незрячих. Щоправда існує думка, що первісною була незряча традиція¹. Релігійні та музично-співочі громади, а також окремі служителі культів (волхви, попи, знахарі, священники, віщуни, характерники) та музики-співці вважалися посередниками поміж



людьми і Богом. І водночас – здобувачами та носіями потаємних знань. А тому до цієї справи залучалися представники громади, що від природи були наділені особливими надприродними здібностями, фізичними та психічними аномаліями. Це зокрема – загострена чутливість, тонка інтуїція, здатність до телепатії, кінезу, пророкування тощо. Серед них особливе місце посідали незрячі. Для таких людей незрячість вважалася не вадою, а навпаки Божим даром та вивіреном випробуванням². До них була більша довіра, оскільки вони були відділені від гріховного (видимого, предметного, спокусливого) світу. Незрячий співець, умовно перебуваючи у непростореному (невидимому) світі, вважався ближчим до Бога. У нього були гостріші відчуття й тонкіший музичний слух. Недарма ж і зрячі співці нерідко, співаючи, заплющують очі для загострення відчуття та заглиблення в дух твору. Окрім того, співці та інші духівники проходили певний вишкіл та мусили жити за особливими, притаманними лише їм, нормами і правилами. Відступ від цих правил суворо заборонявся і для окремих категорій навіть карався смертю. Ті, що сповідували вищий рівень духовного аскетизму, жили відлюдно у печерах, лісах чи просто серед степу. Українське кобзарство як унікальне суспільне явище займало середню ієрархічну течію духівників, що виконувала місію посередництва, просвітництва та сугестійного впливу на особу. Згідно з давнім світоглядним розумінням, кобзар бачиться як посередник між світом людей і Богом. Він – клопотальник (ходак, ходатай, ходина) у тій чи іншій справі. Люди, за звичаєм, подаючи кобзареві, просять, аби він помолився Богові за сприяння близьким і рідним у здоров'ї, якихось справах, дорозі, на війні, спокою покійним тощо. Кобзар Андрій Шут, що походив з Олександрівки Сосницького повіту на Чернігівщині, кобзареву місію обгрунтовував трохи простіше. «Кобзар-сліпець, – говорив він, – існує на те, щоб нагадувати людям про Бога та добрі діла»³. Звісно, що таке покликання потребує людини з чистим

сумлінням та високою внутрішньою моральністю. Незряча людина вже самою долею відгороджена від усіляких спокус видимого світу. Святославовим ходиною (ходаком-клопотальником) називає автор «Слова о полку Ігоревім» і віщого Бояна. – «Рік Боян і година Святославлів, піснетворця старого времені...»⁴ – говорить співець пам'ятки. Це вказує на ще одну місію кобзаря – просвітницьку. Він був живим носієм історії народу, його традицій і звичаїв. Переважна більшість дослідників зауважують високу шляхетність та елітарність українських кобзарів і лірників. Це обумовлює й кобзарський звичай, за яким кобзареві (братчикові) брати дар як милостиню, не відспівавши, не годиться.⁵ Характеризуючи кобзаря Гната Гончаренка, Леся Українка пише: «У ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи з одежі, пристойної чумарки, яку носять пригородні селяне в Харківщині і смушової шапки і кінчаючи поведінням, повним гідности без запобігання, але й без ароганцій (яка часом помічається у знаменитості з «народа») – все в ньому повне благородної простоти, особливо кидаються в очі його руки з тонкими артистичними пальцями і велична поза високої, стрункої, зовсім не згорбленої постаті. Не тільки грошей, але й найменшої послуги він не вважає за можливе приймати дармо, так, наприклад, коли на пароплаві йому трапилося просити у матросів провести його, то він потім грав їм за те на бандурі й не приймав ніякої плати».⁶ Тому кобзарі, хоч і сповідували певний аскетизм та жили за дещо відмінними від загальних нормами й правилами, проте постійно перебували серед людей. Цим пояснюється й та обставина, що кобзарюванням справдіку займалися лише сліпі. Одні з них мали сліпоту від народження, інші – внаслідок якихось трагічних обставин, ще інші, котрі йшли в кобзарі через своє переконання, свідомо давалися на позбавлення зору, проявляючи духовний подвиг, аби наблизитися до Бога, віддати себе і втілити Його сутність у людині. Відомо також, що існувала практика навмисного осліплення кобзарями своїх дітей, що породжувало кобзарські династії. А сам факт осліплення спонукався родовою честю.⁷ Своїми співами, казаннями та грою на кобзі – думами й піснями, що на переконання Остапа Вересая перейшли до людей від самого Бога, традиційний кобзар, усвідомлюючи своє високе покликання, ніколи не прагнув викликати співчуття до своєї долі, тим більше, коли він добровільно позбавив себе зору. Навпаки – прагнув донести до людей світло істини, пробудити в кожному почуття любові, милосердя, ніжності та взаємної поваги, а коли треба – гніву до ворогів; навчити їх мудрості предківських заповітів; виклопотати своїм сердечним співом, впливаючи на першопричини буття, кращу долю для них. Водночас українські кобзарі були основними інформаторами всіх історичних подій. Ходячи від села до села, вони підіймали дух народу, не дозволяли в лихі часи впасти у відчай і стати рабами долі. Олена Пчілка, підкреслюючи значення кобзарського слова і пісні, на одному з полтавських концертів сказала, що коли б вона

вела боротьбу з українським рухом, то наказала б зібрати усі кобзи, скласти до купи і спалити.⁸ На жаль, мабуть, не в добрий час це було сказано, бо саме так, та ще й жорстокіше, зробили сталінські опричники у тридцяті роки, зібравши до Харкова усіх провідних українських кобзарів, нібито на з'їзд, і знищили їх.

Таким чином, традиційне українське кобзарство було товариством (братством) духовно одержимих співців-просвітників, що своєю сліпотою наближені до Бога. Як відомо, першим зрячим кобзарем був Гнат Хоткевич. І це вже було порушенням кобзарського звичаю. Недарма ж про нього було сказано: «Ловко грає, аби ще й очі вийняти, то був би знатний кобзар».⁹ З цього приводу Олександр Корнієвський (майстер з виготовлення кобз та лір) також розповідав сучасному кобзареві Василю Нечепі таку бувальщину. Колись він прийшов відвідати тяжко хворого кобзаря Терешка Пархоменка, а це було 1907 року, після тяжкого побиття кобзаря урядниками в Умані за виконання «бунтівних» пісень. Побачивши Корнієвського, побитий і знемагаючий Терешко ледь не з кулаками накинувся на свого товариша за те, що той нібито виготовив бандуру для зрячого і тим спонукав людину до порушення кобзарського звичаю. Відомо й те, що прийом до кобзарського братства навіть у найближчі часи відбувався лише після випробного терміну та з виконанням цілого ряду формальностей. А кобзарі, що жили на Січі, як і козаки, не мали права на одруження. Водночас кобзарі-січовики могли бути і зрячими. Проте, це було не порушенням традиції, а переходом співця до іншого статусу. Як правило, ці кобзарі володіли особливим даром характерництва. Вони жили відлюдно і не мали права мандрувати серед мирського люду подібно до кобзарів. В поетичній інтерпретації народу вони відомі більше як козаки-характерники або козаки-мамаї.

Українська народна картина «Козак-мамай» ось уже кілька століть повертає до себе увагу багатьох митців, мистецтвознавців, фольклористів, етнографів, письменників та всіх небайдужих до української культури. Нею захоплюються, колекціонують, дивуються, надихаються, детально аналізують, малюють нові варіанти. А проте й досі немає спільної наукової думки щодо цього феноменального мистецького вияву в українському народному малярстві. Причин до цього чимало. Можливо, не остання й та, що «акцент у вивченні цього самобутнього прояву мистецького генія українців ставився переважно на його зовнішній описовості, а не на внутрішній символіко-метафоричній суті».¹⁰ Тоді як «картина має два рівні сакралізації: експліцитний (проявлений, видимий, зовнішній) та імпліцитний (непроявлений, утаємничений, внутрішній)».¹¹ Але саме другий – непроявлений, як це характерно для усього фольклору і з яким в Україні пов'язується сутність кобзаря-співця чи козака-характерника або мамай, якраз і зумовлює наявність усіх композиційних елементів народної картини. Вони, як і кожний народно-мистецький твір, мають подвійне наванта-

ження: побутове і знакове. Без урахування цієї обставини, годі намагатися прояснити сутність образу козака-мамая. Очевидно, що ця сутність таїться і в його назві чи імені. У народі їх відомо кілька: Хома, Велегура, Мамай. Останнє найпоширеніше. І щодо нього загальноприйнятою на сьогодні є думка про нібито його тюрське походження. На перший погляд така думка не повинна б викликати сумніву. Справді, Мамай – тюрська особова назва, ім'я одного з татарських ханів, який був переможений у бою Дмитром Донським. Було це ім'я поширеним і серед татарського населення в Україні.¹² Однак, походження цього імені досі залишається невідомим.¹³ А ряд фонетично споріднених з ним слів, до нашого «козака-мамая» ніякого стосунку не мають. Ось основні з них:

- мам ай – сяйво навколо місяця; ореол, слава місяця;
- мама ай – назва бика під час молотьби зернових;
- мемеай – груди, цицька; мочка вуха;
- мама – дитяча назва їжі; рідка їжа, куліш.

Отже, як бачимо, тюрський мовний ґрунт не дає якихось змістовних аргументів щодо запозичення тюрського слова чи імені для українського фольклорного персонажу та назви картини. Загалом же витоки усіх власних імен людей сягають доісторичних часів і своїм походженням пов'язуються з іменами та епітетами давніх богів,¹⁴ що становили основу первісних мов чи прамови людей. А, отже, мають спільне індо-іранське підґрунтя. Ця обставина дозволяє шукати генеалогічні витоки слова «мамай» і на українському мовному ґрунті. Адже «первісне слово як фонетичний знак містило в собі цілу множину умовивідних понять і було об'єктом мислення людини». А «засадничі слова (слова-матриці) слід бачити такими, що утворилися наслідком звукового (засобом голосового апарату) виявлення інтуїтивно-чуттєвого сприйняття світу і які стали знаковою характеристикою головних образів буття – їхніми іменами».¹⁵ Тим більше, що в імені героя української народної картини слово «мамай» виступає не як власне ім'я, а як прикметне прізвисько. Аналогічно маємо: козак-нетяга, козак-голото, козак-бандурист, козак-запорожець. І відповідно – козак-мамай. Тюрський варіант цього прізвиська, ймовірно, утворився внаслідок контамінації близьких за звучанням українського та тюрського слів. Змістовно ж неологізм залишився спорідненим з рядом близьких за звучанням українських слів. Що й зробило слово як не чуже і зрозуміле. Саме споріднені слова й допомагають розкрити справжню суть цього імені й цього персонажа в українській народній уяві.

– Мамай – кам'яна баба в степу; примара, страховисько, мана. З останнім словом споріднюються такі слова, як: манія, марево, маячення, маяк, маєво, маяння.¹⁶

– Маяння (маяніє) – маячення, миготіння, ледь помітне видіння¹⁷; воля, блукання, мандри.¹⁸

У розмовній українській мові вираз «піти навмамая» означає піти **навмання**, незвіданим шляхом, манівцем.

Отже, в основі українських слів, з якими могло контамінувати близьке за звучанням тюрське «мамай», постає ознака **видіння, маяння, мерехтіння, блукання, мандри**, певна видозміна образу – примара тощо. Саме ж слово «маяння» (маяніє, мановеніє), що є найближчим за звучанням до «мамай», виводять із давн. інд. «майя» – **видіння, марення, ілюзія, перевтілення, швидка видозміна**.¹⁹

Звідси, слово «мамай» можна розглядати як загальну назву чи епітет людини, що займається провіщенням, створенням ілюзій, марева; людини здатної до духовного перевтілення, самозаглиблення, переходу на рівень підсвідомості, здатною до містичного єднання з природою і з Богом. Тобто – **мамайя чи мамаяйї**. У давньо-індійській філософії «ма» – важлива складова містичного вигуку «АУМ» і означає: розчинення, звільнення, пралайя. Сам же акт божественного маяяння є нічим іншим як викликанням спонукаючої Божественної сили – еманациї.

Божественне маяяння сьогодні ми називаємо медитацією. Латинське *meditativus* – замріяний, задумливий, що рівнозначне українському маячливий. А *medium* – особа, що здатна вступати в зносини з потойбічним світом; посередник між двома світами. В Україні, як ми вже зазначали, посередником між людьми й Богом уважався кобзар, який займав середню ієрархічну нішу посередництва. Очевидно, що козак-мамай займав вищу сферу посередництва. І завдання у нього було дещо відмінним від кобзаря. Він міг не просто посередничати, а ще й впливати на перебіг подій – химеродити. Це був духовний воїн, лицар надвисокої честі. Цим пояснюється й сакральність картини серед української людності. Картину малювали на стінах і на скринях, на кахлях і на вуликах як священний оберіг добробуту та ладу в господарських і духовних справах.

Виходячи з такого розуміння образу козака-мамая, не важко помітити, що сидить він у так званій позі «лотоса». Тобто – готовий до медитації, до самозаглиблення. Очевидно, що з метою пришвидшення входу в стан **мамаяння** (трансцендентності), він надпиває козацького трав'яного напою. В індійській міфології – соми. Звідси, атрибути: пляшка й чарина чи кухоль. У цьому акті присутня і його триструнна кобза, що, очевидно, має стояти прямовисно. Торкаючи струни кобзи (образно – пускаючи по морю), він одночасно поринає в молитовне шепотіння-наспів. Тобто – мамаяння-мамаяння. Коли ж досягає жаданого стану, його кіска-чуб здійснюється диба й палахкотить на вітрі, мов полум'я. Незаперечно, що такого стану найлегше досягати на якомусь безлюдді серед степу. А ще краще на могилі чи вершині гори. Власне й сам стан є містичним піднесенням на вершину духовної гори. На картині вона зазвичай на задньому плані. Нагадаймо, що і козак-бандурист у багатьох думках і піснях бачиться на могилі серед степу.

Так само й індійські махатми для своїх медитацій обирають вершини гір. Показовими є картини Ніколая Реріха. Зрештою і Христос свій акт перевтілення (переображіння) демонстрував учням також на вершині Фавор-гори (українська Савур-могила).

Кінь на картині, прив'язаний до списа з прапорцем біля підніжжя гори, очевидно – атрибутивний символ повернення козака-мамаїя із потойбіччя, з замогильного світу. У казках саме коневі відведено роль рятівника героя. Та і в піснях біля голови вбитого козака завжди стоїть кінь. Так само атрибутивним символом на картині є зображення дуба – світового дерева. А поширеним варіантом народної картини «Козак-мамаїя» є звисання з гілок дуба понижених ворогів, що підтверджує думку про місію козака-мамаїя як духовного лицаря. А сам мотив, слід гадати, пов'язується із давнім народним віруванням у магічну спроможність людини впливати на перебіг реально існуючих подій та побивати ворогів засобами медитативних впливів, ритуалів, пристрїтів зором, молитов тощо. Про що в народі збереглося чимало легенд та переказів. Так, в одній з легенд про Савур-могилу оповідається як старий Савура, окинувши оком бойовий стан і повернувшись до своєї землянки, спричинив у стані ворога страшне непорозуміння, божевілля та колотнечу. А далі загнав усе військо в річку Кінську, де воно й потонуло.²⁰ Цілком очевидно, що й інші композиційні елементи картини, окрім побутового, мають символічне навантаження.

Ще один вияв традиційного духовного аскетизму в Україні належить юродству або причинності. Цей духовний подвиг полягає у свідомому порушенні людиною власної психіки, після чого вона отримувала здатність пророкувати. В християнській традиції їх називають Христа ради юродивими. А в народі часто визнають за святих. Досягають такого стану зусиллям волі, перебуваючи в стані мамаїяння. Небезпека полягає в тому, що, перевівши себе до стану юродства, людина після цього часто не тільки не здатна повернутися до нормального стану, але й повністю втрачає свідомий контроль над собою. Тому якихось писемних свідчень про свідоме юродство майже немає. Тих, котрі після проведеного над собою психічного експерименту, зберегли усвідомлений контроль і одночасно здатність до віщування (пророцтва), в народі відносили до характерників, хоча часто й називали юрдами та віщунами. Решту прирівнювали до народжених юродивими та таких, що стали такими внаслідок якогось незвичайного випадку в житті або просто внаслідок проявлення успадкованих родових особливостей. Загалом же в давній українській традиції юродство, як і незрячість, не вважались негативними пороками людини, а бачились лише як проявлення Божої сили на людині. Усі три категорії духовної одержимості також умовно поставали в позитивному (творчому) або негативному (руйнівному) вияві та впливі на людину. Так, співців поділяли на кобзарів і скоморохів, характерників – на мамаїв і химородників, а спричинених – на віщунів та юрод або одержимих Богом і одержимих бісом.

Література:

1. Черемський Кость. Шлях звичаю. – Харків: «Глас», 2002. – С. 44.
2. Там само. – С. 63.
3. Ємець Василь. Кобза та кобзарі. – Берлін, 1923; К., 1993. – С. 49.
4. Ткач Микола. Пахощі Боянових слів. – К.: «Снива», 1996. – С. 114.
5. Черемський Кость. Шлях звичаю. – Харків: «Глас», 2002. – С. 84.
6. Ємець Василь. Кобза та кобзарі. – Берлін, 1923; К., 1993. – С. 66.
7. Черемський Кость. Шлях звичаю. – Харків: «Глас», 2002. – С. 75.
8. Ємець Василь. Кобза та кобзарі. – Берлін, 1923; К., 1993. – С. 21.
9. Черемський Кость. Шлях звичаю. – Харків: «Глас», 2002. – С. 45.
10. Марченко-Пошивайло Тетяна. Народна картина «Козак-Мамай» / Артанія, 1999. – С. 34.
11. Там само.
12. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. – Т. 1. – К., 1977. – С. 574.
13. Гафуров А. Г. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. – М., 1987. С. 162.
14. Фаминцын А.С. Божества древних славянъ. – СПб., 1884. – С. 204.
15. Ткач Микола. Генеалогія слова. – К.: «Алефа», 2004. – С. 7.
16. СУМ за ред. Б. Грінченка. – К.: «Наукова думка», 1996. – Т. 2. – С. 403.
17. Там само. – С. 414.
18. Лексикон словенороский Памви Беринди. – К., 1961. – С. 62.
19. Етимологічний словник української мови. – Т. 3. – К., 1989. – С. 425 – 426.
20. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Надніпрянщини. – К., 1990. – С. 206.

Микола ТКАЧ,
канд. істор. наук,
проф.

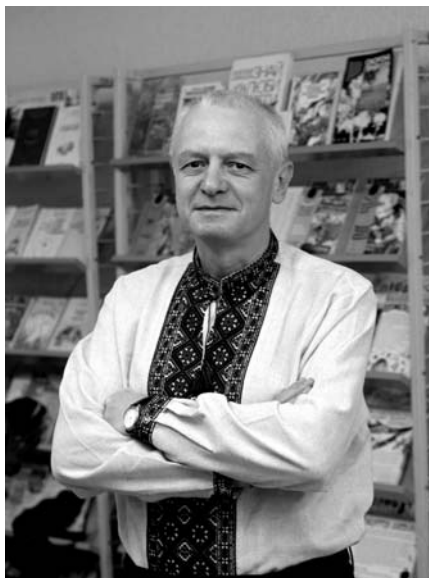


СПРАВЖНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЧАРІВНИКУ СЕРГІЮ ДЗЮБИ – ЛИШЕ 60? ТА ХТО Ж ПОВІРИТЬ?!

Нинішній Сергій Дзюба – це, без перебільшення, унікальна постать в українській літературі. Справжній чарівник, який щодня створює нові неймовірні дива! Напрочуд оригінальний, потужний, красивий, цікавий, дотепний, шляхетний, делікатний, чуйний, ніжний, зворушливий, ні на кого не схожий. Причому в усіх жанрах, де створює свої вічні шедеври. Недаремно кажуть: якщо людина справді талановита, вона талановита в усьому.

Але Сергій – ніби й не з нашої планети прилетів, з нетутешнього раю, де все – гармонічно й справедливо. Оцю свою добру та мудру гармонію він і прагне витворити тут, в Україні, в нашому, такому поки що недосконалому, небезпечному світі. Та він аніскільки не боїться – ані світу, ані смерті... Живе отак, неначе благодатне світло, котре все одно проб'ється крізь найгустішу темряву.

Добродій Сергій – зовсім не заздрісний, не скандальний. Жодної пихи, манірності, лицемірства чи вульгарності. Що думає – те й каже, що каже – те й пише. Простий чоло-



вік, спокійний та щирий, небайдужий і доброзичливий, патріотичний, надзвичайно глибокий, немов церковний дзвін, та яскравий – у власних непересічних творах. Взагалі, саме на таких неординарних людях і тримається незалежна Україна!

Дециця незвичайної статистики. Сергій Дзюба – редактор популярної газети «Чернігівщина» та президент Міжнародної літературно-мистецької Академії України, яка об'єднує відомих письменників, науковців, критиків, митців, перекладачів, журналістів, державних та громадських діячів із 70-ти країн. Автор 125 книжок, перекладених мовами світу та надрукованих у 80 державах; понад 150 пісень, які виконують зіркові наші співаки, а також – близько 40 блискучих радіо-ес і радіосеріалів та прекрасного радіофільму.

Він створює неймовірні, дивовижні та чарівні вірші; хорошу прозу – оригінальну фантастику, іронічні детективи, душевні любовні історії, веселі та пригодницькі казки для дітей; драматургію, кіносценарії; пише хвилюючу, гарну музику для багатьох своїх популярних пісень. Видав літературознавчі та літературно-критичні книжки, щоденники, чудову, унікальну епістолярну спадщину.

І всі свої твори Сергій присвячує коханій дружині Тетяні (це – світовий рекорд, Таня цілком офіційно – «найбільш натхненна жінка Землі»). Немало знаних науковців, письменників, перекладачів, літературознавців в Україні і за кордоном вважають її... генієм, з чим Сергій Дзюба цілком згодний! Хоча пані Тетяна – людина скромна й зовсім не переймається таким визнанням та численними почесними нагородами. Адже у видатного творчого подружжя (у кожного: Сергія і Тані) – понад 300 міжнародних, державних та національних нагород у 70 країнах! Тетяна Дзюба – доктор наук із соціальних комунікацій, професор та академік.

Сергій і Тетяна – народні поети України, «Золоті письменники світу». А пан Сергій – також почесний професор в Україні та Німеччині.

20 вересня Сергію Вікторовичу Дзюбі виповнюється 60 років, чим він абсолютно не переймається. Бо традиційно, щодня, за будь-якої погоди, радо проходить по десять кілометрів. Багато років поспіль трудиться без відпусток і вихідних. А його невтомній енергії можуть позаздрити навіть вісімнадцятилітні. Не палить, не переймається алкоголем. Натомість любить квіти, річку, море, ліс, гори, подорожі, щире спілкування з цікавими та неординарними людьми...

Народився майбутній класик у Пирятині – є таке колоритне місто на Полтавщині, де мальовничий острів Масальський і синьоока Удай-ріка.

Мама, Серафима Захарівна, все своє життя пропрацювала на фабриці. В молодості серйозно захворіла – операцію в клініці зробив всесвітньо відомий лікар, академік, кардіохірург Микола Амосов. Дуже вдало – матуся прожила ще понад п'ятдесят років, виростила дітей та дочекалася правнука... Свого часу Сергію пощастило поспілкуватися з Миколою Амосовим і взяти у нього чудове інтерв'ю.

Тато, Віктор Гаврилович, все життя невтомно трудився вантажником і щиро пишався своєю роботою та обожнював її. Коли вранці робив зарядку, піднімав кожною рукою двопудову гиру аж по двадцять разів. Справжній український богатир, якого в рідному місті щиро порівнювали з легендарним Іваном Піддубним! Також тато прекрасно співав – в основному, українські народні пісні, виступав на всіх загальнономіських святах, їздив із хором і до Полтави. Але, коли йому запропонували роботу в філармонії, відмовився: «Я люблю співати для душі, коли справді хочеться, а не для якогось офіціозу».

Щодня дружна родина неквапливо та затишно вечеряла вдома, батьки жартували, дотепно та доброзичливо спілкувалися з дітлахами, а потім, після трапези, всі разом задушевно співали українські пісні. «Це був незабутній, чарівний, казковий час!» – пригадує Сергій Дзюба. До речі і Сергій, і його сестричка Валя, молодша на п'ять років, були солістами шкільного хору.

Також Сергій, за першої ліпшої нагоди, навіть узимку, грав у футбол, бігав на короткі дистанції, а ще їздив на змагання з шашок і шахів. У другому класі він став чемпіоном міста та району серед дорослих із шашок і виграв обласний чемпіонат серед школярів. Утім, переїжджати до Полтави та робити спортивну кар'єру не захотів – його вабила творчість.

«Я був юним нахабним романтиком, тому, скромно прославившись у школі, вирішив обов'язково вступити на журфак – до самого Київського держуніверситету імені Тараса Григоровича Шевченка («Вище тільки Папа Римський!» – запевняли рідні та сусіди, наполегливо відмовляючи свого «камікадзе» від нерозважливого вчинку), – пригадує Сергій Дзюба у своїй дотепній книжці «Як я був агентом ЦРУ». – Але хто не здійснює малечі мрії, той зраджує власне дитинство. Знайшлася одна добра душа – моя вчителька хімії. Власне, нового хімічного елемента я так і не вигадав, отож одного разу вона прикро зітхнула: «Як хімік ти – абсолютно безнадійний... Мабуть, тобі краще познайомитися з моєю донькою-журналісткою, вона саме приїхала до Пирятини погостювати з немовлям». Бо доня «хімічки» закінчила саме той журфак і, здається, працювала в «Козі» (як називали тоді «Комсомольское

знамя»). Ми чудово провели час! Молода жінка колисала кумедного малюка і розповідала, як мене будуть «зрізати» на творчому конкурсі. Вона мені сподобалася! Її звали Оля Герасим'юк...

На вступних іспитах я брав інтерв'ю у дуже веселої бабусі-туристки, одягненої в потерті джинси та вилянула футболку. Вона мешкала в Бразилії, там, де багато диких мавп, і була дуже заможною переконаною комуністкою. Носила з собою світлину Льоні Брежнєва, раз по раз витягувала її з кишені, дивилася і томно зітхала: «Який мужчина!».

Тому, коли на співбесіді у мене іронічно поцікавилися: «А які ви знаєте документальні радянські кінострічки?» (бо що міг відповісти тоді звичайний хлопчина з робітничого містечка), я, вмить пригадавши колоритну бабусю з Бразилії та її інтимні зітхання, нахабно відповів: «Малая земля», «Целина» і «Возрождение» (це – на той час «бестселери» Брежнєва, який насправді їх не писав)... Так Леонід Ілліч виручив мене у скрутну хвилину.

Але я ще мав назвати столиці всіх (!) соціалістичних країн. І, звісно, не згадав про якийсь В'єт'ян – столицю Лаосу (дідько б його взяв!). Тоді один із сивочолих професорів, що мирно куняв у кутку, одразу трішки «ожив»: «А Лаос?». Я знизав плечима: «Забув...». «Ага, забули!» – аж заплескав у долоні дідусь. «Ну, забув, – якомога доброзичливіше посміхнувся я. – А ви хіба все пам'ятаєте?!» – «Так, звичайно, я – професор, доктор наук, я все пам'ятаю!» – «Тоді, будь ласка, назвіть столицю Гондурасу...».

Кілька хвилин тривала дивовижна пауза. Десяток статечних добродіїв розглядали мене, наче в мікроскоп. Я віддано дивився їм у вічі, старанно тримаючи дулю в кишені... Нарешті «мій» професор не витримав: «Ну, і яка ж столиця... гм-гм... Гондурасу?» – «Тегусігальпа!...». Знову – пауза. Хтось мимоволі почухав потилицю. Дуля в моїй кишені ніби побільшала...

«А тепер чесно скажи, ти – дійсно такий розумний, чи придумав усе це задалегідь?» – примружив око професор. «Розумієте, у вас колись навчалася одна дівчина, вона й порадила мені, як вести себе на іспитах», – зізнався я.

Так чарівна Оля Герасим'юк допомогла мені вступити на факультет журналістики...».

Утім, провчившись два роки, Сергій Дзюба заgrimів до війська. У виші була військова кафедра, можна було «відкосити» від строкової служби. Але юнак вирішив по-справжньому, екстремально випробувати себе. Бо що ж то за хлопець, який і в армії не служив?! Так тоді вважали всі дівчата. Отож два роки, вдень та вночі, щодня, проходив під

Казахстаном з автоматом у руках. Погодні умови там були жахливі: то спека – понад 40 градусів, то такий же мороз, і безперервний, сильний степовий вітер... А ще ж – запекла муштра, багатогодинні марш-кидки в повному боєкомплекті та протигазах. І бойові завдання... Не раз міг загинути (якось у найдальшому караулі хлопчину, який пішов на пост замість Сергія, вбили, то Дзюбі довелося весь день вартувати пост і розпанаханого кулями небіжчика). А ще нахапався радіації на службі, адже місце було секретне... Втім, вижив і не шкодує – армійські бувальщини увійшли до його резонансних книжок.

Повернувшись до університету, поринув у цікаве студентське життя – обходив усі театри, кінотеатри, музеї, концертні майданчики (зокрема, Палац «Україна»), став постійним гостем у Спілці письменників України, де на все життя подружився з Юрієм Мушкетиком, Володимиром Дроздом, Іриною Жиленко, Євгеном Гуцалом, Іваном Драчем, Павлом Загребельним, Борисом Олійником, Іваном Дзюбою, Михайлом Слабошпицьким та іншими нашими корифеями. А на факультеті журналістики викладали видатні письменники та науковці Анатолій Погрібний і Степан Колесник... Грав ролі у студентському театрі «Поклик». Часто виступав на концертах – співав під баян та гітару.

А головне, крім навчання, яке дуже подобалося, залюбки працював на Українському радіо, в газетах «Молодь України», «Україна молода» тощо.

Знайомство з чарівною дівчиною Тетяною Мурзенко стало долею – на п'ятому курсі вона стала Тетяною Дзюбою, і невдовзі подружжя поїхало до Чернігова працювати в обласній молодіжній газеті «Гарт».

Потім Сергій Дзюба невтомно трудився у «Чернігівських відомостях», «Чернігівському віснику», телерадіоагенції «Новий Чернігів», «Деснянській правді». І вже шостий рік очолює популярну газету «Чернігівщина», статті якої відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами, на всіх континентах.

Його книжки й зараз успішно перекладаються та видаються за кордоном. Найуспішніші – ошатний, кольоровий тритомник віршів, перекладів, пародій «Гріх любити неталановито!»; тритомник казкових романів для дітей – про пригоди кленового бога Кракатунчика «Душа на обличчі»; книжка детективів «Справи детектива Самарцева»; суперзбірка фантастики «Моя Шахерезада»; книжки пісень із нотами «Примчу на білому коні» та «Душа – мов скрипка»; збірка любовних історій «Кохання з кумиром»; книжка спогадів «Замість щоденника»; збірка листів «До світла»; весела книжка для дітей «Потягуськи» («Потя-

веньки»), спільно з Іриною Кулаковською; літературознавчі книжки «Троянці» та «Прибульці»; збірка «36 радіо'ес»; кантата «Крила Симаргла» (спільно з Тетяною Дзюбою); п'ять музичних альбомів: «Примчу на білому коні», «Закінчиться війна», «Зима така маленька, мов японка», «Скарбе мій» і «Здрастуйте, рідні!»; п'ятитомник «Вірші ста мовами світу» (Канада, спільно з Тетяною Дзюбою).

Слід виокремити тритомник «Чернігів у вогні» про повномасштабну українсько-російську війну, котрий Сергій Дзюба створив разом зі своїми колегами з газети «Чернігівщина» та консультантами з ОК «Північ» (Дзюба – керівник цього грандіозного проєкту), який високо оцінили Герої України Валерій Залужний, Сергій Наєв, Дмитро Красильников, Віктор Ніколюк, Леонід Хода, Олександр Слесаренко та тисячі фронтовиків, які захищають Україну, волонтерів, медиків, рятувальників, мешканців та читачів з усього світу.

«У перший день повномасштабної війни творче подружжя – добродій Сергій і його дружина Тетяна – вирішило залишитися в уже напівоточеному Чернігові і навіть не ховатися в підвалі, щоб не марнувати час. При тому, що особливо околиці міста шалено обстрілювали загарбники – вдень і вночі, й Сергій міг поспати не більше двох годин на добу. А невдовзі в Чернігові не стало води, світла, тепла, каналізації, мобільного зв'язку та Інтернету... – розповідає професорка з США Ольга Бежанова. – Втім, уже наступної ночі Сергій Дзюба створив чудову пісню «Закінчиться війна», котра тепер стала надзвичайно популярною – у виконанні Інни і Тетяни Чабан та Валентини Олійник.

А ще пан Сергій почав збирати спогади бійців та жителів. І постійно наглядав за офісом газети «Чернігівщина», чимчикуючи через усі блокпости. Бо, якби у будинку, скажімо, вибило вікна, треба було одразу ж вирішувати проблему, щоб не постраждали комп'ютери. Але, хоча вода тоді була на вагу золота і ходив за нею під обстрілами журналіст по п'ять кілометрів, добродій Сергій все одно старанно поливав квіти, котрі ростуть у редакції. Тому всі вазони благополучно вижили разом із дбайливим господарем».

Нині вийшов уже третій том героїчної епопеї «Чернігів у вогні». Його автори – Сергій Дзюба, Марія Пучинець, Віталій Назаренко та Григорій Войток, також уперше приєдналися й наші постійні автори Сергій Кордик і Олександра Гостра. Консультанти – полковники ОК «Північ» Валентин Буряченко, Вадим Мисник та Олександр Єрмоленко.

Книжка побачила світ за сприяння генерального директора ТОВ «Земля і Воля», Героя України Леоніда Яковишина, заступника го-

лови Чернігівської обласної ради Дмитра Блауша, підполковника, захисника України Андрія Требуха (легендарного «Кліща»), директора Української громади Сіднея, викладача університетів і центральної української школи в Австралії, кандидата наук із літературознавства Софії Мицак та голови ГО «Бекет», волонтера Олександра Вайла.

Свого часу Сергій «передбачив» цю страшну війну. А нині він вірить у Перемогу України. І робить зі своїми талановитими колегами все можливе, щоб наблизити її.

А вік... У геніального поета Ігоря Римарука є такі рядки: «Сорок – це корок... А клята душа все ж витікає...». Звісно, блокада та шалені обстріли далися взнаки. «Втім, на вік взагалі не потрібно зважати, адже у кожного він – свій, індивідуальний, – переконаний Сергій Дзюба. – Тому я просто радію кожному прожитому дню і стараюся зробити як-найбільше».

Ти – великий молодець, Сергію! Приклад для нас усіх. Живи. Працюй. Долай усі терни. Здоров'я тобі, дорогий друже, Перемоги та миру!!!

Ярослав САВЧИН,
*народний поет України,
«Золотий письменник світу»,
Івано-Франківська обл.*



ДЕСЬ АЖ НА ДНІ, АЖ НА САМОМУ СПОДІ

КАШКА Володимир Васильович,
14 липня 1954 – 8 жовтня 2006.

Буде справедливо, якщо я почну з цитати **Костя Москальця (1963 р. н.)**, зараз – лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, а в роки їхніх нестримних пошуків, творчих мук і утвердження себе в сучасній українській літературі – чи не найближчого побратима по перу, з яким відчайдушно перелопачувалося все оте образне-безобразне, що звідусюди звалювалося, як грім на голову... Натхненно перегрібалося ради одного: знайти хоч манюпусінку зірочку в безмежних барханах то політичного піску, то соціального сміття.

Пишучи навіть прозу, Володимир Кашка сповна віддавався поезії.



«Надто рідкісна, по-своєму драматична доля просвічує з неї, може, бездольність, високий талант і кричуща безталанність, якась нецьогосвітня віддаленість від прагматичного й цинічного простору ринків, більших і менших кон'юктур, від шкурних і тому пласких інтересів. Якась взірцева непристосованість до потреб і вимог соціуму, лірична одержимість самотнім опором. І це, либонь, найвластивіше слово, до якого можна вдатися, характеризуючи життєву й творчу поставу Володимира Кашки: опір. Нонконформізм. Довічна опозиція».

Щоб не заморочувати людям голови незрозумілими словечками, як це останнім часом водиться, скажу, що з англійської нонконформізм перекладається, як незгода. Зрозуміло, що це протилежне до поняття конформізм. Незгода, тобто «неприйняття або критичне сприйняття норм, цінностей, цілей, панівних у конкретній групі в суспільстві, намір здолати догматичні стереотипи і замість пасивної безособової позиції виявити змістовну, індивідуальну».

Ось такий він – Володя Кашка... Біла троянда, з якої (чи не по блату) списували визначення цього філософського поняття.

Як бачимо, повна невідповідність. Спершу – зовнішня. На перший погляд, так би мовити... А внутрішня... Широчезна безодня, яка розділяє те, що є, і те, чого так прагнеться.

Бідна голова... Спробуй уберегтися від запаморочення.

А стоячи на самісінькому краї тієї безодні?

Земля під ногами відвалюється, стрімко шурхотить униз, а відступати назад – не хочеться!..

А чи хоч коли-небудь бачили, як різкий порив буревію відламував гілку і щосили жбурляв нею об залізобетонну стіну? Мало того, що нещадно відірвана, так іще й покалічена, потрошена від страшного удару. Отак і доля... Кидала Володею – як непотребом.

Зсутулювався. Зіжмакувався, як шматок зім'ятого паперу, що зненацька потрапив під гусениці трактора. Збирався з останніми силами. Нерідко – воскресав із попелу, як міфічна птиця Фенікс. Причому з попелу, який залишався з вогнища, на якому добровільно спалював себе сам.

*І смертною втомою визріє тіло,
І мудра байдужість витіснить страх.
Голова, як троянда біла,
Зачахне на кволіх плечах.*

Ой, та голова!.. Біла троянда, така тендітна і така беззахисна...

Я побачив цю, ледь усміхнену троянду, вже бозна й скільки років тому. В усякому разі, вже понад пів століття промайнуло. Прірва часу, в якій безповоротно провалилися в безвість наші найкращі літа... Та й Володю вже навіки затягнуло трясовиною на дні цієї прірви.

А завітали до нас тоді на заняття літературної студії в Ніжинський педінститут поети-початківці з Прилуцького педучилища, з-поміж яких виділялися Валерій Баран, якого теж уже, на жаль, давним-давно забрала безвість, і... оця ж сама біла троянда... Володимир Кашка...

Хлопці поводитися дещо насторожено... Сторожко роззиралися навсібіч, аж пригиналися ніби між високих стін... Від незручності чи від необізнаності...

– Що, авторитет Гоголя давить? – сміявся поруч Олександр Забарний, прилучанин, який, власне, й став ініціатором такого обміну досвідом між студійцями.

– Давить, – знічено зізнався Кашка.

– Ще й як! – додав Валерій.

Треба визнати, що обидва хлопці-гості справили на досвідченіших ніжинців непогане враження. Молодече зухвальство, прагнення новизни, не

заземленість – вільний політ мрій... Розумію, що це традиційні загальники (коли більше нічого сказати), але хто в ті молодечі часи міг обійтися без них?

У даному випадку, прилуцька «молодість» (бо все-таки в училищі вчилися на кілька років молодші, ніж в інституті), зовсім не пасувала перед старшими (а в інституті вже вчилися й ті, хто закінчив технікум чи відслужили у війську).

*Сонячним грифом дівочого тіла
Руки по трепетних струнах летіли.
Десь аж на дні, аж на сьомому споді,
Скресла від криги забута мелодія.*

Так, мелодії молодості не забуваються. І не проминають вони безслідно, а живлять і живлять наші мрії і сподівання протягом усього життя.

Видатний іспанський художник **Пабло Пікассо (1881–1973)** зізнавався колись:

«Моя мама казала мені: «Якщо обереш шлях військового – станеш генералом. Якщо обереш шлях монаха – станеш Папою». Натомість, я обрав шлях художника – і став Пікассо».

Правда ж, сильно?

Більше всього – Володимирові не траплялися ці слова на очі, хоч він і читав багато. Проте невтомно шукав себе, і прямими дорогами, і покрученими, та найчастіше – навпрошки або ж манівцями. То на різних роботах себе вивчав-випробовував, вдосконалюючись, як людина, водночас, то...

На волі, а наче в тюрмі... Відчуття катастрофічно несумісні.

Точніше за **Костю Москальця**, безпосереднього свідка тих мук, не скажеш:

«Пастка в'язничної камери є промовистим символом життєвого середовища чоловіка, якому з його винятковим обдаруванням довелося народитись і бути вихованим у тоталітарній державі.

Паноптичний нагляд і безперервна кара за найневинніші, здавалось би, прояви людської самості, гнітюча відсутність реальних можливостей самореалізації, суцільна підозріливість утілюються в постатях анонімних «їх».

Учитель, журналіст, рятувальник на Сеймі, механік рефрижераторних секцій, директор парку, тесля, слюсар, кочегар, муляр, охоронець... І постійне невдоволення собою, перекручування поглядів на світ і на себе.

І навчання не давало того, до чого прагнув. Після училища вступив до Київського університету імені Тараса Шевченка... Інший би стрибав від радості і вчився, а він через два місяці подався в армію...

Усе ж згодом закінчив Літературний інститут у Москві. Однак і це не принесло йому повного задоволення.

Любов до рідного слова, організація у Бахмачі «нетакого» літоб'єднання, читання забороненої літератури, «не такі і не з тими» розмови... Сфабрикували необхідні документи – і на заслання... Два роки – як камінь у воду. Та й кругів ніхто не помітив, як розійшлися.

Мовби з крижини на крижину стрибав під час бурхливої весняної повені. З вогню та в полум'я. Із горячого піску – та в холодну купіль...

*льоди болючих тіней переплавлю
в терпку прозору воду.
Сини німої батьківщини,
Сини землі, космополіти з невидючими очима,
тепер скажіть, що я був свідком прощавання
пісень із тишею і пісні – з вами,
з байдужістю глибокої води
денне й вечірнє світло віддзеркалював.*

Оце невгамовно-безупинне прагнення до переродження, самовдосконалення часом викручувало йому руки, робило безпомічним... І заспокоювався він тільки над білим аркушем паперу.

Він і ручка.

Ручка і думка.

Думка і світ.

Світ і... десь там, на задвірках імперії, знову він.

Стривайте! А що там?.. Межи... Теж світ?.. Потойбічний?.. А хто його бачив?.. Данте (1265–1321)?

Навряд.

Уява?..

Але ж і сумнів!

Що далі?

Він і папір.

Чого ж друкувати не хочуть? Ні журнали, ні видавництва. Мовчать – хоч западись.

Митець – на те ж він і митець, щоб і з найскладніших ситуацій знаходити вихід.

Камера-одиночка, в якій замкнув себе сам... Щоб не дати знищити себе.
Щоб уберегтися від шкідливих впливів.

А з камери ж таки смужечка чистого-чистого світла пробивається!

І в манливу стежечку перетворюється час від часу. А по ній – хоч куди!

Знову допомагає уточнити ситуацію **Кость Москалець**:

*«Задротована, забита дошками, оточена зусібч «залізною завісою»
камера має, проте, таємне вікно, крізь яке видно природу; за бажання
можна прочинити кватирку й погладити горобчика з росою на крилах. Це
потаємне вікно – вікно в себе, у внутрішній світ пам'яті та уяви, одне з
можливих протиставлень зовнішньому ворожому світові вартових».*

Завдяки тому віконцю і зберігся.

Лише в незалежній Україні зітхнув із полегшенням – видавати стало
легше, а от із грошима ставало дедалі сутужніше.

Пише про різне і по-різному.

Іноді він стає до невпізнаваності народним. От хоча б у вірші «Баба
Оришка». Яка теплота в діалогах! Яка любов і шана!

*«Бабусю моя Оришко,
бабусю моя вишенько,
дай мені стиглих ягідок».*

*«Та чи я б їх, онучку, ховала –
налетіли шпаки, поклювали.
Ой шпаки, ой роки, ой чорнесенькі».*

Тут він виграє не метафорами чи якимось аж занадто закрученими фі-
лософськими роздумами. Тут головна поетична зброя – теплота, душевна
простота, манера розмови зі старшою людиною, доброзичливість, чуйність
і, звичайно ж, неоціненна вдячність бабусі – за те, що дає йому можливість
побути таким, яким створила його природа. Чистим і відверто-довірливим.

Але ж і зовсім інша відвертість не полишає байдужим!

Як би не було вам добре,

*Хочете ви чи не хочете,
вірите ви чи не вірите,
ви й на хвилинку собі не доточите
більше, аніж вам відміряно.*

І від гнітючого усвідомлення цього постулату ще ніхто нікуди не сховався.

Творчість – нещадна. Вона перелопачує-перемелює в своєму барабані все – і час, і дозвілля, і найкращі години спілкування з рідними, з коханою, з дітьми, позбавляє відпочинку, сну, спокою – всього! І ради чого? Ради того, щоб хтось кривився чи навіть плювався, не приймаючи твоїх думок? Ради нових безсонних ночей і безконечних мук?

Але ж думки не відпускають! Хоч ти й підеш куди, вони все одно наздоженуть тебе й заляжуть – до нестями.

*Ешелони годин, завантажені брухтом ідей,
мчать незгучно, незримо повз ваших дітей,
мовби тіні – по колу.
Ключ вібрає в руці – металевий цвіркун,
миготять ешелони по звивах півкуль
його мозку – по коліях болю.*

Але ж, коптячи над чистим аркушем паперу з ручкою, ти ще дужче своїх близьких мучиш. Забираєш у них радість спілкування, відпочинку, насолоди...

Що ж це ти за пан такий, що всіма верховодиш? Змушуєш страждати...
А колії болю – безконечні.

Урешті-решт видавництво дитячої літератури «Веселка» показало світові відкриті «Уроки сірої качки», після яких дехто з мисливців, любителів постріляти критичними патронами, добродушно опустив рушниці.

Роки незалежності змусили дещо переважити на терезах, уточнити, поглибити.

Та це вже було зовсім з іншої причини мовчання.

Книжки «Мала методика» і «Моделі обривів» уже на повний голос заявили про повнокровний прихід Володимира Кашки в українську літературу.

А несподіваний роман «Житло» взагалі визнаний найкращим у поточному році!

Майже одночасно прийшла до читача й «Автометодика», проте її автор уже не побачив.

А віддуння відболілого не вмовкало.

*Такого снігу не було ніколи
і, певен я, не буде більше,
і все на світі значно буде гіршим,*

*сірішим день і сніг темнішим,
і стане світ банальним віршем.
На рік, на два, чи три пізніше
в моїх обіймах змерзне інша.*

Поетова любов – не тільки жінка. Це треба зрозуміти, хоч і тяжко. Що він – збайдужілий до всього бетонний стовп? Так і той же гуде. Так і той же тягнеться вдалечінь натужними дротами.

Поети, мабуть, найчастіше з усіх відчувають непотрібність. І самотність тут не завжди в поміч.

«Автометодика» з передмовою Сергія Павленка (1955 р. н.) показала нам Володимира Кашку значно ширше, та він уже не порадив цьому. І його зізнання прозвучало нібито із запізненням, якщо подивитися на дати. А якщо не дивитися?..

*Тепер я все, здається, зрозумів.
Тепер би знову по затертому...
Я квапився збагнути суть безсмертного,
А дня свого пізнати не зумів.*

Та не одного його це мучило й продовжує мучити на цьому світі! А, може, і на тому? Володимир, можливо, й знає вже, та як передати звідти? Повіriamo в те, як він описував щось подібне тут, де ми ще є.

*І цілу ніч повз мене проростають –
з холодними і ковзкими хвостами,
з очима гадів і вужів
чийсь видіння, сні чужі.*

І це – з-під білої троянди видної здалеку чуприни.

Чогось мені він стає в один ряд із Григором Тютюнником. Тільки в того чорна троянда сяяла над задумливо-сумними очима, а в цього – біла... Аж із позолотою ніби... Знак сонця, чи що? Знак Даждьбога?..

На жаль, Володимира Кашку не встигли пізнати за життя. Затиснувши зусібіч у прозору квадратну оболонку всуціль брехливої радянської ідеології, із нього й хотіли безмозкий квадрат виплекати. Не вийшло.

Видатний майстер єдиноборств **Брюс Лі (1940–1973)** наголошував:

«Творець творить сам, а це набагато важливіше усталеної системи».

Володимир Кашка, як міг, супротивився ненависній системі. Вона його пожирала, а він огризався. Вона його переточувала-перешліфовувала в ніщо, а він залишався поетом. Він і в прозі, думки якої, не вміщаючись у поетичних рядках, виривалася на простір, залишався поетом. Невипадково ж у його «Автометодиці» є розділ, де зібрані поезії в прозі. От хоча б одна з них – «Обранець»:

«Вже вибрав поле для терцю – і поле мене обрало. Призначив собі найтемнішу діру в часі – і той день мене визнав, аби осяяв його собою. З вавилонського безладдя мов узяв собі найчистіші слова моєї матері-українки Рози-Катерини – і вони назвали мене побратимом. Обрав і обраний – слава тобі, Господи! Колючий тернівник самотини живиться соками того, що я обрав, і заростає мене, обранця, з головою. І мушу ставати до поєдинку з власною самотністю. І нема мені в світі ворога понад мене і поле, обране мною».

Завуальовано? Так. Але не настільки, щоб нічого не помітити. Хто розуміється в художніх тропях, тому самі собою відкриються паралелі та меридіани – і поля, і героя... А головне – легко уявляться зв'язки між ними. Найтісніші!

Не потішиться Кашка і найсвіжішою своєю книжкою «Час плоду», підготовленою до друку його учнем Юрієм Ананком, яка побачила світ у Чернівці 2017 року з передмовою Володимира Сапона (1951–2017).

Сумніви не розвіюються, як туман.

*Губляться здогади між небесами,
Плавиться споминів суть.
Хто сидить за кермом?..
Ісус?
Чи Сусанін?*

Володимир Кашка вмів ставити запитання, відповіді на які наближали до істини.

Життя – неспростовна гіпербола. Десь аж на дні, аж на сьомому споді.

Анатолій ШКУЛПА,
м. Ніжин

А ПОВЕРНУВСЯ ПІД РІДНЕ НЕБО

Приємно згадати: наше знайомство відбулося завдяки звичайному від-ривному календареві. Він висів на стіні в кабінеті заступника директора ТОВ «ПВК Ф «Сяйво» Миколи Шкурка, який, крім того, обіймав почесну посаду голови наглядової ради БФ «Ніжен». Якогось дня Микола Пантелійович з календаря одірвав листок і на зворотньому боці прочитав вірш:

*Доцвітає усмішка жоржини,
Згасле небо в дощових крапах.
По зарослій споришем стежині
Осінь йде на жовтих лапах.
Схудла річка; гострий берег круто
Цілить просто в простір, наче з лука.
Сто тополь тополять аж під Крути,
На Борзну, на Ніжень, на Прилуку...*

Під віршем стояло моє ім'я. Цей листок директор поклав під скло на своєму столі.

Пізньої осені, коли земля, просякнута колючими дощами, куталася в шелестку ковдру опалого листя, в моїй квартирі пролунав телефонний дзвінок:

– Від імені Благодійного фонду «Ніжен» запрошуємо Вас на Всеукраїнську наукову конференцію...

Телефонував Микола Шкурко.

Поважне зібрання, на яке з'їхався вчений люд зі столиці та інших міст, відбулося в сільському будинку культури в середині листопада 2008 року. Присвячувалося воно ювілярові



з далекого зарубіжжя – патріарху української літератури Ігореві Васильовичу Качуровському, якому виповнилося 90 літ!

Про життєву драму і знакову творчість Шевченківського лауреата я вже трохи знав. Чув і про недавній його візит до Ніжина та в дорозі серцю рідні місця. Відтак у мене народився вірш «Повернення Ігоря Качуровського», який був згодом надрукований в університетській газеті «Альма матер». Ось він.

ПОВЕРНЕННЯ ІГОРА КАЧУРОВСЬКОГО

Через п'ятдесят років розлуки поет-емігрант знову ступив на рідну ніжинську землю.

*Я нічого у Бога
і в долі не прошу –
Пребагатий на щастя й біду.
Я до тебе, Вкраїно,
іду, як на прощу,
Як на сповідь до матері йду.
У хустині пухкій
із небесної сині,
У сорочці із льону ясній
Знов мене зустрічаєш –
зблуклого сина –
І радієш мені, як весні.
Ти стоїш на узбіччі
стрімкої дороги,
Що веде у тривожні світи,
І волошки
твої обцілюють ноги,
М'яко взуті в туман золотий.
У спідниці рясній
із тугого колосся,
Вітер хмарку в косу запліта,
Ти мені заглядуєш у душу,
мов осінь,
Що сповила прожиті літа.
Ах, як хочеться
в річці дитинства скупатись,
Що, мов казка, ввійшла в мої сни.
І Вкраїна –
терпляча і любляча мати –
Простягає веселки рушник.*

Як повідомив мені Микола Пантелійович, на долю родини Качуровських випали тяжкі випробування. Матуся малого Ігорка походила з дворян, а коток безжальних сталінських репресій 30-х років уже докочувався до самих окраїн радянської імперії. Батько спробував пошукати затишку на півдні України, але, рятуючись від тамтешніх переслідувань, змушений був повернутись до рідних пенат. Добрі люди шепнули, що от-от «прийдуть за вами». Так родина опинилася в Курську. Там хлопець закінчив школу і вступив до інституту, який не встиг закінчити.

Коли спалахнула війна, на короткий час повернулися в рідні Крути, а звідти печальна дорога пролягла до Австрії, а звідти – до заокеанської Аргентини, де Ігор Васильович поховав своїх батьків, аж поки він не знайшов свій останній життєвий причал у Мюнхені, куди запросили працювати на радіостанцію «Свобода».

І скрізь – тяжкі будні на чужині, невимовний біль за рідним краєм, напружена праця над словом, вихід у світ нових книжок поезій, прози, літературо- і мовознавчих студій.

На конференції я почув живий голос ювіляра. То київський письменник Михайло Слабошпицький зв'язався з ним по мобільному телефону й увімкнув гучномовець. У слухний момент до телефону підійшов мій інститутський викладач Володимир Павлович Крутиус і зі збірки «Борзенка», яку я прихопив із собою, прочитав вірш «Повернення Ігора Качуровського».

До речі, матеріали цього святкового зібрання становлять основу збірника «Ігор Качуровський: від Крут до «старої Європи», до видання якого доклав рук і коштів директор БФ «Ніжен» М. Шкурко. І взагалі, він багато зробив для увічнення пам'яті й популяризації творчості свого видатного земляка. До видання потрапила й світлина, яка зафіксувала мить розмови В. Крутиуса, М. Шкурка та мене навколо книжки «Борзенка».

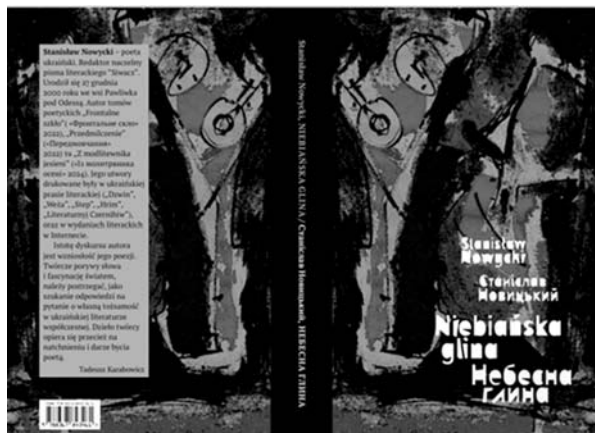
Запам'яталися кулуарні спілкування з моїми добрими приятелями Станіславом Реп'яхом, Леонідом Горлачем, Анатолієм Шкуліпою, Дмитром Івановим, і похмурий осінній день, який тоді стояв у Крутах, набирав світліших відтінків і затишку. Цікавий факт: з підлітком Ігорком був знайомий один із довгожителів села Григорій Ворона – чоловік рідної тітки Миколи Шкурка.

А через п'ять років я разом із побратимами в колоні траурної процесії проводжали урну з прахом видатного митця, яку привіз син Леонардо, до місця останнього спочинку – на пагорбку, якраз навпроти хати, де промайнули найкращі дитячі роки майбутнього літератора.

Володимир СЕНЦОВСЬКИЙ,
м. Борзна

НЕБЕСНІ ТОПОСИ ІСНУВАННЯ І ГЛИНА ЗЕМЛІ

Нова збірка «Небесна глина» відомого українського поета Станіслава Новицького – це пропозиція вибраного, перекладеного мною польською мовою. Книжка складається з різних творів поета з його збірок. Але основою її є філософська думка про поетові координати серця: Укра-



їна – степова поетова ойкумена, місце народження, річки дитинства, поетичні емоції, кохання, присутність в сучасності та війна. Мене як перекладача поезії Станіслава Новицького цікавили його літературні ручаї, з яких творець пив воду пізнання і якими надихався. Втім мій перекладацький дискурс

не втручається в суть творчості поета, я не модерую його творчої лабораторії. Я вибрав для перекладу польському читачеві яскраві поезії, які говорять про Станіслава Новицького як лірика і новатора в українській літературі ХХІ ст. Книжка, отже, показує портрет творця, який народився між Бугом і Дунаєм, у південній частині України і як сам визнає, сакралізував український степ, бо це його рідна батьківщина. Ці поетові слова сприймаються нелегко, бо Україна є огорнена війною, і українська література вкотре вступила на шлях боротьби за її незалежність. Це поетова жертва на вітвар батьківщини, яку зрештою видно в книжці

«Небесна глина» у ряді віршів. В основу книжки лягли непрості, хоч і поетичні, емоції серця. Вірші поета занурюються в рефлексійні образи та особистісні історії. Власний літературний простір автор розширює на досвід українських поколінь часу війни. Звертається також до козацької минувщини, щоб засвідчити власними верлібрами степову вольницю українського народу. Більшість віршів писалася творцем в період вторгнення Російської Федерації на українську землю, тому в книжці присутня також воєнна тематика. Автор прагне сакралізувати кожний дарований день і кожну даровану ніч мовою тих емоцій, які психологія творчості називає шепотом серця та єством душі. Станіслав Новицький, висловлюючи особистісну думку, відкликує нас до літературних джерел і, як правило, пише про універсальні вартості поезії. В українській літературі цей дискурс є безумовним досягненням автора в невідомій ще йому епосі, яка гряде у XXI столітті. Хоча не боюся того сказати, це ще постійно приватний голос поета, направлений в сторону алегоричних топосів. Помітний зокрема в його поетичних книжках верлібрів «Фронтальне скло» (2022), «Передмовчання» (2022) та «Із молитовника осені» (2024). Якраз з тих трьох книжок склалася перекладна польськомовна книжка поета, з промовистим образно вираженим алегоричним заголовком «Небесна глина». Алегорія бо в «Небесній глині» означає уречевлення двопланового зображення поезії. Скажімо, автор пише про топос степу, а насправді має на думці українську землю з її пророчими ознаками міфу і реальності. Варто звернути увагу, що в творчості Станіслава Новицького алегоричні образи міфу переважно втілені у філософські та абстрактні поняття. Їх можна розкрити аналітично, бо вони посідають багатозначні символи. У збірці «Небесна глина» відчуються насичені метафори й асоціативні образи. Попри війну та її руїни, автор береже поетичну мить, яка є основою його натхнення. Оспівуючи існування, поет не забуває про те, що життя безпощадно минає. Те, що було важливим учора, сьогодні виявляється історією. Творчий задум співця повниться філософськими думками та надією на нові сходи та заходи сонця, нові дні й ночі. Тому у збірці багато пантеїстичних мотивів, які відповідають на складні запитання нашої епохи, будучи водночас особистісними висловами поетового серця. Невипадкові вірші Станіслава Новицького домагаються додаткового осмислення. У їх зміст лягли емоції поета та його відданість поезії. Мова оповідей, їх емоційне підґрунття, жести, міміка, з'єднані в творчому дискурсі автора «Небесної глини» ниткою пам'яті, клубком Аріадни, як жестами серця крізь час і вогнища поезії, розкладені, наче ватри.

АБИ НЕ ЗАГУБИТИСЯ В ТЕМРЯВІ...

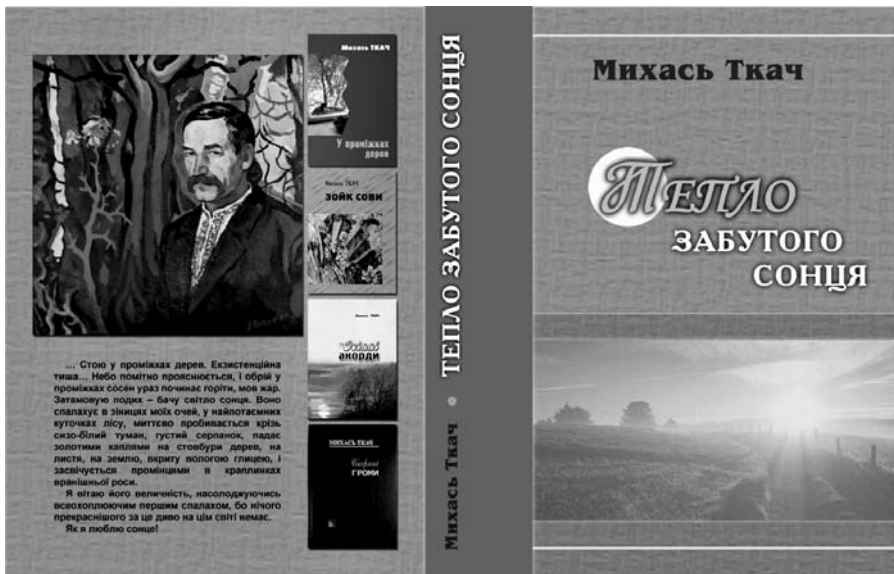
Ткач М. М. Тепло забутого сонця. Оповідання, новели, повість, публіцистика, критичні статті та відгуки літературознавців на твори М. Ткача.

Чернівці: Десна Поліграф, 2024. 288 с.

Аби книжка відбулася, мусять бути задіяні, як мінімум, дві сторони: автор і читач. А ще краще: автор, видавництво і читач. А в ідеалі: автор, видавництво, конструктивна критика і зацікавлена читацька аудиторія. Що нині для українського автора роблять українські видавництва? Видають. І крапка. Часто видають, навіть не читаючи те, що беруться видавати. Про рекламу і маркетингову кампанію, взагалі, мовчу. Взяли гроші – видали книжку. Все. На цьому епопея співпраці закінчилася (Не збираюся судити про всіх, говорю про більшість). А що для українських авторів нині дає літературна критика? І чи є в Україні літературна критика як така? Є. Але її представників – мізер, порівняно з тим огромом літератури (та чи ж літератури?), що видається тисячними (жартую) тиражами...

Ці мої зауваги аж ніяк не стосуються класика Михася Ткача. Автор створив себе сам. Він прийшов в українську літературу уже сформованим повноцінним письменником. І політика видавництв та оцінка літературознавців, гадаю, жодним чином не вплинули на самоусвідомлення письменника. Єдине: такі твори в Україні мали б видаватися за державний кошт. Отоді була б у нас і повнокровна українська література, і висока українська культура як така... А що робити іншим українським авторам, молодим і талановитим, яким, однак, ніхто ніколи так і не скаже щиро, чи ж правильною стежею вони йдуть? Або як правильно шліфувати свою письменницьку майстерність? Чи варто, взагалі, писати для нечитаючого суспільства? Як не демотивуватися і не втратити себе відразу ж, заледве відшукавши?.. Як, зрештою, зупинити таке поширене нині явище графоманії? Як навчитися (і не боятися) називати речі своїми іменами?.. Хто і коли в огромі макулатури помітить власне Літературу?.. Запитання, на превеликий жаль, риторичні... Але так не буде завжди. Опісля закінчення цієї божевільної війни українська культура не просто знову встане з колін – вона досягне тих висот, про які ми з вами сьогодні лише мріємо. Бо мудра і свідомі нація, навчена

гіркими уроками історії, на цей раз просто не дозволить собі втратити себе ж... Буде і література. Новітня. Буде і критика. Буде і морально здорове та читаюче суспільство. Нам, нетерплячим, потрібно просто трохи почекати... Вжити, перемогти і відродитися... Тут дуже хочеться зачитувати слова Володимира Кузьменка зі статті «Митець неореалістичної формації»: «...Якби не було хмар, то ми б не знали й ціни світлу...» (с. 230). Ціну світлу ми, молоде покоління нації, нині вже добре знаємо. А тому, сподіваюся, зуміємо зберегти те найсвітліше, а тому найцінніше у кожному з нас, у загальноукраїнській культурі і в літературі зокрема, у набутках наших батьків, дідусів і прадідів.



Постать Михася Ткача не оминули увагою літературознавці. І письменник на неї більше, аніж заслуговує. Однак мрію лишити і свою невеличку лепту у пропагуванні високої української літератури серед свідомих українців, особливо серед молодого покоління. Тому хочу проаналізувати крайню (на даний момент) книжку класика – «Тепло забутого сонця». Сюди увійшли і оповідання та новели автора, і повість («Очі зеленого гаю»), і авторська публіцистика, і критичні статті про творчість М. Ткача, і відгуки літературознавців на окремі твори та, загалом, на творчість письменника.

Почну з невеличкого екскурсу в біографію Михася Ткача... Народжений 1937-го року в селі Сахнівка, що на Чернігівщині, спізнав нелегку повоєнну дійсність. Татко загинув на війні. Пан Михайло разом із братом

Миколою (видатним майбутнім письменником та науковцем) були єдиною опорою матері. Голодні повоєнні роки, колективізація, «розкуркування», ціна виживання – усе це довелося відчувати на власному життєвому досвіді і, що головне, – не просто не зламатися, а вирости Людиною, Художником, Письменником... Тяжко працював у колгоспі, служив в армії, працював трактористом, закінчив Ніжинське училище механізації сільського господарства... Пізніше, ведений власним внутрішнім духовним покликом, уступив до Московського університету мистецтв на факультет малюнка і живопису (на заочне відділення), працював на посаді художника-реставратора в історичному музеї імені Василя Тарновського, художником-оформлювачем на заводі синтетичного волокна, у будівельному тресті, а після закінчення Остерського будівельного технікуму – майстром, виконробом, інженером-проектувальником... На початку 90-х рр. ХХ століття Михась Ткач був активним учасником заходів, спрямованих на утвердження нашої незалежності, працював відповідальним секретарем Товариства української мови ім. Т. Шевченка (нині «Просвіта»). Ініціював об'єднання місцевих літераторів і за підтримки колег створив незалежну громадську організацію – літературну спілку «Чернігів» та заснував журнал «Літературний Чернігів». Автор численних книжок прози для дорослих та дітей (Твори Михася Ткача увійшли до хрестоматій, літературних антологій та навчальних посібників з української мови й літератури). Засновник і голова журі обласної літературно-мистецької премії ім. Леоніда Глібова. Лауреат численних міжнародних літературних премій. Нині очолює літературну спілку «Чернігів» та редагує літературно-мистецький журнал «Літературний Чернігів». Проживає в Чернігові.

Оповідання та новели (іх 17), що увійшли до книжки «Тепло забутого сонця», – найрізноманітнішої **тематики**. В центрі зору письменника – сучасна війна на Сході країни («Коли на твоїй землі війна», «Заповіт емігранта», «Я заберу твоє життя»), трагедія зламаних війною чоловічих доль («Мелодія обірваної струни»), іронічний погляд на сучасне молоде покоління (оповідання «Комп'ютерний смог»), потреба збереження українських національних традицій та української мови (новели «Лебедині крила», «Заповіт емігранта»), доля української жінки, її тяжка праця за життя на тлі короткочасності земного проминання («Коли співають ангели», «Сяйво», «Рабська покора», «Відвідини батька»), трагедія людської внутрішньої самотності («Дядько Федір», «Відлюдько»), нещасливе або нерозділене кохання («Відлюдько», «Я заберу твоє життя», «Відвідини батька»), а також повість «Очі зеленого гаю»), проблема, і навіть трагедія, пиятики в селі («Марійка і Василь»), проблема батьків і дітей, тема матері («Сяйво», «Ле-

бедіні крила», «Коли співають янголи»), туга за дитинством, за душевною чистотою і справжністю («Світло забутого сонця», «Це було...»), любов до рідної природи («Дощ»), а також майстерний іронічно-гумористичний погляд на деякі життєво-побутові обставини («Переляк від рудого kota»). Так, окремі твори називаю по кілька разів, адже в них освітлена автором насправді далеко не одна проблема...

Переповідати сюжети творів не буду. Адже кожному з нас їх потрібно читати! Однак не зацитувати окремі рядки не зможу... Наприклад, ось слова з заповіту дідуса-емігранта (українця в американському штаті Філадельфія) своєму внуку Тарасу, який добровольцем пішов на український фронт: *«Дорогий внучку, вчися на нашій історії. Пам'ятай, що без української армії ані здобудеш України, ані збережеш її. Шануй борців за нашу незалежність, бо то твоя кров, від якої ти походиш. (...) Бути Українцем, ніколи не відрікатись своєї української національності. В першу чергу вивчайте свою рідну мову, а потім інші мови. (...) Дуже тяжко з... національно-несвідомими бовдурами-хохлами добитись своєї державності. Дійсно треба повсякчас вичавлювати з них ту сукровату рабську кров... (...) Як довго існує Українська мова – так довго існує Українська нація. А якщо існує Українська нація, то обов'язково повстане і незалежна Українська Держава. Зникне Українська мова – це значить, що зникне і Український народ як нація зі світової сцени...»* (с. 11 – 13, оповідання «Заповіт емігранта»). Мудро. Переконливо. Додати нічого.

Обов'язково скажу кілька слів про кожен новелу та оповідання цієї книжки. Однак, перш за все, характеризує стиль прози Михася Ткача, хочу повторити саме слова Миколи Адаменка (з-поміж багатьох інших дослідників творчості письменника), адже аналогічно воліла б висловитися і я: *«Життєвий матеріал стиснуто під тиском багатьох атмосфер. Потужне узагальнення. Картина майже планетарна...»* (с. 278). І, як зауважує Сергій І. Ткаченко, *«...письменник не прикрашає і не затьмарює картину життя, не зловживає світлим чи темними фарбами. Він малює світ таким, яким той є, а точніше – він ставить перед читачами дзеркало, аби вони побачили у ньому самих себе»* (с. 248).

В оповіданні **«Коли на твоїй землі війна»** автор намагається пояснити природу щирого бажання молодого чоловіка захищати рідну країну – і робить це дуже влучно. Оповідання **«Заповіт емігранта»** я вже частково аналізувала – Михась Ткач словами добровольця з американського містечка Філадельфія (і українця до глибини душі) Тараса, а також уривками із заповіту його покійного діда Павла дає чітку і вичерпну відповідь на запитання: *«Як зберегти свою українськість і українську націю загалом?»* Тобто, якщо дуже коротко, то: позбутися рабської крові, поважати свою

рідну мову більше, аніж мови іноземні, та зміцнювати українське військо (аби ніколи сильніші не зазіхали на слабшого).

Ціла людська драма, навіть трагедія, помістилася у невеликій новелі **«Я заберу твоє життя»**, де сконцентровано дуже багато болю від розуміння нерозділеності великого і справжнього кохання жінки до чоловіка...

Новела ж **«Мелодія обірваної струни»** – про індивідуальну життєву драму сліпого солдата – а насправді про подібні долі багатьох українських чоловіків, у яких війна забрала найцінніше – здоров'я і кохання...

Оповідання **«Комп'ютерний смог»** містить глибоку іронію про страх молодих хлопців іти на війну, а також тут порушена актуальна проблема зомбування нашої молоді комп'ютерними іграми, проблема інтернетзалежності...

Новела **«Лебедині крила»** – на мою думку, найсильніша і найдовершеніша річ у цій книжці. Тут фігурує образ вишиванки як символ найчистішої материнської любові. Новела насичена глибинним психологізмом і драматизмом. Якщо коротко окреслювати фабулу твору – молодий чоловік поспішає до матері в останні хвилини її життя... А далі новела побудована як намисто спогадів ключових автобіографічних моментів, коли чоловік одягав батьківську вишиванку... Вперше – це на шкільний випускний. Удруге – на проводи в армію. Втретє ж – тепер, на прохання матері – в останні миті її життя... А вчетверте – коли іде дорослим сиротою на сільський цвинтар, аби провідати матір... Читаючи, не можливо стримати сліз, або хоча би трішки затамувати той гострий духовний біль від усвідомлення жорстокої короткочасності земного проминання... У новелі, незважаючи на лапідарність письма, поміж ущільненими фразами помістилося дуже багато роздумів і каяття головного героя.

У новелі **«Коли співають янголи»** порушено дуже багато проблем: людської любові, зради і всепрощення, короткочасності й вічного колообігу життя, існування за межею бідності, трагедії смерті матері... Зображена духовна драма жінки, яка все життя кохає єдиного чоловіка (навіть у той час, коли той живе з іншою), і навіть на смертному одрі думає про нього, всепрощаючи... Фабула будується з яскравих, часами світлих, часами моторошних картинок-кадрів із життя жінки Оксани, що минуло-промайнуло так швидко, немов кіно...

Загалом, кожне оповідання, а чи новела Михася Ткача – наче ніж у серце... Принаймні, особисто в мене лишається таке відчуття... Тут було б доречно зацитувати Сергія І. Ткаченка: *«Читачі й критики Михася Ткача роблять одну й ту ж саму методологічну помилку: механічно переносять лагідну вдачу цього незмінно доброзичливого і завжди привітно усміхненого письменника на його літературні твори, в той час як ті його твори*

часом буквально шкуру здирають з читача і без давких сліз їх читати просто неможливо. Новели і повісті Михася Ткача є такою «шоковою терапією», яку у великих дозах приймати вкрай небезпечно, і тому доводиться робити паузи, аби перевести дух і трохи заспокоїти серце...» (с. 247).

Значне семантичне навантаження у прозі цього автора несуть **художні деталі**. Наприклад: «Щось глухо стукнуло у вікно, ніби пташка вдарилася об шибку. І чого їй. Це вже вистукує...» (натяк на близьку смерть, новела «Коли співають янголи»). І такі образні деталі є майже в кожному творі письменника. Недаремно Володимир Кузьменко називає Михася Ткача чи не найбільшим **майстром художньої деталі** в українській літературі помежів'я ХХ–ХХІ століть.

Оповідання «**Сяйво**» – про літню жінку Марину, яка не хоче їхати на старість із рідної хати... І сяйво в її очах, тобто в очах старої матері, рівно-сильне прозрінню її сина Василя... Принаймні у мене склалися такі аналогії.

В оповіданні «**Рабська покора**» (назва, до речі, говорить сама за себе) зображена нелегка доля самотньої жінки, яка все життя тяжко працювала на фермі, а також кричуща несправедливість тогочасних життєвих реалій... Автор ставить перед читачем риторичне запитання: як досягнути ту несправедливу формулу людського буття, коли одні в ньому весь вік насолоджуються, а інші тяжко працюють?..

Оповідання «**Відвідини батька**» – про гнітуче становище сина-підлітка, який опиняється начебто поміж двох вогнів – розлученими татом і мамою. Син не може пробачити батькові, який лишив їх із мамою одними в селі, без міцного чоловічого плеча... І водночас він, головний герой, мучиться від усвідомлення того, що не може ані прийняти, ані принаймні збагнути такий стан речей – причину того факту, за яким його батьки не живуть разом. І тут вагому роль відіграють, знову ж таки, художні деталі: «*Губи задевереніли, як від морозу, – нічого не міг сказати...*» (замість відповіді сина на спробу батька пояснити, чому не живе з матір'ю). Художньою деталлю також є образ хустки, з червоними трояндами та чорною бахромою, яку матір дуже любить – як найцінніший подарунок у своєму житті – подарунок Романового батька, тобто свого чоловіка...

Оповідання «**Дядько Федір**» – це моторошна драма людини, зокрема чоловічої внутрішньої самотності (що насправді і є головною причиною пияцтва)... Здавалося б, простими словами, але автору вдалося змалювати її, цю драму, до глибинного шему, до духовного трепету...

Подібна до попереднього оповідання за проблематикою та емоційним навантаженням новела «**Марійка та Василь**». Тут дуже лаконічно гово-

риться про смерть (як і про безсенсове життя) маленької людини. Коротко, сильно і страшно. Як у Стефаніка. Але без пафосу – легко і просто...

Необхідно відзначити уміння автора тримати неймовірну напругу навіть у кумедному творі (що свідчить про неабияку письменницьку майстерність). Мається на увазі оповідання **«Переляк від рудого kota»**, у якому йдеться власне просто про розіграш – про жарт колег на роботі. Головну роль тут відіграє уміння Михася Ткача з легкістю майстра передати внутрішній психологічний стан головного героя (що ще більше підсилює комізм зображуваної ситуації): *«Заглядав у комп'ютер – шукав останній квартальний звіт і не міг знайти. Там усе плуталося, стрибало, зависало, ніби туди вірус заскочив. Той вірус уже був усередині Саші. Тіло його робилося кволим і недієздатним...»*; *«Саша вкляк, дивився на Олю і не розумів її слів, хотів, було, підвестися зі стільця, але не зміг. Тіло наче закам'яніло. Нараз ударив долонями по столу і засміявся голосно, ніби збожеволів...»* (с. 84 – 85).

Новела **«Світло забутого сонця»** – найщемніша річ у книжці. Це реквієм-туга за босоногим дитинством, за юністю, за матір'ю, за селом – одним словом, за тією душевною чистотою і справжністю, якої нам зазвичай так не вистачає, коли ми йдемо у далекий світ від рідного порогу... Тут пам'ять та уява оповідача, немов наймайстерніші живописці, малюють перед читачами найщемливіші картини спогадів... Сама новела нагадує сповідь-монолог – сповідь перед покійною матір'ю і перед власною совістю. І саме звідтам, із цієї новели, випливає назва книжки **«Тепло забутого сонця»** – або, іншими словами, найменування власної невимовної туги за минулим: *«...Я хочу до вас, мамо. Моє життя – це замкнуте коло проблем, яке розірвати не можу, ніби сон, що нескінченно повторюється, і прокинутись несила. Я стомився, моторошно і тяжко мені тут серед засилля машин... (...) Я потерпаю від їхнього шаленства, задихаюсь від гулу двигунів, пилу, чадного газу. Де будинки ховають від мене небо, сонце, забирають мій простір...»* (с. 87).

В оповіданні **«Відлюдько»** – вражаюче чесно і широко про природу чоловіка (як на мене, жорстоку природу), а ще про людину-митця, що втомилася від життя і воліє заховатися від життєвої суєти у мистецтво... Мої особисті спостереження (і не лише виходячи з даного оповідання, а загалом з творчості автора, в тому числі й повісті «Очі зеленого гаю»): герой (він же оповідач) Михася Ткача – замкнений на сім замків від світу цього, не хоче (або не може) відкритися навіть найдорожчим людям. Навіть мамі... Навіть коханій дівчині... І в цьому, саме в цьому причина глибини його внутрішніх страждань, відчуття дикої самотності та намагання (як єдиний вихід) заховатися від неї у Творчість... Мене дивує (і водночас по-доброму вра-

жає) бачення героєм оповідання «Відлюдько» поняття любові: *«Любов – це теж рабство, але рабство добровільне, пута його невидимі. Це рабство матеріальне, проте любов позбавляє рабських пут душу людську. І тому таке рабство не відчутне»* (с. 92). Щодо коханої дівчини герой повів себе до болю жорстоко, однак чесно (що також вражає читача): *«Я дивився їй услід і не відчував, а, може, не хотів відчувати, перед нею якоїсь вини за свою поведінку. Хоч розумів, що мав би поступити по-іншому, сказати їй теплі і щирі слова. (...) Я прагнув самотності. І ні до чого не хотів змушувати себе. Бо жахливо, коли розум ув'язнює серце»* (с. 95).

І завершує розділ короткої прози етюд «Дощ». Де зображуваний дощ – символ оновлення життєвих сил... А атмосфера – відчуття глибинної спорідненості з природою...

Повість **«Очі зеленого гаю»** викликає неоднозначні читацькі рефлексії. З однієї сторони – цікава, метафорична і виправдана назва; майстерне володіння словом; уміння тримати увагу читача; неординарна історія кохання... З іншого боку – дивні, як на мене, герої; не до кінця правдоподібні обставини, а ще – читачу мало... Бо читач очікував інакшого фіналу... А ще – цей нетиповий любовний трикутник! Де одна з героїнь – і начебто відсутня (бо загинула або ж зникла при загадкових обставинах, автор не пояснює), однак водночас зримо присутня і реальніша, о диво, аніж двоє інших головних героїв... Заінтригувала? Раджу придбати книжку і прочитати.

Розділ «Публіцистика» складають критичні статті та есеї Михася Ткача про життя і творчість митців і науковців різних поколінь – Опанаса Марковича («Видатний діяч українського народознавства»), Володимира Кузьменка («З любов'ю до науки»), Олексія Довгого («Поет доброти і мудрості»), Павла Пришиби («Життя в любові до рідного краю»), Павла Свища («Зберегти душу в чистоті – то святе»), Олексія Брика («Творець різножанрових романів»), Петра Сороки («Лицар «Зеленого світу»»), Павла Тичини («Десь на дні мого серця»), Олега Гончаренка («Світло душі української»), Ліни Ланської («Нехай то сон, але такий солодкий»), а також рідного брата, Миколи Ткача («Життя прожите в любові до слова»), а ще – наймолодших та активних представників сучукрліту – Аліни Шевченко («Бузковий подих пробуджує весну») і Станіслава Новицького («Не згуби, що народжене Богом», «До молодої яблуні схилюсь...»). А ще тут є стаття про самого Михася Ткача як про художника (такий собі автобіографічний нарис, який читати особливо цікаво і, вважаю, варто кожному, хто цікавиться постаттю письменника). Наприкінці цього нарису (що, до речі, має дуже промовисту назву – «Від пензля до пера») автор висновкує: *«...Але сьогодні я певен, що моє захоплення малюванням не пройшло марно. Завдяки йому розвинулося образне мислення, а, зрештою, в подаль-*

шому втілює в слово». Як письменник Михась Ткач заявив про себе у віці 30 років, тому автор з деяким сумнівом зазначає: *«Існує думка, що братися за перо, як і за пензля, в такому віці запізно...»*. Однак особисто моя відповідь на цей авторський сумнів буде простою і дуже логічною: «Ні! Навпаки. Письменник у цьому віці уже має зазвичай життєвий досвід і мудрість, які відзеркалює в Слові. А тому Слово зрілого майстра вартісніше, ніж писання молодих».

Особливо зацікавлено і щемно читався мені біографічний нарис-есе про брата пана Михайла – видатного науковця, українознавця і письменника Миколу Ткача – надзвичайно світлу і мегаталановиту людину (що вирізнялася подиву гідною працездатністю та одержимістю своєю справою) і національно свідомого українця – Українця з великої літери... Покійного барата Миколу Михась Ткач справедливо називає Охоронцем українських традицій. Чого, скажімо, варті а хоча би такі його (з-поміж багатьох інших поетичних та наукових книжок) видатні праці, як «Словник говіркових, розмовних, рідковживаних та застарілих слів української мови» (понад 1000 сторінок) та «Слово о полку Ігоревім: графічна реконструкція, переклад, словник-довідник»... І мені як читачці і яко свідомій українці дуже болить тогочасна реальність, у якій Миколі Ткачу повсякчас доводилося не просто саможертвовно працювати на ниві української культури, а й виборювати право на важливість своєї справи... Михась Ткач у своїй статті мудро висновкує: *«Величину і значимість літературної і культурологічної спадщини Миколи Ткача належить ще осмислити і оцінити як нашим сучасникам, так і майбутньому поколінню»* (с. 185) – з чим я більше, ніж згодна.

У розділі «Публіцистика» тематично і жанрово вирізняється есе **«Меншина – моє натхнення»**. Я б назвала це есе своєрідним гімном малій батьківщині письменника. Особисто я до глибин душі і сердечного щему пройнялася цією любов'ю автора – до природи краю свого дитинства, так як теж є уродженкою поліського села, нехай іншого куточка України – Волині – і, читаючи щемні спогади Михася Ткача, немовби зримо бачила ці мальовничі картини-пейзажі рідної поліської землі, яка також і мені дала крила...

Із зацікавленням прочитала також усі, уміщені в книжці, критичні статті про творчість Михася Ткача: Володимира Кузьменка («Митець неореалістичної формації»), Олега Гончаренка («Багряні громи сіверського волхвародовольця»), Сергія І. Ткаченка («Від Еміля Верхарна до Михася Ткача»), Анатолія Шкуліпи («З подиху причасного вихору»), а також Олега Василюшина та Ігоря Фарини («Бентежне світло у долонях часу»), – що складають передостанній розділ книжки «Тепло забутого сонця». А ще за-

нотувала для себе окремі думки і висловлювання сучасників Михася Ткача про його літературну діяльність, зокрема Петра Сороки, Лесі Степовички, Надії Кузьменко, Миколи Адаменка, Станіслава Шевченка, Миколи Лелюка, Олексія Брика, Віталія Леуса, Сергія Дзюби, Оксани Гарачковської, Володимира Кузьменка, Олександра Забарного, Григорія Кулеби, Володимира Дрозда та інших. Тому, даючи власний короткий письменницький портрет Михася Ткача, трішки боюся повторитися, однак, все ж таки, наважуся висновкувати: Михась Ткач – письменник з надзвичайно широким кругозором, для пера якого, впевнена, не існує непіддатливих тем; це митець-неореаліст, який пише-малює життя як таке не користаючись кривим дзеркалом (яким зазвичай послуговується більшість літераторів); це Людина у слові і людина Слова; це митець, міцний духом, бо живе за законами світла; а також до глибини душі щирий українець, людинозахисник і борець за справедливість.

Гадаю, моя ця невеличка рецензія нічого ані додасть, ані відніме до/від без сумніву високої постаті класика. Однак, вважаю, це мій ввічливий жест шани великого таланту Майстра. Творчість Михася Ткача, безсумнівно, пробуджує у моєму серці гордість за нашу націю. Михась Ткач заслуговує бути прочитаним, вивченим та інтерпретованим українськими школами та вузами. Адже хто, як не він? А з моєї дорогої Волині бачу поряд, на цій же планці, імена Василя Слапчука, Йосипа Струцюка та Володимира Лиса. Шануймо рідне. Помічаймо серед сотень людей-світлячків хоча би найпомітніші постаті – як ті маяки-дороговкази правильного шляху у цілковитій темряві сьогодення. Аби не збитися нам на манівці. Аби не втратити віри в майбутнє нації. Аби не забути власне горде ім'я – Українці.

Юлія СІЛЬЧУК
(Юля ПОЛІСЯНКА),
учасниця НСПУ
та Спілки письменників
і журналістів України імені І. Франка.

У НЕПЕРЕВЕРШЕНИХ ДІАЛОГАХ КРАСИ

У переддень Маковія, якраз на церковні свята, у столичному видавництві «Авіцена» побачила світ нова книжка Володимира Фриза «Іронії людського буття». Це – збірка оповідань та новел, у якій письменник розмірковує над суттю людського буття, з його парадоксами та іроніями.



Читачам нашого часопису не варто представляти Володимира Фриза як лікаря та громадського діяча. Його професійна біографія добре відома жителям Поліського краю. Високопрофесійний хірург, заслужений лікар України, почесний громадянин міста Чернігова. Він один із провідних фахівців України в царині травматології, реконструктивної ортопедії та ендопротезування. Про його професійні якості щедро писали як чернігівські ЗМІ, так і загальноукраїнські та європейські медичні видання. Я ж хочу поміркувати про його літературні надбання. Викликає подив і суто людське захоплення, як, попри таке велике завантаження лікар-

ськими справами, у Володимира Івановича вистачає часу на літературу. Він чудовий поет, перекладач, есеїст (і як показала остання збірка) – новеліст та майстер короткої прози. Буду відвертим, для мене письменник починається тоді, коли він володіє трьома складовими письменницького таланту: це перш за все – самотутнім, ні на кого не схожим сприйняттям і осмисленням навколишнього світу; по-друге – оригінальним, самотутнім, лише йому притаманним індивідуальним письменницьким стилем або ж іншими словами – манерою письма; і, зрештою, по-третє, коли письменник здатний створювати неповторні, самотутні художні образи, які не мають аналогів чи відповідників у літературі. Скажу відверто, за усіма цими літературними складовими практикуючий лікар Володимир Фриз мене при-

ємно здивував. Народження книжки – для письменника – процес тривалий і не простий, зачасу він триває кілька років: від зародження творчого задуму, через осягнення і осмислення сюжету до впорядкування системи образів і творчих схем і аж до прикінцевого творчого висновку або, як ще кажуть – моралі. Так от, Володимир Фриз переконливий у всіх цих структурних компонентах. Він – неперевершений майстер сюжету. Його оповідки самобутні, колоритні й неповторні у своєму сюжетному вирішенні. Вони мають свою структурну особливість – посилену увагу до художньої деталі. Фриз настільки майстерно володіє описом деталі, що інколи видається деталь – неодмінна складова його творчого письма. Для прикладу: *«Тихий шелест листя, загадковий шепіт смерічок, якийсь тривожний спокій та зрадлива тиша нагадували, що йде осінь. Спокій. Та чи є десь той спокій? Раптовий подих вітру, що прилетів десь із полонин, розбудив важке гілля смерекове. Розгойдав його так, що відізвався у яругах важким зітханням. «Осінь», – засмучено прошеміло букве листя й замовкло. «Осінь», – безпорадним трепетом підхопила осика, коли згадала про прийдешню осінню сльоту і холод. Наче на знак згоди, захиталися верховіття ялин, кедрів і модрин, та через якусь мить теж завмерли у скорботнім задумі».*

Згодьтесь, таке уміння малювати словом, дозволяє автору надзвичайно тонко і точно передавати усі найпотаємніші порухи світу. Дозволяє вбачати в малому великі можливості осягнення світу.

До нової книжки письменника увійшли три цикли оповідок. Які умовно можна поділити на три змістових блоки. До першого блоку увійшли оповідання, які можна умовно об'єднати назвою «Іронії долі». Це – соціально-побутові замальовки про людську долю, про щемливі миттєвості людського кохання, про любові і зраду, про тяжке виживання жінки в умовах соціального поневолення. У цих оповіданнях Володимир Фриз проявив себе як неперевершений знавець людської долі, тонкий психолог, майстер соціальної інтриги. Його жіночі образи вражають своєю витонченістю, красою, вмінням кохати і бути коханою.

Другий блок оповідань можна об'єднати назвою «Війна упірів». Це оповідки про поневолення західноукраїнського краю радянськими військами. Про ті соціальні та політичні утиски, які зазнавав український народ перебуваючи в моральному поневоленні.

І, зрештою, третій цикл – «Історії неповторного Подолу», найбільш яскравий і колоритний цикл про життя української столиці у 70-80-ті роки ХХ століття. Це неперевершена за своєю красою оповідь про Поділ, як серце столиці з її населенням і побутом, пейзажами і часоплином, героями і звичаями.

Мені видається, що саме ця частина книжки знайомить нас із непере-

вершеною творчою манерою Фризового письма. Володимир Іванович виявляє усі кращі риси свого художнього стилю, своєї творчої манери і письменницького хисту. Погляньте, як він точно і майстерно описує ранок пробудження Подолу: *«Очі квартир, що виходили у внутрішній двір, ще спали, заплющені фіранками»* (149). Як свого часу Ісак Бабель у *«Одеських оповіданнях»*, так і Володимир Фриз у своїх оповіданнях про Поділ, надзвичайно точно і колоритно змальовує побутові картини життя цього міського району з усіма притаманними для нього характерними ознаками існування. *«До водогінного крану в центрі двору, з якого на чавунну решітку каналізаційної клоаки цівкою текла вода, наче черга до мавзолею, тягнулися коти»* (149). Фриз надзвичайно зримий у своєму змалюванні міста, він точний у своїх художніх означеннях, вагомий і переконливий у порівняннях, завершений у своїх стилістичних фігурах.

А ще Фриз надзвичайно колоритний у творчій манері зображення свого літературного письма. Досконало володіючи українською, польською, німецькою, російською мовами, добре послуговуючись латинкою – він створює неповторний довершений мовний світ своїх героїв, у якому вони почувуються комфортно і затишно. Його герої такі ж полігамні, як і обставини, у яких вони існують, і це робить їхній мікросвіт цікавим і неповторним. Цікавими, сповненими полонізмами є оповідки Фриза про галицький край першої половини ХХ століття, вони створюють неповторний колорит галицького побуту. Глибоко психологічно наснаженими є оповідки передвоєнного передгрозя. Привід війни наснажує їх неповторним забарвленням людського горя. А ширий і чистий єврейський гумор робить мальовничі картини київського Подолу по-справжньому захоплюючими. Ось така вона нова книжка Володимира Фриза *«Іронії людського буття»*. Додам лише, що це дебютний проєкт молодого видавця Оксани Тунік-Фриз, доньки письменника.

Олександр ЗАБАРНИЙ,

*член НСП та НСЖ України,
м. Ніжин*

КНИЖКА СВІЖОГО ДИХАННЯ

Побачила світ книжка «Незборима» публіцистки і літераторки Сніжани Божок, яка родом з Чернігівщини. До неї увійшли кращі оповідання і новели. Друга половина томика – художня публіцистика, по-дорожні нариси.



До цієї книжки Сніжана ішла довго. Була учасницею нарад молодих літераторів у Львові, Одесі, Ірпені, Києві та Харкові, де її прозу позитивно оцінювали письменники. А особливо – художню публіцистику. Саме за неї стала лауреаткою Міжнародної українсько-німецької літературної премії Олесея Гончара. І тоді, на підсумковому зібранні у Національній спілці письменників, голова журі Петро Перебийніс сказав, що художня публіцистика Сніжани зріла, вагома, дихає свіжістю. Дійсно прикрашає журнали України». Неспроста висловився, бо уже тоді й часом раніше Сніжана друкувала публіцистичні твори з наболілих екологічних проблем, життя за-

бутих сіл, незборимості української нації у часописах «Буковинський журнал», «Дзвін», «Україна», «Літературний Чернігів», інших виданнях.

Її оповідання, короткі новели написані на актуальні теми. А це – про молодих бійців, які з перших днів війни пішли захищати територіальну цілісність України. Проявляли відвагу і хоробрість. Били російських знахабнелих окупантів. Гинули у боях. Але не здавали наші історичні українські землі, які героїчно відстоювали запорозькі коза-

ки, – бахмутські, чернігівські, київські, луганські ... Саме на цих землях виявляли героїзм. Таким був і герой оповідання «Втрачені долі» Денис, який мав високі досягнення у професії. Але добровольцем пішов на війну. Загинув з однопумцями за Вітчизну. А ось оповідання «Харитонівна», на мій погляд, найкраще за художністю і сюжетом. Воно перегукується з нинішнім часом.

Відомий письменник Андрій Гудима, який є автором яскравих віршованих та прозових історичних романів, лауреатом багатьох премій, у тім числі й Олеса Гончара, у передмові пише, що у прозі образи створює художньо, використовує свіжі тропи. Проза авторки читається легко, запам'ятовується. А друга частина книжки лауреатки премії Олеса Гончара – це публіцистика. Пригадую, вона цю високу нагороду отримала 2014 року за вагомі, самобутні публіцистичні твори. У книжці «Незборима» теж яскрава публіцистика. Написана майстерно. Тут достатньо публіцистичних знахідок, художніх деталей, небуденних тропів. Твори Сніжана створювала через образи, шукаючи пронизані болем і тривогою сюжети. Вважаю, до вагомих у цій збірці належать нариси «Джерела тривожної любові», «На березі прогірклого болю», «Обпалені пелюстки Полісся», «Смертельно зранені», інші. Цікава побудова творів, сюжетні лінії, свіжі тропи, публіцистичні знахідки, факти «тривожної любові» зробили їх читабельними. Про долю української нації, сіл нариси «На березі прогіркої тривоги», «Смертельно зранені». Взагалі, публіцистика і проза С. Божок заслуговує високої відзнаки, про що не раз говорили письменники і кращі журналісти України. А я як учитель української літератури і прозаїк з досвідом, хочу зупинитися на оповіданнях і новелах Сніжани. Мені здається, що вона повинна продовжувати писати дуже коротку прозу. У газетах Чернігівського Полісся я читав ряд коротких новел, оповідань на одну-дві сторіночки літераторки. Патріотичні, динамічно-привабливі. Дивно, чому вона не включила їх до збірки. Так от, твори «Душу гріє», «Політик» я зарахував до кращих. Здається, прості сюжеттики. Мабуть, Сніжана потроху навчалася і читала малу прозу Любові Пономаренко та Катерини Мотрич – дуже умілих письменниць. Вони знаходили якісь примітні художні деталі, небуденні факти з життя селянок, вводили до творів, за рахунок їх та інших рис створювали неповторні, значущі образи. Така коротка проза в українській літературі, вважаю, що залишиться надовго, а, можливо, навечно. Щодо коротких оповідок Сніжани, то вони теж запам'ятовуються, тому що написані майстерно. До прикладу, «Душу гріє» – сюжетик з життя села. Два головні образи

– наш Державний прапор синьо-жовтий і Васька-дивак. «Прізвище у нього козацьке Сильнодуб. Сильночі у нього риси зовнішності. Спино широка, мускулиста, як той щит великий військкий. Руки теж мускулісті, бронзовіючі. Показний мужик, що вже казати. Правда, злі язики про нього буває шепчуться: «Васька-мудак!» Характеризують такими вже злючими словами – не розказати, не описати. Варто почути своїми вухами. Тільки от в чому він мудак – ніхто не може сказати. Це з тих, хто не вірить у плітки, пустодзвонну балаканину. Частіш говорять про нього зі злом колишні комуністи. Васька не злюбила. Хто? Вони ж. За його пристрасне, патріотичне слово. Жовто-блакитним прозивають. «У нього тільки й речі – про Україну. Незалежник який». А Сильнодуб словами заворожує. Говорить – очима не змигне. А очі – така світлінь синя, зваблива. Не переказати. Очі дівочі. Усе село його знає. Прапор у нього і влітку, і зимою на гребені хати наче освічує. На височенному держакі полотнище. А як розказує Васько про свою святиню: «Чому два кольори? Це кольори хоробрості наших козаків». Та сталася «біда» – хтось викрав прапор з сільської ради. Головиха попрохала у Васька – принеси. Приніс. На свята прикрашав сільську раду. А потім одного дня прийшов, сказав, я забираю прапор. «А, може, продаси нам. Нема де купити» – «Ні, забираю прапор» – «Що вже не можеш обійтися?» – «А ви знаєте, не можу без нього. Він душу мені гріє. Нема його – якась пустота... Жовта і блакитна світлінь хитнулася. Згортав. Ніс обережно, як дитя новонароджене».

Друга половина збірки – публіцистика. Розділ називається «Джерела вбивчої тривоги». Точно. Образно. Контрастно. Сніжана пише про джерела нашої нації, які живлять її, і ті, без яких не може жити Україна, – натуральні, і про села як джерела, і без них немислима держава; про Українську церкву, Революцію Гідності... Не обходить публіцистка і джерела «убивчої тривоги» – а це болота і малі річки, які на Чернігівському Поліссі і майже в усій Україні поруйнували, знекровили або бездумно знищили «мудрі проекти Брежнева-Суслова» і різних комуністичних холуїв-шестірок у регіонах великого СРСР (нарис «Обпалені пелюстки Полісся»). Як це не дивно, а в областях реалізацію проектів меліорації довіряли безтямним негідникам. На Чернігівщині у шістдесяті й сімдесяті роки був такий «лідер» облводгоспу. «У ті роки Чернігівським облводгоспом керував пан Суворов. У народі так і кажуть: Великий Суворов, начальник, у наших краях «пахав», жорстоко «шаблею» махав. І домахався: у восьми північних районах Чернігівщини ріки були випрямленими, стали тихоплинни-

ми, знекровлені. Більшість з них стали мілководні або пересохли. Така хвороба дуже зачепила і протяжну природну водойму. Снов'яка бере початок з російської Брянщини. По малих ріках пустили магістральні канали осушувальних систем. У різних місцях закували, замордували їх у бетон. Більшість цих меліоративних систем давно не діють. Протягом десятиліть десятки, сотні мільйонів тодішніх рублів закопали у землю. Але на цих землях ніколи дорідно не родило. А екосистему порушили – знищили болота, річки, тисячі потічків, пташині базари... Одне слово, чарівні землі перетворили у пустелі». А тому літераторка й назвала свою роботу «Обпалені пелюстки Полісся». Приваблює читачів нарис «Джерела тривожної любові!», де авторка пише про проблемні джерела, водойми, які знищують байдужі особи, і вона звертається до історичних фактів: князь Ігор жорстко карав воїнів, які, було, сплюндрували у ті роки джерела. Таких природогубів відправляв у ліси, до сіл, на луки, де вони упорядковували такі водойми, доглядали за ними і людей закликали допомагати малим водоймам, любити. Серед інших виділяється досконалістю, сильним художнім письмом, деталями праця «Смертельно зранені», де, аналізуючи, авторка називає покинуті, забуті села, куди не їде влада і «жирні коти» об'їжджають такі населені пункти. Їх обдирають і «чорні археологи, шукаючи дорогоцінні речі біля місць колишніх монастирів». Пише літераторка, використовуючи свіжі образи. Свіжістю письма дихає і робота «На березі прогірклого болю». У ній – про долю української нації, про роки сталінізму і брежнєвщини, коли винищували села «кремлівські мудреці». До голосу людей не прислухалися. І так складалося, що і в пізніші десятиліття місцева влада не створювала ніякі проекти, які б могли порятувати села від безробіття. І навіть уродженці поліських сіл, які стали багатими, забували села, де навчалися, не допомагали їм відродитися.

Публіцистика Сніжани Божок дихає свіжістю, вагомністю, різними гранями художності. Вона відверта. У ряді творів літераторка називає проблеми української нації і хто винен у нагромадженні їх. Вважаю, що книжка вдалася. Авторка книжки благодібно передала до шкіл, бібліотек, отримала широкий читацький резонанс.

Андрій КОНОВАЛЮК

ТАЛАНОВИТЕ СЯЙВО КНИЖОК ПОЛІСЯНИНА



Не кожен рік і навіть не щодва дивує завжди виходом нових книжок. Не товсті це томи. А, як сказав, яскраві, вагомі, гарно оформлені поліграфічно, підсумкові твори життя автора приходять до читача. А це – «Акурайку», «В осім борку». А в них – публіцистичні роздуми, самобутні оцінки, нетрадиційні погляди автора... Вони привертають читачів оригінальністю, чіткістю думки, доказовістю аргументів... Тому що ці тво-

ри пропущені крізь душу, наповнені рідкісними публіцистичністю і роздумами, не поверховістю, а художньою силою, небуденним мисленням...

Публіцистика Василя задириста. Ударна. Приємна несподіванками. Запахує світлою новизною і привабливою лаконічністю. Багата на рідкісні деталі. Запалює, пробуджує емоції у читача. Оті, які читання роблять не лишень відпочинком. То читання-подорож. Не таке просте. Подорож, що навіює і народжує та множить роздуми. Саме ті дивовижні, позитивні і, бува – природні, суперечливі. І такі роздуми додають інтересу, динамізму і сили у читанні. Вони ніби стимулюють і припрошують і надалі брати до рук свіжі книжки Че-

пурного. А їх тільки за останні роки до читача прийшло три (деякі у співавторстві).

Василь – талановитий дослідник росії, знахабнілих імперських кривавих цілей її. Глибокий аналітик про це заявляв ще у далекі вісімдесяті роки минулого століття, коли був упорядником невеличких книжок, які видавала чернігівська «Просвіта». А з тим це чіткою лінією стало проходити у його книжках, а також публікаціях у чернігівських і київських часописах. Державники, світочі нації такі, як Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, видатні журналісти і письменники Анатолій Погрібний, Степан Колесник, Микола Шудря помічали його публікації ще у роки навчання в університеті Т. Шевченка. Високо оцінювали, емоційно відгукувалися у різні періоди. Вічний і головний темі життя письменник і публіцист залишився вірним у книжках «Сто днів широкої війни». За цю вагому працю Чепурний заслужено став лауреатом Всеукраїнської літературної премії Івана Огієнка. Ця нагорода вважається досить високою. Її у різні роки отримували письменники, публіцисти, мистецтвознавці й дослідники з різних регіонів України, Польщі, США і Канади. З тим у нашого талановитого земляка були інші престижні відзнаки за просвітницьку і патріотико-публіцистичну діяльність. Нагороджували у Києві у рідному Шевченківському університеті.

Чепурний у різні роки завжди перебував на передньому краї. З позицією. Зі своїми яскравими публіцистичними виступами, самобутніми оцінками. Свої погляди, висновки, оцінки і контрастні роздуми про сусіда-країну, знахабнілого шовініста і ненажеру – так-так, про росію злочинну, кривавого окупанта і загарбника чужих земель пише публіцист у книжці «Сто днів широкої війни». До речі, вона витримала кілька перевидань, отримала широкий читацький резонанс. Коли читаєш книжку-бестселер чернігівця, з перших сторінок фактажу складається враження, що він буде охоплювати воєнні дії, пригоди тільки Сіверщини. І звертається письменник саме до таких подій: північ Чернігівщини, південь, центр, блокада Чернігова, непохитність і мужність професійних військових, Першої танкової бригади, територіальної оборони... Але талант Василя і в тому, що він подає і події широкого театру війну в Україні, в інших регіонах її, де загарбникам діставалося по повній програмі навіть від воїнів-строковиків на Київщині, Сумщині, на півдні... На цих фактах показує, які орки безтямні й нахабні. Зажерущі й ненаситні. Грубі й безпощад-

ні. Реалізуючи план головного людиноненависника, скаженіючого російського фюрера, окупантська мерзота швидко вдерлася на споконвічні землі України – Русі Київської – і розкидала криваві загарбницькі війська на Херсонщині, Миколаївщині, Харківщині, Сумщині, Київщині – та куди тільки бридотні орки не проникали. І всюди отримували гарячі й смертельні гостинці від безстрашних і хоробрих українських воїнів. І про це пише письменник. Подає матеріал лаконічно. З заворожливим і привабливим динамізмом. Робить Василь і акценти на пригодах та невдачах чужинців, які «розгубили свої землі і російський мір у тих місцях, де ніколи і не було їх коріння і давніх поселень». Але російська злочинна пропаганда вигадувала міфи, «что там была їх Наваросія і Одеса только їхня». Дивно, з яких часів?

Книжка «Сто днів війни» збирала великі читацькі аудиторії. Стала рідкістю. За кілька місяців у книгарнях хуткі книгомани полювали на неї. І не могли розшукати. Довелося звертатися до тих, хто придбав її зарані, і лишень тоді прочитати.

Ще більш вагома публіцистика, малі есеї, глибокі дослідження, літературні роздуми-погляди, версії-тексти увійшли до томика, який з'явився не так давно. Має назву «Титли і коми». Видання вийшло у видавництві «Дискурс» на Івано-Франківщині. Це ж видавництво бралось розповсюдити чистину накладу, оскільки ще під час видання високо оцінило написані твори публіцистом і гарним дослідником росії, російського імперіалізму. Росія створює міфи про непереможність, про великих талантів російських. А де вони? По крові ряд письменників, науковців, композиторів – далеко не росіяни. Чайковський, Бортнянський, Капиця, Гоголь, Шукшин, Лермонтов, Лев Толстой, Тютчев, Блок... І перелік можна продовжувати. Це їм, та ж росія, її пропагандисти написали творчі біографії – російський... До прикладу, у Чайковського рідний дід Чайка з Полтавщини, у Достоевського – родові корені з Волині, Бортнянський – стовідсотковий українець, а блоки, лермонтови, інші – з земель Західної Європи. По крові не росіяни, вони у своїх творах закликали захоплювати землі, які дуже далеко від Московії. «Уся російська література жодним із творів не висловила співчуття народам Кавказу, яких завойовувала росія. Пушкін взагалі просився бути секретарем кривавого генерала Єрмолова. Навіть Толстой, що має єдиний твір, де йдеться про симпатію до горців, свого «Хаджи Мурата» за життя не опублікував – він з'явився лишень після смерті графа Толстого». Інший факт «росій-

ской саборності». Отже, «для Станіслава Куняєва, редактора нинішнього шовіністичного журналу «Наш современник», «моя Россия» – це не тільки «северний поселок Ербогачен на Нижней Тунгуске», але і «украинский город Конотоп (ну й нахабний апетит!), где ми жили с матерью после войны». І для Куняєва важко вимовити, що Йорбогачьон – селище евенків, а не московитів». І виходить: всьо вакруг рассейское, всьо вакруг майо!

Пише Василь і про трагедію Юрія Сбитнева, який деякими своїми романами мовби закликав, що ми українці повинні разом жити з Росією, Білоруссю... У нього були натяки, що ми один народ. Ні, у нашого народу нема шовіністичних і пронацистських планів. І це, мабуть, частково зрозумів письменник і публіцист Сбитнев, який засудив окупацію росією українського Криму і навіть демонстративно переїхав з Підмосков'я в Україну, в Чернігів. У своїх творах вихваляв Катерину Другу, гнобительку українського духу, гірких планів ... Сбитнев насправді високо оцінював українські свободи і не забував «про совіцькі єдності»...

У пам'яті лишилися заповітні слова і світлість званої поетеси Ірини Жиленко та мудре керівництво і чого потрібно вчитися у Шимона Переса, політика і керівника Ізраїлю, який підніс економіку і при ньому створив ядерну зброю, переозброював країну, разом з народом втілював мирні програми, наполегливо і послідовно проводив реформи... Повчитися б Україні!

Не обходить дослідник таємні й маловідомі сторінки життя і творчості письменників Івана Франка, Євгенія Маланюка, Михайла Коцюбинського, Олександра Довженка, Ірини Коцюбинської, падіння Віталія Коротича, Сингаївського, КДБ і українців...

Ара! Це треба осягнути, зрозуміти, який менталітет у московитів. Тож «Путін є щонайточнішим виразником московитського менталітету, який ввібрав у себе вепський, іжорський, марійський і т. д. Пам'ятаєте, як він казав, що поставить попереду своїх солдат дітей і жінок і хай посміють українці в Криму в них стрілять?! Так ось, він зовсім не оригінальний – просто повторив, що є в традиції російського народу».

У деяких есеях, дослідженнях, маленьких розвідках про інших «видатних росіян» Василь Чепурний пише або робить натяки. Розвінчує російські міфи, які створювали «чорні» продажні пропагандисти росіян-угрів. Так-так, бо росіяни – теж вигадане, а от угри – то

вже їхні корені, писані народною історією. Її не переробити. Люди з боліт, які довгий час воювали, принижували інші нації. І довгенько були неосвічені. Це тоді, коли на українських землях діяли академії, інші знані освітні заклади, у Московії і в її сателітів нічого подібного не було.

Василь Чепурний однією з останніх книжок (бо ще видає на гора – гарна ж пора! – напише з десяток томиків) «Титли і коми» переконав, що на Сіверщині і в Україні він – справді яскравий «гравець», політик, глибокий дослідник, талановитий художник слова. З творів, які подані у книжці, дуже помітно проглядається – це публіцист і письменник з державницькою позицією. І таку його книжку, як «Титли...» повинні б мати усі бібліотеки громад Чернігівщини, у тім числі – кожна шкільна. Її варто вивчати не лишень на уроках «Літератури рідного краю», а й на інших патріотичних, виховних...

Віктор БОЖОК,

письменник



СЛОВО БОРЦІВ ПЕРШОЇ ШЕРЕНГИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Традиційна щорічна зустріч колег-чернівців теперішніх і колишніх відбулася у Чернівці цього року в День Незалежності України. Тепло і щиро поспілкувалися, привітали один одного зі святом, порадили успіхам. Майже всі друзі постійно пишуть і публікують щось актуальне. Обмінялись щойно виданими книжками. Серед них мені дісталась збірка чернівцівських авторів «Перша шеренга». Вона про тих, хто на Чернігівщині наближав нашу Незалежність. І вийти вона мала би до 30-річчя Незалежності України, але до ювілею так і не вийшла. На її видання кошти збирали «толокою».



Ініціаторами і упорядниками видання стали відомі в області журналісти і письменники Василь Чепурний, Владислав Савенок, Олександр Олійник, Олена Кияшко (на жаль, вже покійна). Справжні журналісти завжди на передовій. Першими намагаються зрозуміти тенденції розвитку суспільної думки, передбачити розвиток подій, поспілкуватися з лідерами.

Нариси про тринадцять славних земляків з першої шеренги борців за Незалежність відображають пристрасні позиції авторів щодо наших героїв. Проте, матеріали видаються максимально об'єктивними і позитивно відрізняються від мемуаристики, що не-

рідко грішить надмірним возвеличенням власних персон.

Свій неупереджений погляд на події і людей висловили у представленій збірці Олександр Олійник, Владислав Савенок, Євген Луняк, Жанна Бондаренко, Василь Чепурний, Ольга Ярмуш, Олена Кияшко, Микола Гринь, Тамара Демченко, Володимир Бойко, Володимир Ступак.

Назвем поіменно героїв, яким присвячене це видання. Багато із них вже давно були відомі і широкому земляцькому загалу, і всій Україні, а про когось тут згадується ледве не вперше. Це Всеволод Ганцов, Іван Коваленко, Леся Коцюба, Дмитро Куровський, Левко Лук'яненко, Микола Адаменко, Валентин Рильченко, Петро Рубан, Леонід Терехович, Валерій Сарана, Віталій Москаленко, Ігор Орлов, Анатолій Майба. Ці визначні постаті згадані в книжці не за вагомість внеску у велику справу, а в порядку розташування матеріалів про них. Усі вони достойні великої шани і вдячної пам'яті!

Відомо, що ідея здобуття незалежності України визривала ще в умах козацької старшини. Видатним представником її був гетьман Іван Мазепа. Справжнім глашатаєм і пророком незалежності став Тарас Шевченко.

На початку 21-го століття контури української незалежності вже вимальовувались в головах багатьох вітчизняних політиків і державних діячів. Але більшість громадян ще не була готова до сприйняття нових реалій.

Навіть у другій половині минулого століття незалежність багатьма співвітчизниками сприймалась як недосяжне марево, далека перспектива чи історична авантюра. Тільки окремі мудрі, просвічені і відважні постаті сприймали цю ідею як важку історичну ношу, яку слід нести заради майбутнього свого народу. Дехто передбачав і кривавий розвиток подій.

Реалісти бачили усю складність вирішення суспільних проблем, розуміли, як важко буде відмовитись від усталених поглядів, перебувати політичне, економічне, культурне життя країни, реформувати мовне середовище.

В одному із матеріалів у цій збірці Олександр Олійник з цього приводу так і пише: «...визривала ідея бережного ставлення до вітчизняної історії, рідної мови... справжнього патріотизму».

На мій погляд, книжка «Перша шеренга» – це спроба об'єктивного аналізу розвитку історичних подій в Україні, зокрема на Чернігівщині, розповідь про тих наших земляків, які демонстрували незалежність духу, були у першій шерензі борців за незалежність, їх не злякали ні репресії, ні тюрми, ні катування.

Цю книжку я з цікавістю прочитав сам, ознайомив з нею друзів із столичного чернігівського земляцтва і передав до Національного музею літератури України.

Валерій ДЕМЧЕНКО,
заслужений журналіст України,
м. Київ

Леонід КНОРОЗОК

Леонід Михайлович Кнорозок народився 30.10.1958 р. у Ніжині. Кандидат фізико-математичних наук, доцент. Учений-дослідник, викладач. Спеціалізація: фізика напівпровідників та діелектриків. З 1986 р. по 2020 р. – викладач кафедри фізики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Автор 180 науково-методичних робіт. Нині – провідний фахівець з питань цивільного захисту у НДУ імені Миколи Гоголя.

Літературні твори публікувалися у пресі, колективних збірниках прози та поезії. Автор поетичних книжок, зокрема, «Пританцювання за плугом» (2004), «Софія рюмсає в плече» (2008), «Небайдужі роки» (2009), «Прикладна поезія» (2010), «Осінь шелестіння» (2016), повістей «Збича мрій» (2014) та «Сміх у кінці тунелю» (2016), збірок іронічної прози та поезії «Не вже – ще мить» (2020), «Бумеранги, назад!» (2021).

Деякі вірші покладені на музику і звучали в українському ефірі.



ІНСАЙТ-ІНТЕРВ'Ю

(з довоєнного архіву)

- В якому жанрі ви творите?
- Мій жанр – театральньо-балаганий роман-забава.
- А стиль?
- Феєрично-псевдодокументальний із з метанаративом містерії: інтерконтекстуальність, паратекстуальність і медіатекстуальність; поглиблення смислової парадигми, а не лише нараційних ефектів репрезентації.

Експліковано кілька сюжетних ліній: метапостмодерністська й іманентно-мінлива трансгресивна компіляція.

І все це я ненав'язливо пролонгую і пролонговую...

– Досить, спробуємо переварити... Охарактеризуйте кількома словами своїх персонажів.

– Вони всі в масках. В декого ці маски вросли. Це я їх імплантував. Я випробовую своїх героїв ницою, вульгарною, низькою дійсністю. Провокую трагедію персонажів, їхня здатність виходити за межі власної ідентичності й сконструйованих зовнішнім соціумом парадигм і конвенцій. Вони в мене всі відчують вповзаючий в душу крах. Так, психологічна перверсія – маркер художньої дійсності, представлені водночас і як карнавал, і як Anus' tristis vita Homo Erectus...

– Боже, контролюйте себе! Наша передача для широкого кола!

– А що такого? Перверсія – *perversiō* – «перегортання», в перекладі з латини. Тільки типовий *pervertere*, себто збоченець, може якось вульгарно трактувати цю дефініцію...

– Та я про той (*прикриває рукою мікрофон, знижує голос*), той, як його... Anus' – Erectus...

– Та не лякайтесь – «Anus' tristis vita Homo Erectus» – то є «довбане життя Людини задертоходячої». Латина. Вибачайте, давньогрецька мудрість... Моя! Це з «Інкунабули бабуїнів», ще з дипломної, моїх витоків...

– Гаразд, то про що ви, власне, пишете?

– Пробую ревізювати ключові аспекти людини: утвердження гуманістичних переконань, щирості й прагматизму, емоцій і розуму, наївності й досвідченості, волі до влади і сексуальності, слабомотивований блуд, досліджую блудократію в стані емоційної розбурханості.

Аналізую реперні точки побутового натуралізму і буфонності. Проекцію на гротеск пригодницько-детективні, фантастичні, езотеричні, містичні й еротичні елементи. Відбувається прецесія лицемірства і невмотивованої агресії. Персонажі в масках борців за справедливість.

Мої образи добра і зла – не антагоністичні феномени, мотив їхнього протистояння показаний в трансгресивному аспекті. Це чинники взаємодоповнення людської сутності. А швидше – тупості. Немає абсолютного зла і добра. Істина може бути сфальшована цинічним людським розумом.

Пишу про агресію, ненависть та фальш, що вдаються до ефективних маніпуляцій при візуалізації новоісторичної моделі осмислення доби

і особи, котра послуговується законами трансрегресивної або перверсивної моралі.

Окремо я пораюсь в темі «Кохання як трансакція двох неврозів, що перетнулися, спровоковані еманациєю гормонів, точніше, їхньою грою...». Це коли навзаєм. А якщо ні, то трансакція, тобто, той невроз-кохання, капсулюється... До речі, про це є допис в моєму блозі «Емоційне вигорання абулії близ ліжка або придушене его-Ігого!». Абулія пишеться з малої, загляньте у Вікіпедію, якщо ви достатньо асертивні... «Ігого!» можна з великої...

– Авторе, ви якось... теєчки... ближче до народу... словами принаймні!

– У цій транзакції мені вдалось добряче насюрити... – *автор хвалювато розправляє плечі.*

– Що, вам, пробачте, вам добряче вдалось?

– Насюрити! Я описав ейфорію перших днів перехідної фази від свіжої любові до кохання, а вже далі – крок до ненависті, а за мить – вже до стабільної відрази сюрреалістично. Так, тут я збочив – дав диферент у бік сюрреалізму! Хоча я індіферентний до парадоксальних несловесних асоціацій... але, знаєте, оте виспренне, млосне, жаске бурління, оте цюпцання важко облицювати дефініціями... Я маю на увазі любовні трощі... їх інгредієнти бирками не обклеїш... Безумовно, в голові, як в головному сервері організму закоханих працюють ендорфіни і енкефаліни. Вони дають відчуття радості, заспокоєння і блаженства. Але ці медіатори забезпечують ейфорію лише за умови, коли особина – принаймні одна з двох учасників цієї трансакції! починає керуватись іншими, периферійними, але дуже важливими інструментами організму. Окситоцин та вазопресин починають штовхатись з енкефаліном... Ось тут і пішов сюрр! Тугий, пружний... дзвінкий...

– Та я чую... Ии-к! – *ведучий подавляє блювотний рефлекс і приглушено продовжує, прикривши мікрофон, – десятою дорогою обійду я ваші акції...*

– Так, вони бридкі, ці гіпертрофовані маркери суб'єктивності: «Его», «Хіть», ба, навіть «Хіті»... чи «Хоті»... Вибачайте за алітерацію. У тих скотів, я маю на увазі своїх героїв, мета визначає засоби. Якщо коротко: всі падлюки! Вищого ступеня!..

– О, це по-нашому! Бляха-муха, сугубо дохідливо! – *радіє ведучий, – народу це миле! Тепер давайте про ідею твору, не зловживаючи піаром... підаром... лапідаром, чи яким там ще даром...*

– Та я ж кажу – усі скоти і нічого, окрім скотського, їм не притаман-

не. Хоча тут прихована каверзна контроверза антитеза – то я провокую дискусію. Реляції доречні. Якщо детальніше, то в основі мого містеріального жанру лежить ідея руху якісного безупинного прирощення і оновлення внутрішнього гуманістичного єства людини як представника соціального планктону. Світ репрезентовано як імітат-дискурс, арену ілюзій і містерій, вирву сфальшованих інтенцій і потенцій, неправди, постійних інтриг, жертвності власної тілесності. І чужої.

І все вищезазначене апатичне до фібрів душі. Ну, майже. По діагоналі, опосередковано. У моїх творах вилискують не дифірамби, а тьмяніє матова, вибачайте за грубі асоціації! – матова поверхня вивороту єства. Це не буфер чи демпфер для згладження конфлікту феєрії юних надій з суворою реальністю, це стрімкий домкрат краху надій! Відрижка, харкотиння і блювотиння маргіналів, яким вдалося відштовхнутись від соціального дна і впливти, борсаючись на поверхні, розбризкуючи лайно на веселку. А ну с...

– Ні слова про анус! Хай Бог помилує, що це ви знов розходилися...

– А ну спробуйте зрозуміти: я розглядаю своїх героїв у стані постійної трансгресії, детермінованою травматичною пам'яттю, психічними розладами, набутими комплексами та іншими апертурами, гарнітурами і аксесуарами розхристаної душі і тіла, природа яких до кінця не з'ясована і залишається не усвідомленою. І не треба! Все це я візавуваюю через іронічну, часом навіть цинічну! діафрагму парадигми розгнузданого містеріального нонсенсу, що безупинно прирощується і оновлюється. Я не уникаю гострих кутів, ба, я на них натикаюсь – наприклад, на кіднепінг чи кунлінг!

– Ага, це зрозуміло! Особисто я ще не читав, але студентки переповідали про сцену, де ваш герой займається мазоокультизмом...

– Не герой! Він мені глибоко огидний. Це персонаж. І займається він садоананізмом... Своє судомне камлання, м'язову сегрегацію він позиціонує перед дружиною як виправи для схуднення... Брехлива тварюка! Але допомагає – дивіться, як я підтягнув черевце, прес – шоколадка! *(хвальковито задирає футболку, демонструючи пивний животик)*.

– А, ййопт... мать, я ху... хуею! Тьху, йй-Богу! Давайте без цього онаносатанізму... Вам одна хвилинка для підсумку. Але дуже попросу, доступною мовою...

– Зрозумів, спробую спростити до мінімуму. Моя творчість декларує одну-однісіньку ідею: маскулінізація гарріпотерів у фазі домінуючого гетероамбівалентного постсексуалізму, постструктуралізму, релятивізму та колізії алюзій. Крім того, превалує фанаберія містерії

і девіація герменевтики... тобто її кастрація. Символічна, звичайно... частково – під гоготання люмпенів на гальорці. Так, людина безпомічна і беззахисна перед гримасами долі, соціуму... і моєю фантазією... Підкреслюю – все вищезазначене спровоковане ілюзією еманациї і полюції ексистенції...

– Ох, ти, єтіть твою гримучу силу! – *лякається ведучий*, – ще і поліції... потенція?! Ну, в натурі, дай Боже витримки! – *ведучий починає нервувати*.

– Ага, бачте, одразу до вас дійшло! А доцент Лузапович з Хайфи казав, що термін «гетероамбівалентний» більше пасує до моїх субтильних забрьоханих діарейних неосодомітів... Він тоді був ще доцентом у Житомирі. Ич, яке падло!

– Геніально! – *ведучий радо трясє руку авторові*, – це ви хорошо його підковирнули! Крутяк! Респект і уважуха! Я на льоту склював раціональне зерно, що ви підкинули! Яке глибоке урвище! Подвійне дно замулення! Могутній словник – одним словом, і в хвіст, і в гриву! Велич аж пригнічує... мов Яма Фудзі... сугубо... Мені це близьке – теж недавно пронесло... Вісім капсул імодіуму на світ витягали...

– Теж мені жартівник знайшовся! – *гнівно продовжує автор*. – Компілятор, профанатор і фальсифікатор! Маніпулятор, інсинуатор і маргінатор! А ще діфаматор, провокатор і плагіатор! Паліативний кон'юнктурник! Апологет демагогічних канделябрів! – *автор біснувата вилуплює очі, сичить, жестикулює кулаками і бризкає слиною перед очима ведучого*.

– О Господи! Та чого ви завелись! Я ж нічого не маю проти тих... як їх там... абонентів демонічних барбілярів... чи маргінолобизаторів-натурників... – *лякається ведучий*.

– Ось я на захисті докторської йому і віржу! Але не варто загострюватись на ньому, на тому Лузаповичу. Та що воно може, те плюрокозле пусюкало..., – *миттєво повертається автор до свого пунктику*, – головне нам не втратити родзинку, труфельку на багат шаровій піці моєї творчості... Ви зараз здивуетесь – це тривожне відчуття предтечі деменції! Ось вона, та черешенька, що стабільно пролонгує гофровану, пурпурову колізію, що превалює, перетинає і ріже, навіть асфіксує червоною синтетичною ниткою, точніше, сермяжною мотузкою, всю мою творчість та, власне, і життя – це домінуюча думка, яка скабрезно лине до тваринного ерото'нутра, власного, а ще більш до чужого. Але рука трансцедентно чи іманентно тягнеться до чарки – то для

початку... але перманентно, без зворотнього конекту, донатів, реляцій аудиторії... лапідарних чи вербальних...

Я радий можливості спитати: пане ведучий, от що вас особисто схвилювало в моїх творах? Чи зрозуміло я виклав базис трансрегресивної або перверсивної моралі? Може, є запитання? Боюсь, я надто сугестивно зробив верифікацію ключових когнітивних ракурсів...

– Особисто мені всі ці (*плутано читає зі смартфона*) херифікації... транс'сракурсів... на піці... вашої псевдобратії глибоко до сраки!!!

А запитання є: авторе, ти ідіот?

– Прикидаюсь!!!

Голос відеоператора: «З мене досить, зйомка закінчена, пішли ви всі на... вихід!.. Вільні!»

Темний екран. Але запис звуку продовжується. Чути голос відеоператора, він же, вочевидь, є продюсером:

– Ну, і куди мені заткнути цей сюжет? У що я встряг? Куди мене заманили? Куца провінційність! Хто казав, що під цей сюжет рекламу оплатить?...

Його перебиває схвилюваний вигук автора:

– Так, я помилився! Тоді він був ще старшим викладачем, той при-мат-доцент Лузапович! І це було не в Житомирі, а тут, в самому Ніжині... Треба все перезаписати. Архіважливо! Щоб не ламати мою когнітивну парадигму... наступного понеділка, у Чернігівському колегіумі, я її фактую... доведу...

Вигук автора лото перебиває відеоператор:

– Я тебе, глядь, одфактую! Доведу і перерозпишу, як Бог черепа-ху! Де той грібучий пустопляс Поц-на-П'двер¹, чи як там його? Япона мама з вашими погонялами!.. докторськими і любительськими... блін, уздовж і впоперек! Поляну хто обіцяв накрить? Ну, глядь, долбоклої! Ох, і примати-звіздуні!... Вирубай їх нахр...

Звук різко обривається

1 **Лео Коц-на-Б'Обер** – літературний агент, імпресаріо і мій продюсер. Прим. автора.

Літературний ЧЕРНІГІВ

Щоквартальний мистецький журнал
літературної спілки «Чернігів»

Заснований у 1992 р.

Випуск 3 (107) 2024 р.

Комп'ютерна верстка
Валерія Лозового

Дизайн обкладинки
Олени Саченко

Коректор
Ольга Василенко

*На першій сторінці обкладинки –
пам'ятник Михайлу Коцюбинському в Чернігові*

*Редакція не завжди поділяє думки авторів,
що публікують свої твори в журналі.*

Рукописи розглядаються тільки
в електронному вигляді

Адреса редакції:
м. Чернігів, 32, вул. Доценка, 13, кв. 2,
телефон: 95-40-26
e-mail: litchernigiv@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЧГ № 007 від 30 листопада 1993 року.

Підписано до друку 19.09.2024 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 11,0. Обл.-вид. арк. 11,0
Папір офсетний. Зам. № 0017. Тираж 150 прим.

Віддруковано Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
14035, м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40
Тел. 066-2524507

літературний
ЧЕРНІГІВ

*...чудо якесь, ранковий міраж, сяюча казка,
що, однак, не розвіюється, височіє в реальності:
то відкривсь на горі старовинний Чернігів
на екрані світанкового неба.*

О. Гончар

